

Jaarboek 2015

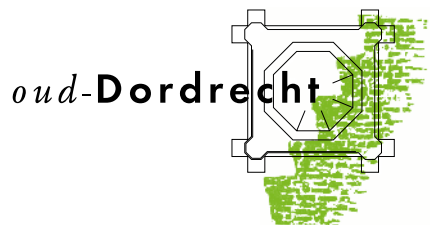
Aart Schouman,
tekenaar en kunstschilder

Zijn Dordtse jaren (1710-1753)

Historische Vereniging Oud-Dordrecht

Aart Schouman, tekenaar en kunstschilder

Jaarboek 2015

Aart Schouman, tekenaar en kunstschilder

Zijn Dordtse jaren (1710-1753)

Emile Havers

Redactie:
Kees Sigmond
Jan de Heus
Jan van Tour
Kees van der Waal

Historische Vereniging Oud-Dordrecht 2016

Afbeelding omslag voorzijde: *Het Marktveld (nu: het Scheffersplein) met de huizen Scharlaken en Blijenburg in 1744* (afb.: Beeldbank RAD 551-35148).

Afbeeldingen omslag achterzijde: *Zelfportret op 20-jarige leeftijd, achter de schildersezel, met muts en pijp – 1730* (afb.: RM SK-A-4157). *Zelfportret op 25-jarige leeftijd, met muts (detail uit het portret met Cornelis van Lil) – 1735* (afb.: DM-004-834). *Zelfportret op 40-jarige leeftijd, in een rode jas, met schilderspalet – 1750* (afb.: DM-873-552). *Zelfportret op 44-jarige leeftijd, met een tekening en een onderscheiding – 1754* (afb.: DM-874-68).

ISBN 978-90-805497-0-8

NUR 693

© Uitgeverij: Historische Vereniging Oud-Dordrecht

Redactie: Kees Sigmond, Jan de Heus, Jan van Tour, Kees van der Waal

Begeleidingscommissie: Sjoerd de Meer, Kees Sigmond

Opmaak en druk: Drukkerij RAD – Dordrecht

De uitgeefster heeft getracht alle rechthebbenden van de afbeeldingen te benaderen. Personen of instellingen die menen ten onrechte niet te zijn benaderd, wordt verzocht contact op te nemen met de uitgeefster: Historische Vereniging Oud-Dordrecht, Postbus 1124, 3300 BC Dordrecht.

Niets in deze uitgave mag worden gereproduceerd, in welke vorm dan ook, zonder schriftelijke toestemming vooraf van de uitgeefster.

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission in advance from the publisher.

Inhoud

Voorwoord	7
1. Inleiding	9
2. Herkomst en jonge jaren, 1710-1733	10
<i>Het gezin Schouman</i>	10
<i>Herkomst van de familie Schouman</i>	10
<i>Het milieu van Aart Schouman</i>	13
<i>Het huis aan de Taankade</i>	14
<i>Scholing</i>	18
<i>Eerste eigen werken</i>	22
3. Dordrecht in de tijd van Aart Schouman	26
<i>Het beeld van de stad</i>	26
<i>Bevolking en economie</i>	27
<i>De politieke elite</i>	27
<i>Het culturele leven</i>	29
4. Aart Schouman in Dordrecht – een leven uit het boekje	31
<i>Begin van een carrière in de kunst</i>	31
<i>Kleding, schoenen, wijn en andere zaken</i>	34
<i>De woningen van Aart Schouman</i>	35
<i>Personele quotisatie</i>	38
<i>In de kost op de Voorstraat</i>	39
<i>Liefhebberijen</i>	43
<i>Graveren van drinkglazen</i>	45
<i>Boeken en wijn</i>	47
<i>Financiële zaken</i>	47
5. Handelaar en ambachtsman	49
<i>Opdrachten in een grote diversiteit</i>	49
<i>Kunsthandelaar</i>	50
<i>Leermeester</i>	51
<i>Lijsten, restauraties en schoonmaakwerk</i>	53
<i>Chassinetten, horretjes en haardstukken</i>	55
<i>Andere opdrachten van opmerkelijke aard</i>	56

6. De kunstenaar Aart Schouman	59
<i>Veelzijdig en productief</i>	59
<i>Werk van Aart Schouman in zijn Dordtse jaren</i>	60
<i>Kamers in 't rond</i>	61
<i>Schoorsteen- en bovendeurstukken</i>	72
<i>Portretten</i>	75
<i>Zelfportretten</i>	85
<i>Schilderkunst in andere genres</i>	87
<i>Tekeningen en aquarellen</i>	88
<i>Gezichten in en rond Dordrecht en ander topografisch werk</i>	90
<i>Aquarellen van mensen en dieren</i>	129
<i>Grafisch werk</i>	131
7. De Haagse jaren 1748-1792	132
<i>Pendelen tussen Dordrecht en Den Haag</i>	132
<i>Definitieve vestiging in Den Haag</i>	132
<i>De laatste jaren</i>	133
Bijlagen	
<i>Bijlage 1: De aantekenboekjes van Aart Schouman</i>	136
<i>Bijlage 2: De kunsthandel van Aart Schouman 1733-1753</i>	163
<i>Bijlage 3: Chronologie</i>	168
Geraadpleegde bronnen	177
Gebruikte afkortingen	180
Index op persoonsnamen	181

Voorwoord

Mijn belangstelling voor Aart Schouman werd al vroeg gewekt. Hij is tenslotte de belangrijkste Dordtse kunstenaar van de 18de eeuw. Als archiefmedewerker en als liefhebber van de Dordtse geschiedenis was ik al bekend met zijn talrijke uitbeeldingen van de stad en de omgeving. Hij was in feite de eerste die op zo'n grote schaal de stad toonde in zijn oude pracht; en niet alleen als stad aan het water zoals in vorige eeuwen al was gedaan, beginnend met de bekende Heilige Elisabeth-Panelen in het Rijksmuseum Amsterdam.

Wat Schouman voor me inneemt, is zijn betrokkenheid met de historische gebouwen in de stad. In 1744 maakte hij enkele tekeningen en aquarellen van de Beurs – nu het Scheffersplein – met zicht op twee enorme, middeleeuwse gotische panden: Scharlaken en Blijenburg. Dat laatste is gesloopt in oktober 1744 en Schouman heeft het nog net op tijd voor ons vastgelegd.

Toen het jaar 2010 naderbij kwam, rees het plan bij het Dordrechts Museum om ter gelegenheid van de 300ste verjaardag van Schouman een tentoonstelling te organiseren met het Stadsarchief Dordrecht en Rijksmuseum Twenthe. Die ambitie werd niet gehaald, omdat de verbouwing van het museum veel langer duurde dan verwacht. De plannen werden later in reserve gehouden, maar een overzichtstentoonstelling is nu toch te verwachten in de nabije toekomst.

Als medewerker en historicus bij het Stadsarchief Dordrecht – later hernoemd tot Erfgoedcentrum DiEP en nu tot Regionaal Archief Dordrecht (RAD) – werd mij in 2008 door Joep Schellekens (hoofd publiekszaken van het Stadsarchief), Pieter Breman (medewerker op het Stadsarchief) en Sander Paarlberg (conservator bij het Dordrechts Museum) gevraagd om voor de catalogus een hoofdstuk te schrijven over het leven van Schouman. Dat bleek een interessante opdracht, omdat er in de diverse archieven heel wat te vinden was waarover nooit iets gepubliceerd is. Ook in het mooie en met zeer veel liefde voor de kunstenaar geschreven boek *Aart Schouman. Ingenious painter and draughtsman* van Laurens J. Bol (oud-directeur van het Dordrechts Museum) krijgt de lezer te weinig informatie over het leven van de kunstenaar zelf. Waar hij woonde, waar hij geboren werd en uit welk milieu hij kwam, komt niet ter sprake. Dat een schildersleven aan glans wint door intensief archiefonderzoek is al uit diverse levensbeschrijvingen gebleken.

De aantekenboekjes die Schouman bijhield, waren al lange tijd bekend en onderwerp van publicaties. Nu worden ze voor het eerst integraal in transcriptie gepubliceerd. Daarmee is dit boek ook een interessante bronnenpublicatie. Mijn eerste kennismaking met de inhoud vond plaats nadat Chris de Bruyn van het Museum Van Gijn zo vriendelijk was mij een cd met de inhoud van de boekjes te geven en tevens zijn transcriptie, gegroepeerd naar onderwerp.

De aangekondigde tentoonstelling liet maar op zich wachten en ik had zoveel materiaal verzameld; niet alleen uit de archieven in Dordrecht, Den Haag en Middelburg, maar ook uit het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD). Charles Dumas, groot kenner van 18de-eeuwse tekeningen, was daarbij een enorme steun. Dat bracht me op het idee om dan maar op andere wijze iets te doen met het vele materiaal. Op mijn voorstel reageerde de Historische Vereniging Oud-Dordrecht positief:

zij wilde graag een boek over Schouman publiceren in de reeks jaarboeken. Afgesproken werd dat alleen de Dordtse jaren zouden worden behandeld. Schouman leefde immers lang, van 1710 tot 1792, maar heeft bovendien zijn hele leven een enorme productiviteit aan de dag gelegd.

Kees Sigmond¹ en Sjoerd de Meer² hebben mij begeleid, de teksten nagekeken, inhoudelijke adviezen gegeven, illustraties aangedragen, kortom allerlei zaken die elke schrijver zich wenst. Sigmond en zijn collega-redactieleden hebben zich vele uren beziggehouden met de tekst, de vele illustraties en de uiteindelijke vorm. Dank voor al die inspanningen. Die dank gaat ook uit naar de opmaker van de tekst en de drukker. Een speciale waardering is op zijn plaats voor de beheerders van al die honderden kunstwerken van Schouman die bereid waren afbeeldingen af te staan. Het is vooral het werk van Schouman zelf dat moet instaan voor het succes van deze publicatie.

Emile Havers

1 Hoofdredacteur van de Historische Vereniging Oud-Dordrecht.

2 Bestuurslid van de Historische Vereniging Oud-Dordrecht.

1. Inleiding

De veelzijdige kunstenaar Aart Schouman (1710-1792) heeft vele sporen nagelaten in zijn zeer lange carrière en buitengewoon veel geproduceerd. Zijn wieg stond in Dordrecht aan de Taankade en zijn graf is in de duinen van Scheveningen. Hij is daar begraven op een begraafplaats buiten de stad; niet op een kerkhof, zoals toen gebruikelijk was.

Hij woonde en werkte in zijn geboortestad tot 1753, waarna hij definitief verhuisde naar Den Haag. Definitief inderdaad, omdat hij al vanaf 1748 een deel van het jaar in de hofstad woonde en werkte. In beide steden had hij een woning en door zijn steeds uitgebreider netwerk wist hij zowel in Dordrecht als Den Haag een brede klantenkring op te bouwen.

Voor een uitgave als jaarboek van de Historische Vereniging Oud-Dordrecht lijkt het een goed idee de biografie te beperken tot zijn jaren in deze stad. Daar is al genoeg over te zeggen en er is een ruime hoeveelheid prachtig illustratiemateriaal, waaronder ook veel werk waarin de stad op zijn mooist wordt weergegeven.

Er is al veel geschreven over deze prominente kunstenaar, maar dan vooral over zijn werk; veel minder over zijn leven zoals dat tot uiting komt in allerlei archiefstukken. Er zijn over de etappes op zijn levenspad al veel conclusies getrokken aan de hand van zijn vele nauwkeurige aantekeningen en de dateringen op zijn werk. Laurens J. Bol, oud-directeur van het Dordrechts Museum, schreef in 1991 *Aart Schouman. Ingenious painter and draughtsman*, gebaseerd op een reeks artikelen. Hij was het ook die in het Dordrechts Museum de laatste grote tentoonstelling presenteerde in 1960, het jaar waarin gevierd werd dat Schouman 250 jaar eerder geboren werd.

Vanaf eind 19de eeuw hebben diverse schrijvers en geleerden zich gebogen over zijn twee aantekenboekjes (1733-1738/40 en 1748-1753), die toen nog in particulier bezit waren. Na door de bankier en verzamelaar Simon van Gijn (1836-1922) te zijn verworven, zijn ze met diens erfenis in het bezit gekomen van de Historische Vereniging Oud-Dordrecht, die de verzameling onderbracht in het daarmee gevormde Museum Van Gijn (tegenwoordig Huis Van Gijn geheten). In de jaren 50 van de vorige eeuw droeg de vereniging het museum over aan de stad Dordrecht. De wat onooglijke schriftjes werden geroemd om de zeer bijzondere inhoud. Uit deze boekjes is veel belangwekkende informatie te halen en ze geven een beeld van de inkomsten en uitgaven van een kunstenaar. De opdrachten die hij kreeg, de namen van opdrachtgevers en de bedragen die hij ontving, zijn te vinden in deze boekjes, maar ook uitgaven voor een jas, kousen en wijn werden genoteerd. Ze zijn dermate van belang dat ze aan het eind van dit jaarboek als bijlage zijn toegevoegd; in transcriptie die het lezen vergemakkelijkt, maar die het geheel eigen taalgebruik van Schouman onverlet laat.

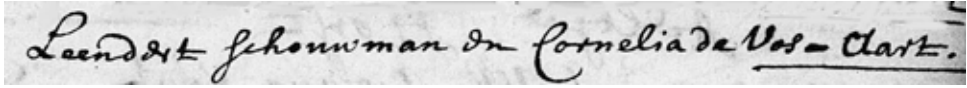
Voor het samenstellen van dit jaarboek is veel aanvullend onderzoek gedaan in het Dordtse stadsarchief. Dat bracht interessante feiten aan het licht die niet eerder gepubliceerd werden. Zo is nu bekend waar Schouman gewoond heeft. Ook de herkomst van zijn familie uit Rotterdam was niet eerder bekend.

Zoals het een kunstenaarsbiografie betaamt, is dit boek rijk geïllustreerd, waarbij een ruim aanbod uit vooral de Dordtse collecties kan worden gepresenteerd.

2. Herkomst en jonge jaren, 1710-1733

Het gezin Schouman

Aart Schouman werd geboren in Dordrecht op 4 maart 1710. Deze datum is bekend dankzij zijn biografie door Van Gool, die de schilder persoonlijk kende.³ Zijn doop vond enkele dagen later plaats, op 7 maart in de Nederduitse Gereformeerde (Hervormde) Kerk.⁴

Hij was het vierde kind van Leendert Maartense Schouman en Cornelia de Vos, als we alleen de kinderen meetellen die de eerste kinderjaren overleefden. Uit de doop- en begraafregisters blijkt dat vóór hem drie kinderen jong waren overleden. Het enige dochtertje Jannetje werd nog geen 2 jaar oud.

De vier jongens die de volwassen leeftijd bereikten, waren Maarten (1696), Cornelis (1697), Leendert (1707) en Aart. Net als Aart werd Cornelis kunstschilder. Samen met zijn broer Leendert vertrok hij naar Middelburg, waar zij volgens een notariële akte van 1741 woonden.⁵ Van Cornelis is werk bekend, maar zo succesvol als zijn broer is hij zeker niet geworden. Aart zocht zijn broer Cornelis later regelmatig op en wist ook opdrachten te verwerven in de Zeeuwse hoofdstad. Cornelis zal in Middelburg zijn overleden in 1748 of 1749, want daarna zijn geen gegevens van hem meer bekend.⁶ Doordat het Zeeuws Archief bij een Duits bombardement op 17 mei 1940 bijna volledig verloren ging, is het uitermate moeilijk, zo niet onmogelijk, een goed beeld te krijgen van de lokale situatie. We zijn verstoken van doop-, trouw- en begraafregisters, en van weeshuis-, belasting- en transportregisters. Ook het notarieel archief ging verloren.

Herkomst van de familie Schouman

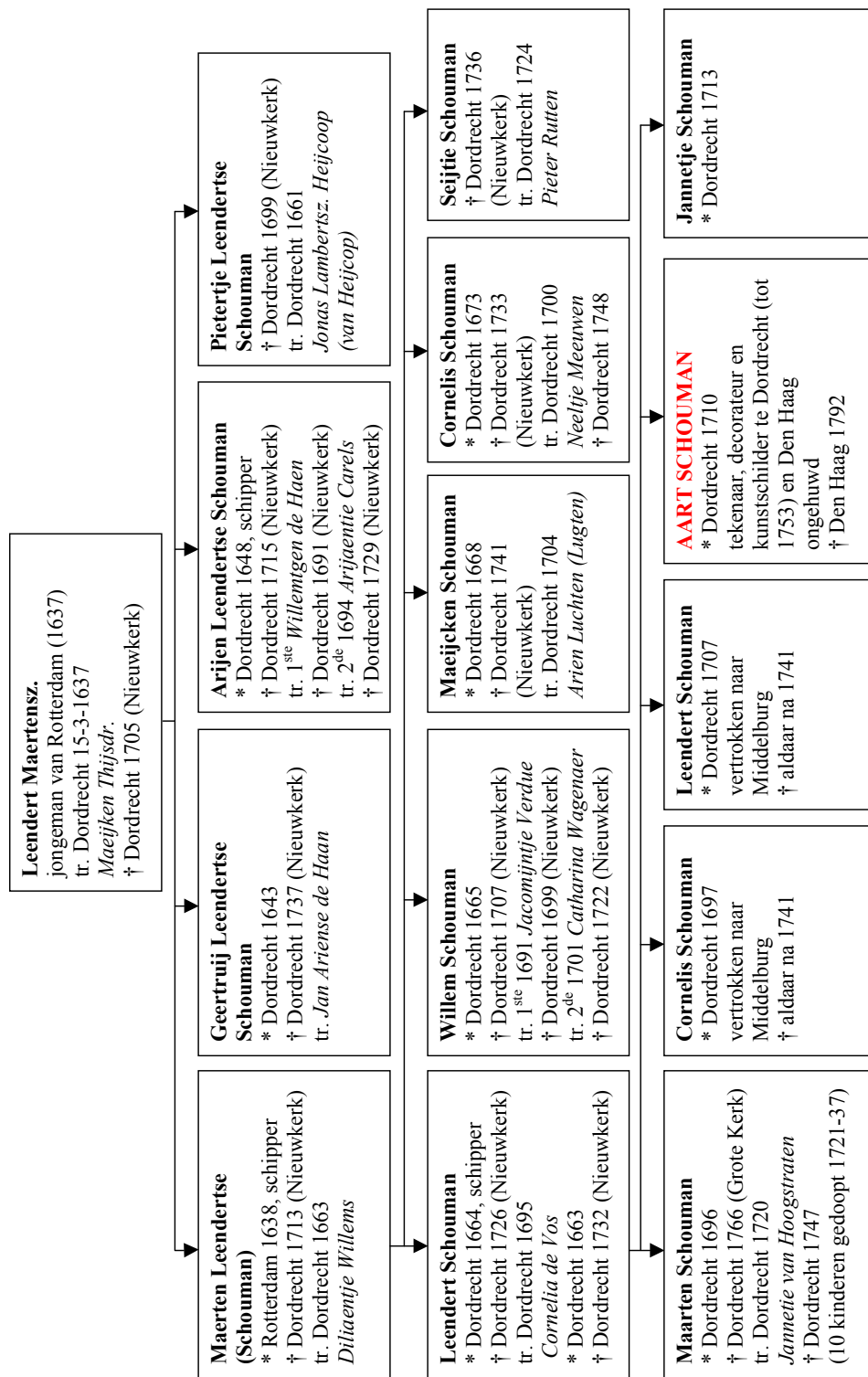
Door de link met Middelburg en het feit dat de oudere generaties van de familie Schouman niet konden worden teruggevonden in Dordrecht, werd vermoed dat de Schoumannen uit Zeeland kwamen. Uit genealogisch onderzoek in het kader van dit jaarboek is echter inmiddels gebleken dat zijn overgrootvader van vaderszijde in Rotterdam gevestigd was. De vader van Aart Schouman was Leendert Maartense Schouman, die ook regelmatig wordt aangeduid met de familienaam Schouwman. In de 17de en 18de eeuw werden de namen Schouman en Schouwman tamelijk willekeurig door elkaar gebruikt voor een en dezelfde familie. Een vaste schrijfwijze voor familienamen werd pas bepaald bij de invoering van de burgerlijke stand in 1811. Leendert ging op 9 oktober 1695 in Dordrecht in ondertrouw met Cornelia de Vos. Hij woonde toen *ontrent* de Riedijk, zij *ontrent* de Nieuwkerkstraat. De omgeving van de Riedijk was in die tijd een echt schipperskwartier: er waren daar veel relatief kleine (en goedkope) huizen, gelegen vlakbij de havens.

3 Van Gool (1750/51), *De nieuwe schouburg*, p. 346.

4 RAD 11, DTB Dordrecht 8-10; alle Dordtse doop- en trouwgegevens zijn uit dit archief afkomstig.

5 RAD 20, ONA 864, fol. 169, akte 42, d.d. 7-4-1741.

6 Bol (1991), *Aart Schouman*, p. 16.

De grootvader van Aart Schouman heette Maarten Leendertszoon: hij trouwde in 1663 in Dordrecht met Diliaantje Willems. De naam Schouman of Schouwman werd door hem nog niet gebruikt. Maartens doopgegevens werden niet gevonden in Dordrecht, wel die van vijf andere kinderen, van wie Leendert de oudste is. Maarten was schipper, zoals veel leden van de familie Schouman. Hij werd in 1713 begraven in de Nieuwkerk. Maarten Leendertse was een zoon van Leendert Maartense, die in 1637 trouwde met Maaijken Thijsdr. De namen Leendert en Maarten wisselen per generatie, zoals lang gebruikelijk bij oudste zonen. Bij zijn ondertrouw in Dordrecht gaf hij aan jongeman van Rotterdam te zijn. Tussen het huwelijk in 1637 en de doop van de eerste van drie in Dordrecht in het doopboek vermelde kinderen zit een gat van bijna 6 jaar. Blijkbaar had het echtpaar in die jaren de thuisbasis in Rotterdam. Onderzoek in de doopboeken aldaar leverde inderdaad de inschrijving op van de doop van Maarten, hun eerste kind, in 1638.⁷ Een tweede zoon, genaamd Arien, gedoopt in Dordrecht, werd schipper. Ook Leendert werd schipper, wat opnieuw de relatie van de familie met de scheepvaart benadrukt. Tegelijk is het voor de hand liggend dat soms kinderen aan boord geboren werden en dan ten doop gehouden werden in de plaats waar het schip lag.

Net als Schoumans vader Leendert komt ook zijn moeder Cornelia de Vos uit Dordrecht. Ze woonden niet ver van elkaar. Zij is gedoopt in Dordrecht op 13 juni 1663 als dochter van Guillaume Jansz. de Vos en Neesje Hendricksdr. Steens. De vader van Cornelia had kennelijk een Waalse achtergrond, want in januari 1648 werd het huwelijk van haar ouders tevens afgekondigd in de Waalse kerk. Guillaume de Vos was huikmaker,⁸ gevestigd in de Hoge Nieuwstraat. In de tijd dat Schouman opgroeide, was er een nauwe connectie met een oom Aart de Vos; zeer waarschijnlijk is Schouman zelfs naar hem vernoemd. Oom Aarts doop- en ondertrouwgegevens (bruid: Aegje van Aerdenbroeck) zijn echter niet in Dordrecht gevonden.

De bruidegom Leendert woonde volgens het ondertrouwregister in de buurt van de Riedijk, om precies te zijn in de Riedijkstraat. Dit laatste weten we door het feit dat zijn vader Maarten in 1688 een hypotheek nam op diens huis.⁹ Cornelia woonde ten tijde van haar huwelijk in de buurt van de Nieuwkerkstraat, dus zeer waarschijnlijk in de Voorstraat. Ze waren beiden niet eerder getrouwd geweest. Leendert nam als getuige zijn oom Arien mee, de eerder genoemde schipper. Cornelia werd vergezeld door haar zuster Ida van Son.

Leendert Maartense Schouman J. M.:
wonnende ontrent de Riedijk
met
Cornelia de Vos J. V. wonende ontrent
de Nieuwkerk-straat beyde van
Dordrecht,

7 Digitale stamboom Rotterdam, DTB gereformeerd.

8 *Huikmaker*: maker van mantelkappen.

9 RAD 9, ORA 1631 (oud: 795), fol. 110, d.d. 29-7-1688.

Het milieu van Aart Schouman

Het beeld dat sterk naar voren komt van het milieu waaruit Aart Schouman voortkomt, is dat van een schippersfamilie met veel familieconnecties in de buurt. Dat gedeelte van Dordrecht, de buurt rond de Nieuwkerk, was al vanaf de Middeleeuwen het gedeelte van de stad waar schippers, schuitenvaarders, bootslieden en schippersknechten woonden. Centraal stond en staat nog steeds de Nieuwkerk of Sint-Nicolaaskerk. Omdat Sint-Nicolaas vanouds de beschermheilige is van de handel en scheepvaart, worden aan hem gewijde kerken vaak in havenwijken gevonden. Ook de familie Schouman stond steeds in relatie tot deze kerk. Leden van de familie werden er gedoopt, in de echt verbonden en meestal in of bij de kerk begraven.

In deze omgeving stonden ook de gildehuizen van de schippers. Dat van de grootschippers¹⁰ was aan het begin van de Wijnstraat: de gevelsteen is daar nog steeds te zien. Deze deftige straat hoort in feite niet tot de Nieuwkerksbuurt, hoewel het gildehuis maar net aan de andere kant van de Boombrug stond. Het kleinschippersgildehuis¹¹ stond aan de Riedijk, dus in het hart van de schippersbuurt. Ook van dit gildehuis is de gevelsteen bewaard gebleven en ingemetseld in het huis dat nu op deze locatie staat. De panden in de Wijnstraat en aan de Riedijk zijn overigens al lang sterk veranderd en hebben niet meer het uiterlijk van de oorspronkelijke gildehuizen.

De gevelstenen van het Groot-schippersgilde en het Kleinschippersgilde (foto's: Kees Sigmond).

10 *Grootschipper*: schipper of gezagvoerder van een zeeschip.

11 *Kleinschipper*: schipper van een binnenvaartschip.

Het huis aan de Taankade

Waar Leendert Schouman en zijn vrouw Cornelia tot 1706 woonden, is niet bekend; mogelijk in het ouderlijk huis van Leendert in de Riedijkstraat. Op 2 februari 1706 kocht Leendert uit de nalatenschap van Maria van Bragt, achtereenvolgens weduwe van Jan Erkelens en kapitein Gerard van Eijdsen, een huis aan de Taankade.¹² De weduwe was in het bezit van een dubbel huis, waarvan het belangrijkste deel aan de Voorstraat stond, met een open plaats daarachter, en aansluitend een kleiner huis aan de kade. Het is dit kleine pand dat door het gezin Schouman betrokken werd. In de koopakte werd bepaald dat de open plaats altijd zou worden afgescheiden door een scheidingsmuur of heining, dat de lichtinval moest worden verzekerd en dat de afvoer van het secreet en het hemelwater via het huis aan de Taankade zou afvloeien. In geval van verstopping zou de reparatie door beide eigenaars moeten worden bekostigd. Hoewel de prijs van 300 gulden voor het achterhuis niet bijzonder hoog was, was die voor het voorste gedeelte met 500 gulden niet zo veel hoger.

Uit de nalatenschap van Maria van Bragt, weduwe van achtereenvolgens Jan Erkelens en kapitein Gerard van Eijdsen, wordt verkocht:

1. aan Maria van Bragt, weduwe van Gerrit van Keppel, het voorste gedeelte van een huis en erve met de open plaats daar achter, staande en gelegen in de Voorstraat omtrent de Nieuwkerkstraat, aan de waterzijde, genaamd De Blauwe Voet, tussen de huizen van Aernout van der Beeck en Jan de Ruijter. Koopsom: 500 gulden.

2. aan Leendert Schouman het achterste gedeelte van het voorzegde huis, staande en gelegen op de *Kaaij* van de Kerksteiger, strekkende voor van de kaaij tot aan de plaats van het voorste gedeelte, tussen de huizen van Tieleman Pleunen en de weduwe van Jan Jasperse Snel.

Voorwaarden: Het licht in de gemene scheidsmuur of heining zal daar altijd moeten blijven. Het zal nooit mogen worden bebouwd of enigszins mogen worden beperkt. Het zal niet mogen openen op de plaats van het voorhuis, maar vastgezet, met een lessenaar ervoor, zolang de eigenaar van het voorhuis dat wenst. Het achterhuis zal altijd de afvoer van secreet en hemelwater van het voorhuis moeten doorlaten. In geval van verval of verstopping zal herstel van de afvoer door beide eigenaars gezamenlijk bekostigd worden. Koopsom: 300 gulden.

Bron: RAD 9, ORA 1641 (oud: 805), fol. 90v-92v, d.d. 2-2-1706.

Gaan we na wat er aan gegevens te vinden is in de transportregisters, aangevuld met het register van de verponding¹³ van 1731, dan blijkt dat het vierde huis gerekend vanaf de hoek met de Kerksteiger het huis is dat Leendert in 1706 kocht. In dat jaar waren twee kinderen in leven. Daarna werden nog Leendert en Aart geboren. We mogen wel aannemen dat dit het geboortehuis was van Aart Schouman.¹⁴

12 RAD 9, ORA 1641 (oud: 805), fol. 90v-92v, d.d. 2-2-1706.

13 *Verponding*: een vorm van onroerendgoedbelasting, oorspronkelijk geschat in *ponden*.

14 Zie het verpondingsregister van 1731: NA, Financie van Holland, inv.nr. 485.

Behalve het achterhuis aan de Taankade kocht Leendert in 1713 de helft van een huis genaamd De Groene Leeuw, in de Wijnstraat aan de havenzijde in de buurt van het Groothoofd. De andere helft van het huis was in eigendom van Paulus Civaert (ook Siwaert of Sivaert genoemd), die het huis in 1709 samen met een zekere Joghem Vermeulen had gekocht.¹⁵ Het was het deel van Vermeulen, dat in 1713 door Leendert werd gekocht. In 1719 verkochten de erven Siwaert hun helft van het huis in de Wijnstraat aan Aart de Vos, de zwager van Leendert. Samen

De omgeving van de Taankade op de kadastrale kaart van 1832.

De Taankade gezien vanaf het Groothoofd rond 1900/1905 (afb.: Beeldbank RAD 552-404051).

¹⁵ RAD 9, ORA 1643 (oud: 807), fol. 23v, d.d. 24-5-1709.

De Taankade in 2015 (foto: Kees Sigmond).

bezaten de zwagers nu het gehele huis in de Wijnstraat, dat recht tegenover het huis aan de Taankade lag.¹⁶ Het huis werd in 1730 verkocht door Aart de Vos, schipper en eigenaar van de ene helft, en zijn zuster Cornelia, inmiddels weduwe van Leendert, eigenaresse van de andere helft.

26-1-1713: Johan Vermeulen, garentwijnder, verkoopt voor 200 gulden aan Leendert Schouwman: de helft van een geheel huis en erf, waarvan de wederhelft competeert aan Paulus Civaert, gelegen in de Wijnstraat omtrent het Groothoofd, vanouds genaamd De Groene Leeuw; belend: het huis van Jan Kool, aan de ene, en het huis van Jan Claasz. Schatlijn bewoond door Jan van Leyden, schoenmaker, aan de andere zijde.¹⁷

28-1-1719: de erven van Paulis Siwaert verkopen aan Aart de Vos: de helft van een huis en erf in de Wijnstraat omtrent het Groothoofd, vanouds genaamd *De Kroon ofte Groene Leeuw*, waarvan Leendert Schouwman de andere helft competeert; belend: Jan Clase Schaffeling, aan de ene, en Jan Cool, aan de andere zijde.¹⁸

12-10-1730: Aart de Vos, schipper, en Cornelia de Vos, weduwe van Leendert Schouman, verkopen aan Jan Cool, schipper: een huis en erf in de Wijnstraat omtrent het Groothoofd, genaamd De Groene Leeuw; belend: de koper, aan de ene, en Rijer van Sprangh, aan de andere zijde.¹⁹

16 Het huis lag op de plek van het huidige adres Wijnstraat 42-44 en het pand grensde aan de achterzijde aan de Wijnhaven, recht tegenover het Schoumanhuis aan de Taankade.

17 RAD 9, ORA 1645 (oud: 809), fol. 3v, d.d. 26-1-1713.

18 RAD 9, ORA 1648 (oud: 812), fol. 89v, d.d. 28-1-1719.

19 RAD 9, ORA 1652 (oud: 816), fol. 105, d.d. 12-10-1730.

Toch zal het in het huis aan de Taankade zijn, waar de jonge Schouman is opgegroeid. Op de hoek was het huis waar later Hendrik van Convent woonde, de arts die met zijn vrouw door Schouman geportretteerd werd in 1736. Het huis links naast huize Schouman werd in 1743 gekocht door zijn oom Aart de Vos voor 290 gulden.²⁰ Deze overleed al het jaar daarop. De erfgenamen, de drie broers Aart, Maarten en Leendert, verkochten het voor 565 gulden, een niet geringe waardestijging.²¹

Dat de bewoners van dit stukje Dordrecht niet tot de meest welvarende lagen van de stadsbevolking behoorden, is wel af te lezen aan het feit dat de huisjes klein waren, de koopsommen laag en dat geen der bewoners werd aangeslagen in de *personele quotisatie* van 1742.²² Ook niet dokter Van Convent op de hoek.

De situatie is in de tweede helft van de vorige eeuw nogal veranderd. De Taankade hield eeuwenlang op bij de Kerksteiger. De tuinen aan de achterzijde van de Voorstraat van de Kerksteiger tot de Nieuwbrug liepen door tot de haven. Pas in 1960/61 werd de kade doorgetrokken tot de Houtsteiger. Ook de haaks op de Taankade staande huizen in de Boomstraat hadden een totaal ander aanzicht. De rij panden aan de havenzijde werd begin jaren 60 van de vorige eeuw afgebroken.²³

Als de jonge Schouman uit het raam keek, zag hij de Wijnhaven en de achterzijde van de huizen in de Wijnstraat, vervolgens verder naar rechts de Groothoofdspoort,

De Wijnstraat en de Groothoofdspoort gezien vanaf de Taankade (rechts is de Boombrug) – tekening door Cornelis Pronk ca. 1740 (afb.: Beeldbank RAD 551-30018). Het pand van de zwagers Leendert Schouman en Aart de Vos lag links net buiten het plaatje.

20 RAD 9, ORA 1656 (oud: 820), fol. 198, d.d. 3-9-1743.

21 RAD 9, ORA 1657 (oud: 821), fol. 21v, d.d. 12-5-1744.

22 *Personele quotisatie*: een in 1742 in Holland ingevoerde belasting op huishoudens met een inkomen groter dan fl. 600; de personele quotisatie bracht te weinig op en werd na 11 jaar beëindigd.

23 Zie: *Was getekend Dordrecht 1780-1960*, Zwolle/Dordrecht, p. 86 voor een reproductie van *Bouwput van de Boombrug* door Cor Noltee, 1960.

de Boombrug en de huizen in de Boomstraat. Dit fraaie uitzicht komt overeen met de bekende tekeningen van C. Pronk (ca. 1740) en H. de Winter (1745).

Het huis aan de Taankade zou nog enkele generaties in de familie blijven. In 1731 werden alle huizen met hun eigenaars vermeld in een verpondingsregister. Het huis werd getaxeerd op een huurwaarde van 50 gulden per jaar. Als eigenaar staat de weduwe van Leendert Schouman vermeld. Vader Leendert is in 1726 overleden, maar zijn vrouw en zoons Leendert en Aart woonden daar nog. Door het volgen van de *transporten* (verkoopakten) van belendende panden zien we daarna Maarten Schouman verschijnen als eigenaar/bewoner.²⁴

Deze Maarten, de oudste broer van Aart, is in 1720 getrouwd met Jannetie van Hoogstraten. In de doopboeken komen tien gedoopte kinderen voor, maar slechts twee zoons, Leendert en Pleunis, bereikten de volwassenheid. Of Maarten met zijn vrouw aan de Taankade zijn blijven wonen, is niet bekend. Net als bijna alle Schoumannen was ook Maarten schipper. Na de dood van moeder Cornelia werd hij eigenaar van het pand en zal hij zijn broers hebben uitgekocht voor hun erfdeel.

Maarten overleed in 1766 en daarna kwam het huis aan zijn zoon Leendert, die ook – het wordt eentonig – schipper was. Wanneer deze het huis verkoopt in 1777 voor 560 gulden is het totaal 71 jaar in de familie gebleven.²⁵

Aart woonde waarschijnlijk tot 1736 – hij is dan 26 jaar – aan de Taankade. In dat jaar noteerde hij in zijn eerste aantekenboekje dat hij huur betaalde voor een kamer aan de Groenmarkt.²⁶ Het huis aan de Taankade, waar hij geboren werd en opgroeide, is inmiddels volledig van aanzien veranderd.

Scholing

Van de jonge jaren van Aart Schouman kunnen we ons slechts een beeld vormen via indirecte informatie. We weten waar hij opgroeide, hoe zijn familie was samengesteld en hoe vaak hij in zijn kinderjaren al geconfronteerd moet zijn geweest met de dood van al die jong gestorven kinderen in de familie. Waar hij zijn eerste onderwijs genoot, is echter niet bekend. Schouman hield later wel aantekening van opdrachten, inkomsten en uitgaven, maar hij schreef nooit iets op over zichzelf. Geen dagboeken, geen herinneringen zijn ons overgeleverd. Hij zal waarschijnlijk een school in de buurt hebben bezocht. Voor de hand ligt dat hij naar de school bij de Nieuwkerk ging. Die had een goede naam en hij woonde er dichtbij. Of hij daar veel geleerd heeft, is de vraag. In ieder geval kon hij wel goed rekenen: in zijn latere leven blijkt hij een degelijke kennis te hebben van diverse soorten waardepapieren en is hij zakelijk goed ontwikkeld. Zijn schrijfwerk echter, zoals dat is overgeleverd in zijn aantekenboekjes, is van matige kwaliteit. Nu was de spellingswijze bij notarissen en stadsclerken ook niet altijd vlekkeloos, maar op dit terrein was Schouman zeker geen ster. Wat wel zeker is, is dat Schouman veel belangstelling had voor allerlei zaken en nieuwe dingen

24 RAD 9, ORA 1654-1657 (oud: 818-821); 1663 (oud: 827), fol. 59, d.d. 18-9-1760; 1665 (oud: 829), fol. 1, d.d. 14-1-1766; 1668 (oud 832), fol. 11v, d.d. 3-2-1774; 1669 (oud 833), fol. 147, d.d. 6-3-1777.

25 RAD 9, ORA 1669 (oud: 833), fol. 147, d.d. 6-3-1777.

26 Aantekenboekje 1, Huis Van Gijn.

snel oppikte. Hij bleek in staat zich snel te kunnen ontwikkelen en met veel personen, zeker ook voor hem belangrijke, een goede verstandhouding op te bouwen. Naast een groot talent en het vermogen steeds nieuwe dingen aan te pakken en zich verder te bekwamen, was de enorme daadkracht van de kunstenaar – tot op zeer hoge leeftijd – een opvallende eigenschap.

Zijn kunstzinnige aanleg zal al vroeg naar voren gekomen zijn, waarschijnlijk nog extra gestimuleerd door zijn ruim 12 jaar oudere broer Cornelis. Schouman had kennelijk plezier in tekenen en wilde zich graag verder ontwikkelen. De meeste jongens deden dat al op vrij jonge leeftijd. Hij ging op ongeveer 15-jarige leeftijd in de leer bij de Dordtse kunstschilder Adriaan van der Burg, een van de meest vooraanstaande schilders in de stad.²⁷

Van der Burg (1693-1733) had zelf les gehad van de bekende Dordtse schilder Arnold Houbraken. Van Schoumans leermeester zijn diverse werken bewaard gebleven, die onder andere te zien zijn in het Dordrechts Museum.²⁸ Zijn specialisme was het maken van portretten en groepsportretten. De afzonderlijke portretten werden uiteraard vervaardigd in opdracht van bemiddelde personen, zoals Mr. Hendricus Francken en leden van de familie Van den Honert. Groepsportretten werden gemaakt voor instellingen, zoals het Dordtse weeshuis. Hij vervaardigde een schilderij met de regenten en bovendien nog een allegorische voorstelling van het weeshuis. Ook maakte hij een groepsportret van de muntmeesters van de Munt van Holland te Dordrecht.

Aan het einde van zijn leertijd bij Van der Burg maakte Schouman een portret van zijn leermeester. We zien een vriendelijk ogende man, voorzien van de schilderattributen palet, penselen en schilderskiel.

Een andere leerling van Van der Burg was Cornelis Greenwood (1708-1736), zoon van Frans Greenwood (1680-1761),²⁹ afkomstig uit Rotterdam en werkzaam bij de *algemene middelen* ofwel de belastingen. Er bestaat een prent van Van der Burg met zijn beide leerlingen, vervaardigd door Pieter Tanjé naar een origineel van Schouman.³⁰

Frans Greenwood had als liefhebberij het graveren van drinkglazen, een hobby waarin hij zich uiterst bedreven toonde.³¹ Met zowel vader als zoon Greenwood was Schouman bevriend. Zij deelden diverse interesses: zo hield Schouman zich ook voor zijn plezier bezig met het graveren van glazen. Daar wordt later nog op teruggekomen. Schouman bleef 7 tot 8 jaar in de leer bij Van der Burg, zo lezen we in de biografische schets door Johan van Gool.³² Door het overlijden van de meester in 1733 kwam een eind aan een lange leertijd, maar in die periode zette Schouman natuurlijk al zijn eerste stappen op weg naar een volleerd kunstenaarschap. Hij ontwikkelde zich snel en

27 Zie o.a. Bol (1991), *Aart Schouman*, p. 13, 16.

28 Voor de verblijfplaats van zijn werk: Wright (1980), *Paintings in Dutch museums*, p. 67.

29 In 1736 schreef Frans Greenwood: *Lykklagt over myn zeer lieven zoon, Kornelis Greenwood, overleden in Suriname den IIIden april MDCCXXXVI, in den ouderdom van XXVII jaren VII maanden en I dag* (Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag; fotokopie in: RAD 489, inv. nr. 32223).

30 Van Gool (1750/51), *De nieuwe schouburg*, dl. 2, p. 212.

31 Smit (1988), *Frans Greenwood's engraver*, en: Smit (1998), *Additions and corrections*.

32 Van Gool (1750/51), *De nieuwe schouburg*, p. 346.

Zelfportret van Adriaan van der Burg met zijn vrouw - 1729 (afb.: DM-996-753).

had vooral een groot talent voor portretten en landschappen. Kennelijk kon hij het zich permitteren zich verder te laten onderrichten door en zo verbonden te blijven met Van der Burg. Niet ondenkbaar is dat de meester een soort vaderfiguur was voor Schouman die in 1726, toen hij nog maar 16 jaar oud was, zijn vader verloor.

Het ontwerp voor het schilderij van de muntmeesters. De bijgeschreven tekst luidt: Concept Schildery in de Munt slegt geexecuteert door Schouwman (afb.: Beeldbank RAD 551-36436).

Links: kopie door Aart Schouman van een zelfportret van Adriaan van der Burg (afb.: RM RP-P-1909-43). Rechts: gravure uit 1751 door Pieter Tanjé naar een tekening van Aart Schouman. We zien Adriaan van der Burg (boven) met zijn leerlingen Cornelis Greenwood (rechtsonder) en Aart Schouman (linksonder) (afb.: RM RP-P-1940-1367).

Eerste eigen werken

Een zeer vroeg werk, gedateerd 1727, was een mezzotint³³ naar een schilderij van de Antwerpse schilder David Teniers.³⁴ Het stelt een aap voor, die als kunstschilder voor zijn ezel zit.³⁵ Teniers maakte veel van dit soort werken, waarin apen in allerlei uitdossingen de plaats innamen van mensen. Het was zeer gebruikelijk dat leerlingen het metier leerden door oude meesters zo goed mogelijk na te bootsen. Nog vóór zijn 20ste jaar maakte Aart Schouman ook al zijn eerste topografische werk. Van 1728 dateren zijn tekeningen van Vianen vanaf de Lek en de trasmolen van Zwijndrecht.

Prent van een schilderende aap, naar een schilderij van David Teniers (1610-1690) – 1727 (afb.: RM RP-P-1883-A-6955).

Aquarel van de molen Welgelegen te Zwijndrecht – 1728 (afb.: Beeldbank RAD 551-30440).

33 Mezzotint: ook wel zwarte kunst genoemd, was omstreeks 1650 een nieuwe grafische techniek.

34 David Teniers II, ook wel David Teniers de Jongere genaamd (1610-1690).

35 Bol (1991), *Aart Schouman*, p. 106.

Schouman was gedurende zijn hele carrière uiterst zorgvuldig in het dateren van zijn tekeningen. Niet alleen vermeldde hij wat hij afbeeldde, maar vaak dateerde hij tot op de dag nauwkeurig. Wat verder opvalt bij zijn talrijke topografische tekeningen is het standpunt van waaruit hij een stadsgezicht of landschap observeerde en weergaf. Heel vaak is dat het water, de rivier, waaraan het object gelegen is. Op zich is dat niet vreemd, omdat men in het waterrijke Holland en Zeeland bij voorkeur per schip of schuit reisde. Men kan zich voorstellen hoe de jonge Schouman regelmatig meevoer op de schepen van zijn grootvader, vader, ooms, broer of neven. Hij kreeg dan alle gelegenheid om talrijke schetsen te maken van gebouwen, huizen, dorpen, landschappen, riviergezichten en schepen. Thuis kon hij ze verder uitwerken tot een tekening in het net.

Al vroeg in zijn carrière had Schouman contact met de familie Van Slingelandt. Met diverse leden van deze patriciërsfamilie, die al in de Middeleeuwen hoge functies bekleedde in Dordrecht, zou hij in de komende jaren te maken krijgen. Hij ontving vele opdrachten, ook daar waar de Van Slingelandts buiten de stad functies hadden. In 1727 – hij was 17 jaar oud – maakte hij al een tekening van het huis op de hoek van de Voorstraat en de Nieuwkerkstraat. Dit was waarschijnlijk de eerste opdracht van een Van Slingelandt. In dit geval van Mr. Barthout van Slingelandt Barthoutsz. (1694-1752), vrijheer van Goidschalksoord, die Schouman goed moet hebben gekend, omdat deze in de buurt van dit huis was opgegroeid.

Een tekening van huizen van de familie Van Slingelandt aan de Korte Engelenburgerkade in Dordrecht volgde 2 jaar later.³⁶ Het ziet er nog wat stijfjes uit. Hij zou zich later verder ontplooien en veel sterker worden in het weergeven van dit soort stadsgezichten. Vooral van belang is dit vroege contact voor de vorming van een netwerk van opdrachtgevers, die elkaar onderling vaak goed kenden en konden dienen als voorspraak bij nieuwe opdrachten.

Nadat zijn broer Cornelis zich rond 1729 in Middelburg vestigde, en ook zijn broer Leendert daar ging wonen, ging Schouman regelmatig naar Zeeland.³⁷ Vanaf het schip maakte hij talrijke schetsen, die thuis werden uitgewerkt. De eerste tekeningen van Zeeuwse onderwerpen maakte hij op een reis in 1729. Op het eiland Duiveland reisde hij rond en maakte hij een tekening van de buitenplaats Oosterstein. Ook legde hij de oude toren van Wissekerke op Beveland vast.³⁸ Wellicht reisde hij samen met zijn broer en wisselden ze kennis en ideeën uit. In 1730 maakte Schouman een aquarel van het huis Meerdervoort bij Zwijndrecht voor de eveneens vooraanstaande Dordtse familie Pompe van Meerdervoort.³⁹ Later zou hij nog vele portretten en topografische tekeningen voor hen maken.

Met een zelfportret in olieverf op paneel zette Schouman de exploratie van zijn zelfbeeld voort.⁴⁰ Schouman was nog in de leer bij zijn leermeester Adriaan van der Burg, maar hij was toch al volop bezig carrière te maken en zich te bekwamen in diverse

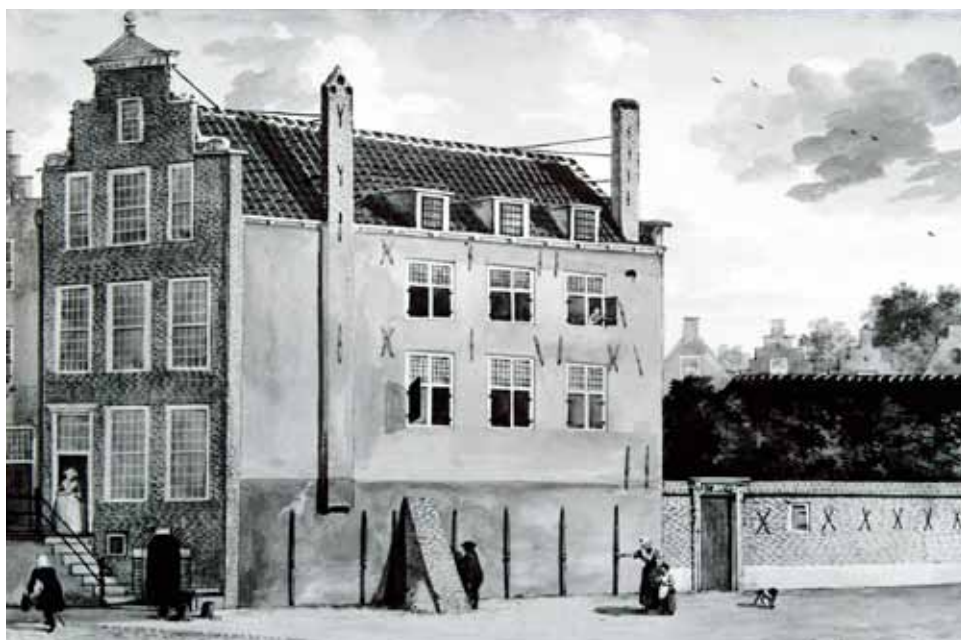
36 Bol (1991), *Aart Schouman*, p. 59.

37 Bol (1991), *Aart Schouman*, p. 59.

38 Beide in de collectie *Zelandia Illustrata*, II 1858 en 1490.

39 Bol (1991), *Aart Schouman*, p. 59.

40 Bol (1991), *Aart Schouman*, p. 34 en 103; Huis Van Gijn.

Het huis van Barthout van Slingelandt op de hoek Voorstraat/Nieuwkerkstraat – 1727 (afb.: Beeldbank RAD 555-16810); het poortje in de tuinmuur is nog aanwezig, zij het aan de overzijde van de Nieuwkerkstraat.

De huizen van twee leden van de familie Van Slingelandt aan de Korte Engelenburgerkade: links het huis uit 1658 van de vry-heer en rechts het 18de-eeuwse huis van de ontfangster generaal – 1729 (foto: G.Th. Delamarre 1970 – afb.: Beeldbank RAD 552-321189).

technieken en onderwerpen. Hij was klaar om een zelfstandig meester te worden.

In 1732 overleed zijn moeder Cornelia. Van zijn moeder is mogelijk een mezzotint bewaard gebleven, een techniek die hij in zijn beginjaren beoefende. In de marge staat in een ander handschrift dat het de moeder van Schouman is, die met kaarslicht en met een grote hoornen bril is weergegeven. Als dit echt Cornelia is, dan is dit waarschijnlijk het enige portret van iemand uit het gezin, waarin hij opgroeide.

Een jaar later stierf ook zijn leermeester Van der Burg. Schouman stond er nu alleen voor. Hij moest op eigen benen staan, als jonge volwassene en als kunstenaar.

Zelfportret van Aart Schouman als 20-jarige in olieverf op paneel – 1730 (afb.: RM SK-A-4157).

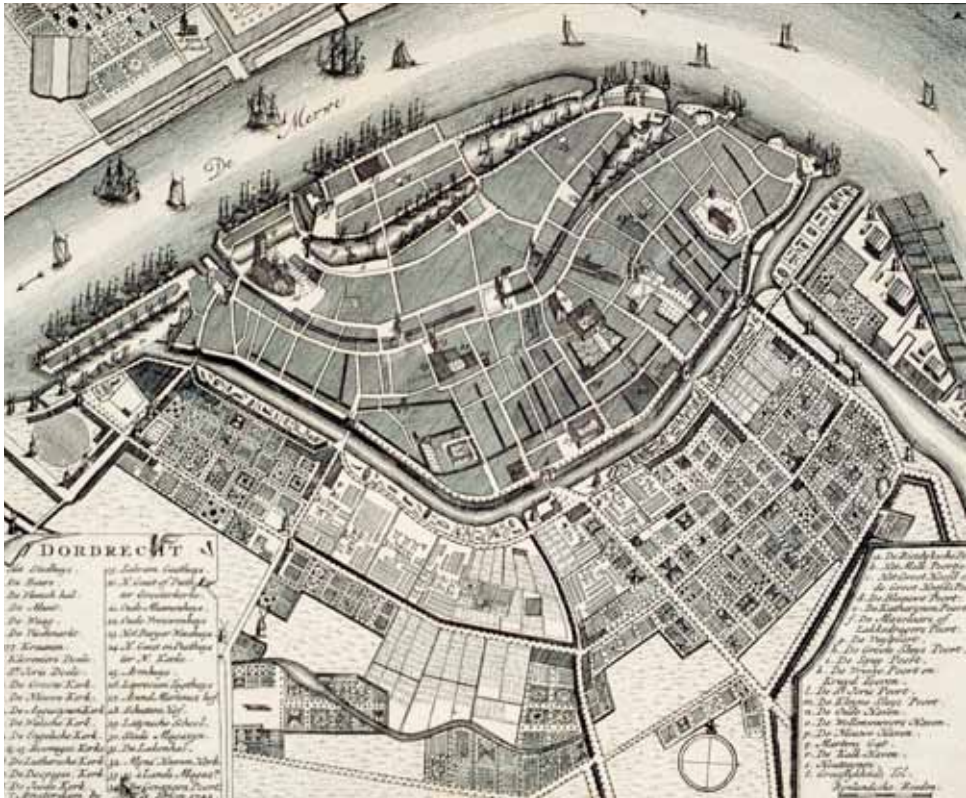

Lezende oude vrouw bij kaarslicht (afb.: RM RP-P-1910-1997).

3. Dordrecht in de tijd van Aart Schouman

Het beeld van de stad

Dordrecht zag er in de tijd van Aart Schouman nog sterk uit als een middeleeuwse stad. Talrijke monumentale gebouwen, woonhuizen, pakhuizen en kerken dateerden uit de 14de tot 16de eeuw. Wel waren in de 17de eeuw nieuwe havens gegraven, zoals de Wolwevershaven, de Kalkhaven en het Maartensgat, maar de oude structuur van twee hoofdstraten langs de Voorstraatshaven was nog geheel intact. Door de toename van bebouwing buiten de Spuihaven woonden inmiddels zo'n 10 tot 20% van de Dordtenaren buiten de eigenlijke stad. Talrijke bedrijven – zoals scheepstimmerwerken, houtzagerijen, tuinderijen, blekerijen en lijnbanen – waren daar te vinden. Verder weg in de nieuwe polders verzezen buitenplaatsen, waar de welgestelden neerstreken in de zomermaanden, waar ze frisse lucht konden inademen en zich bezighielden met tuinaanleg en andere prettige liefhebberijen. Van de vele tientallen lustoorden is nauwelijks iets bewaard gebleven. Een aantal van deze buitenplaatsen is vastgelegd door Schouman: hij werkte daar voor de families Van Slingelandt, Berck en Braet.

Dordrecht in de tijd van Schouman – kaart uit 1742 van Is. Tirion in zijn Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden, deel 4 (afb.: Beeldbank RAD 551-10042).

Van slechts weinig gebouwen en plaatsen in de binnenstad kennen we afbeeldingen uit die tijd. Men was meer geïnteresseerd in weidse gezichten op de hele stad, schitterend gelegen aan het water of in het polderlandschap. Daar heeft Schouman er ook diverse – en zeer mooie – van gemaakt. Maar gelukkig was hij ook zo begaan met de naderende afbraak van een enorm groot in gotische stijl gebouwd woonhuis in de Wijnstraat, het huis Blijenburg of (in de volksmond) het Reuzenhuis, dat hij daarvan in 1744 enkele aquarellen maakte. Hij was daarmee waarschijnlijk de eerste – later gevolgd door tekenaar Johannes Rutten en verzamelaar Simon van Gijn – die zich het verlies aantrok van historisch belangrijke, monumentale panden. Hij kon de sloop niet tegenhouden, maar hij kon wel een zo nauwkeurig mogelijke weergave maken.

Bevolking en economie

Dordrecht telde in die periode ongeveer 18.500 inwoners. Dat aantal berekende Nusteling op basis van de uitgebreide taxatie van alle woningen en andere opstallen die in 1731 plaatsvond.⁴¹ De gegevens van het kohier van de verponding (register van onroerend goed) zijn gedetailleerd opgenomen en dit levert een totaal van 3.954 woningen in Dordrecht op. Historisch-demografen gaan uit van een gemiddelde bewoningsgraad van 4,68 personen per woning, gebaseerd op een reeks andere gegevens, zodat daarmee bij benadering het bevolkingsaantal wordt berekend. Dordrecht hield zich daarmee redelijk staande in vergelijking met de bevolkingsgrootte in de 17de eeuw.

In de nijverheid waren de bierbrouwerijen belangrijk,⁴² evenals de in die tijd opkomende suikerraffinaderijen.⁴³ Dordrecht speelde nog steeds een belangrijke rol in de rivierhandel, al was Rotterdam de Merwestad reeds lang gepasseerd. Sterk in opkomst was de houthandel. Al in de 13de eeuw kwamen houtvloten via de Rijn, Waal en Merwede naar Dordrecht, maar door de import van hout uit Noorwegen en de Baltische staten in de 16de en 17de eeuw nam het belang daarvan af. In de 18de eeuw groeide de invoer van het uit Duitse gebieden afkomstige hout en daardoor ook de handel met Dordrecht als middelpunt. Vele houtzaagmolens werden gebouwd langs de Noordendijk en Weeskinderendijk. De wijnhandel, ook al toonaangevend in de Middeleeuwen, bloeide.

Hoewel het stapelrecht, aan de stad verleend in 1299, formeel nog steeds van kracht was, werd daar in de praktijk voor de grote Maas- en Rijnvaart niet langer aan vastgehouden. Wel bestond er een ‘marktdwang’ voor de omringende polders en waarden. Grote hoeveelheden kaas, boter, hennep, hop en andere agrarische producten kwamen uit de verre omtrek naar Dordrecht om hier in de Waag te worden gewogen en daarna verkocht te worden. Aart Schouman was, zo zagen we, een telg van een echte schippersfamilie. Hij kende van dichtbij het metier van de kleine schippers en de beurtvaart.

De politieke elite

In de tijd waarin Aart Schouman in Dordrecht woonde, werd de stad bestuurd door regenten, gerekruteerd uit slechts enkele tientallen families. Het was een gesloten sys-

41 Nusteling (1996), ‘De bevolking’, p. 79.

42 Van Duinen & Esseboom (2008), *Water wordt een feest*.

43 Sigmond & De Meer (2013), *Een zoete belofte*.

teem van bestuurders die elkaar de belangrijke en interessante baantjes gunden, maar zich afsloten van nieuwe talenten.

Uiteraard werden in de Republiek alleen leden van de Nederduitse Gereformeerde (Hervormde) Kerk toegelaten tot openbare functies. Katholieken, remonstranten en doopsgezinden werden getolereerd en konden economisch ook tot de hoogste rangen stijgen, maar in het openbaar bestuur kregen ze pas een plaats na de inval van de Fransen in 1795. Ook nieuwkomers, zoals de vaak uit Duitsland afkomstige maar inmiddels wel rijk geworden suikerraffinadeurs, kregen in de 18de eeuw geen voet aan de grond in het stadsbestuur.

We laten hier een overzicht zien van de regentenfamilies die in de kwarteeuw 1725-1750, overeenkomend met de jaren waarin Schouman het meest in Dordrecht verbleef, prominent waren en het meest en het langst in functie waren. Gekeken is aan de hand van de lijsten van burgemeesters, schepenen, thesauriers en leden van de Veertigen en van de Achten,⁴⁴ hoeveel maal elk van de regenten in functie was. Vaak waren meer leden van families in functies actief. Opgeteld komen we dan aan een ‘familie toptien’. De politieke banen werden bekleed zonder bezoldiging. Het geld werd verdiend door beleggingen, de handel en de bierbrouwerij.

Uiteraard is 25 jaar vrij kort. Enkele regenten hadden een carrière die voor 1725 begon of doorliep na 1750. Toch zegt het wel wat over de tijd waarin Schouman in de stad woonde en werkte en vooral onder deze personen probeerde aan opdrachten te komen. We komen tot de volgende toptien:

familie	aantal jaren	familie	aantal jaren
Van den Santheuvel	39	Van den Brandeler	25
Pompe van Meerdervoort	37	Eelbo	24
Onderwater	32	Hallincq	24
Stoop	31	Van der Dussen	22
Repelaer	25	Gevaerts	22

We zien dat bekende Dordtse families, waarvan telgen al in de 17de eeuw bestuurlijke functies bekleedden – zoals Stoop, Repelaer en Hallincq – nog steeds een belangrijke rol speelden in de lokale samenleving. In de 18de eeuw werd het zo goed als onmogelijk op te klimmen tot de bestuurslaag. Zittende families maakten afspraken over de verdeling van de baantjes en hielden anderen buiten de deur. Schouman wist met een aantal regenten een goede relatie op te bouwen, waaruit regelmatig opdrachten voortkwamen, zoals met Adriaen Braets en leden van de families Berck, Pompe van Meerdervoort en Gevaerts.

De familie die hem vanaf het begin van zijn carrière begunstigde met vele opdrachten was de familie Van Slingelandt, wier leden vooral landelijk belangrijke functies bekleedden. Het meest prominente lid was Simon van Slingelandt (1664-1736), pensionaris van Dordrecht, secretaris van de Raad van State (1690-1725), thesaurier-generaal

44 *Veertigen*: kiescollege dat de bestuurders van de stad koos. *Achten*: bestuurscollege met vertegenwoordigers van de gilden.

(1725-1727) en raadpensionaris van Holland (1727-1736). Wellicht was ook de relatie belangrijk met de familie Van Slingelandt op de hoek van de Voorstraat en de Nieuwkerkstraat, die dus al vanaf Schoumans jeugd jaren op geringe afstand woonde. Hij tekende het huis van de familie met het statige bordes, dat overigens nog steeds bestaat.

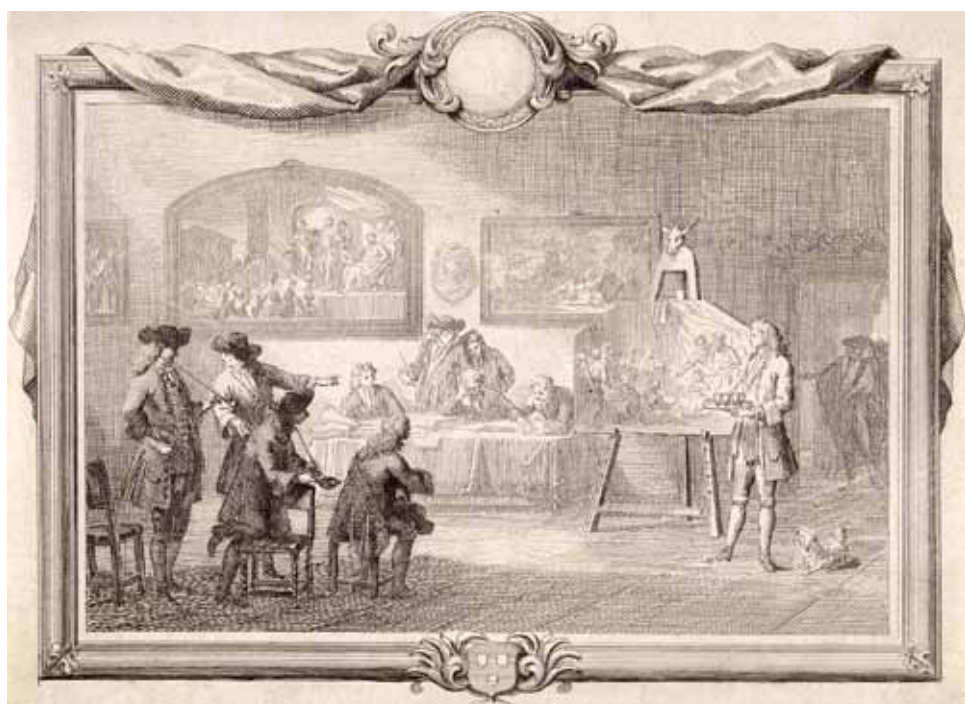
Het culturele leven

Als we het hebben over de zogenaamde hogere cultuur: de literatuur, de muziek, de beeldende kunst, dan werd die bijna uitsluitend door de leden van de elite beoefend. Zij waren – in tegenstelling tot brede lagen van de bevolking – in staat boeken aan te schaffen en de kinderen aan huis les te laten geven door schilders en musici. We zien later hoe Aart Schouman een deel van zijn inkomen te danken had aan de lessen die hij gaf aan kinderen van rijke Dordtenaren.

Er zullen buiten de elite hoogstwaarschijnlijk wel gezelschappen zijn geweest waar men met elkaar aan kunstbeoefening deed, zoals de Dordtse rederijderskamer De Fonteyne. Zeker weten we dat er door liefhebbers van kunst gezamenlijk werd gekeken en gesproken over tekeningen, prenten en schilderijen. Deze kunstbeschuwing in georganiseerd verband kwam sterk op in de steden.

In Dordrecht bestond de Sint-Lucas Broederschap, vernoemd naar de patroonheilige van de kunstschilders. Van de leden maakte Schouman in 1736 twee etsen. Hij zal ongetwijfeld zijn werk aan de leden hebben getoond, maar was zelf blijkbaar niet van voldoende statuur om in aanmerking te komen voor het lidmaatschap. De professionele schilderkunst in het tweede kwart van de 18de eeuw werd tot diens dood gedomineerd door Schoumans leermeester Adriaan van der Burg. Deze stierf in 1733 waarna de leerling al snel de plaats overnam als meest getalenteerde en gevraagde kunstschilder van de stad.

In 1736 vervaardigde Aart Schouman een tekening en twee gravures voor de Sint-Lucas Broederschap (afb.: Beeldbank RAD 551-36550, RM RP-P-1894-A-18596 en RP-P-1894-A-18597).

4. Aart Schouman in Dordrecht – een leven uit het boekje

Begin van een carrière in de kunst

In dit hoofdstuk komt aan de orde hoe het leven van Aart Schouman eruitzag, vooral aan de hand van de aantekeningen die hij maakte in zijn boekjes. Niet alleen zijn opdrachten werden genoteerd, maar ook zijn kunsthandelsactiviteiten en zijn aankopen van kleding, wijn en boeken. En hij maakte een aanzet tot een gedicht om voorgedragen te worden in de poëtenclub in het Hof.⁴⁵

We gaan hier vrij uitgebreid in op de vormen van toegepaste kunst die Schouman bedreef. Het beschilderen van horren, waaiers en dergelijke behoorde tot het vak van bijna alle kunstschilders. Het aardige is dat we juist door de aantekenboekjes daar zo goed van op de hoogte zijn. Het ‘echte’ werk – zijn schilderijen, tekeningen en grafisch werk – wordt in het volgende hoofdstuk behandeld. Deze scheiding mag arbitrair zijn, we zien het oeuvre van Schouman toch vooral als het geheel van zijn bewaarde schilder- en tekenwerk. Van de toegepaste kunst is nauwelijks iets bewaard.

Na het verlies van zijn ouders en leermeester stond Schouman er alleen voor. Hij bleef wonen aan de Taankade bij zijn broer, maar hij moest proberen van zijn werk te gaan leven. Dat is hem gelukt. Hij groeide uit tot een zeer succesvol en gefortuneerd man. In Dordrecht had hij het voordeel dat hij niet veel concurrentie had. Na het overlijden van Van der Burg was niet één kunstschilder in staat diens positie over te nemen. In dat gat sprong Schouman. Niet alleen had hij het talent, maar ook een enorme werkkraft en een kennelijk goed ontwikkeld vermogen om mensen voor zich in te nemen. Helaas hebben we weinig materiaal om zijn karakter nader te leren kennen. We beschikken niet over correspondentie; slechts een enkele brief van zakelijke aard is bewaard gebleven. Memoires zijn evenmin bekend. Door de kunstenaarsbiograaf Van Gool – die Schouman gekend heeft – is een korte levensschets over hem gepubliceerd. Daarnaast is er niet veel meer bewaard dan wat biografische gegevens en informatie over vervaardigde kunstwerken. Een persoonlijke kenschets ontbreekt. Zijn aantekenboekjes vormen een rijke bron voor onze kennis, maar ze zijn in feite droge opsommingen van uitgaven en inkomsten. Daaruit kunnen we veel opmaken over zijn leven, maar het geeft ons niet de mogelijkheid erachter te komen wat voor mens Schouman was. Of misschien kunnen we concluderen dat hij zakelijk en nauwkeurig was, maar ook een beetje saai.

Een schets van Aart Schouman, waarop hij een werk toont aan zijn opdrachtgever Cornelis van Lil (afb.: T1101).

Een tweede voorstudie voor het schilderij, maar nog zonder de kleinzoon van Van Lil op de achtergrond.

45 Voormalig augustijnenklooster uit de 13de eeuw.

Portret van Cornelis van Lil, zijn kleinzoon en de schilder zelf – 1735 (afb.: DM-004-834).

Kunnen we iets over zijn karakter opmaken uit zijn werk? Niet veel, eerlijk gezegd. Uit zijn begintijd kennen we enkele zelfportretten. Daarop zien we een wat ernstig kijkende, onaanneemelijke man. Ongetwijfeld op verzoek van Cornelis van Lil,⁴⁶ opdrachtgever van meerdere portretten en tekeningen, heeft de kunstenaar zichzelf afgebeeld samen met Van Lil (*afb. links*). Dat is een niet vaak voorkomende combinatie, maar het zou kunnen wijzen op een hartelijke en vrij ongedwongen relatie tussen de twee mannen.

Schouman is nooit getrouwd geweest en van relaties met vrouwen is niets bekend. Wel is een uitspraak van hem overgeleverd dat het huwelijk als een kooi is. Hij verkoos vrijgezel te zijn en had er kennelijk geen behoefte aan met een vrouw aan zijn zijde te leven. Uit het eerste aantekenboekje vinden we op blz. 31 de volgende beschrijving:

Zelfportret van Aart Schouman ca. 1745 (afb.: RMRP-P-1909-51).

Zinnebeelt van 't huwelijk

*Een Vogel in een kooi, waar boven vertoont wert
Een roofgierigen havik op zijn wiken hangende
En ter zijde de kevie⁴⁷ verneemt men een kat
Die greetig op de Vogel loert:*

*Met dit bijschrift Serva sed Secura.⁴⁸
Voor Vrijhijdt Veilighijdt.
Onder dit zinnebeelt leest men dese tweeling.⁴⁹*

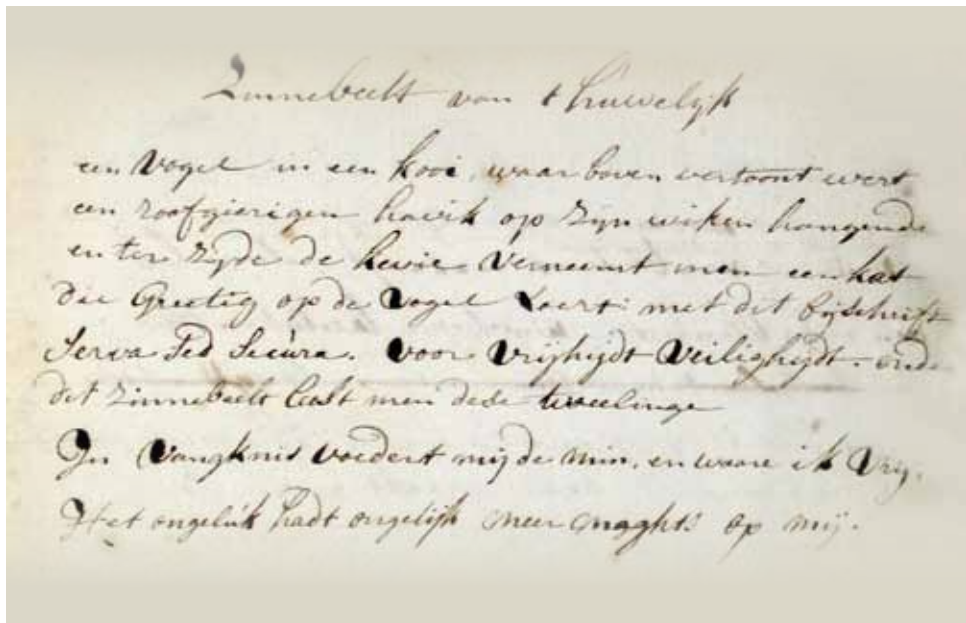
*In Vangknis voedert mij de min, en waare ik Vrij,
Het ongeluk hadt ongelijk meer maghts op mij.*

46 Cornelis van Lil (1666-1743), zoon van Cornelis van Lil en Antonia Coenens.

47 *Kevie*: kooi.

48 *Serva sed Secura*: onderworpen maar veilig.

49 *Tweeling*: tweeregelig vers.

Dat we deze woorden mogen interpreteren als de opvatting van Schouman zelf, is niet geheel vanzelfsprekend, maar ze lijken wel te wijzen op zijn eigen voorkeur vrijgezel te blijven.

De enkele probeersels van poëzie die we aan het begin van het eerste aantekenboekje aantreffen, vormen een duidelijke afwijking van de verder vrij zakelijke notities over zijn inkomsten en uitgaven. We komen daar later op terug.

Kleding, schoenen, wijn en andere zaken

Uit de aantekenboekjes kunnen we, naast de opdrachten en andere zaken die te maken hebben met het werk van Aart Schouman als kunstenaar en kunsthandelaar, ook talrijke dingen halen die een blik gunnen op de meer dagelijkse gang van zaken in zijn leven. Verder komen we ook meer te weten over hem dankzij diverse notariële akten. In deze paragraaf komt aan de orde wat hij volgens zijn aantekeningen uitgaf aan kleding, schoenen, wijn en andere zaken. De informatie over aangeschafte kleding en accessoires is niet buitengewoon interessant om te lezen, dus kan hier volstaan worden met een kleine selectie.

In 1736 kocht hij een paar leren handschoenen voor 2 gulden 10 stuivers bij een zekere De Bruijn. In datzelfde jaar schafte hij ook een hoed aan bij monsieur Plomp voor 3 gulden 8 stuivers. Regelmatig kocht hij kousen, zowel Engelse kousen als zwarte. Daaronder droeg hij gebreide onderkousen. Van juffrouw Vriesendorp⁵⁰ kocht hij zijden kousen voor 5 gulden 5 stuivers. Dat zijn toch behoorlijke bedragen, zeker als je die afzet tegen bedragen die Schouman ontving voor door hem geleverd werk. Bij de toen gedragen kleding, de kniebroek die net onder de knie dichtgeknoopt werd, waren

50 Francina Vriesendorp (1713-1758) werd door Aart Schouman geportretteerd in 1733 (pendant met het portret van haar man Isaac Morjé).

nette kousen natuurlijk wel gewenst. Uiteraard werden toen kousen niet weggegooid wanneer er een gat in zat. Hij liet ze stoppen door Kornelia Vermeulen,⁵¹ die bovendien neusdoeken voor hem naaide. Dat Schouman een echte Dordtenaar was, met het specifieke dialect, lees je bij een post van 12 november 1738, waar hij noteert: *een paar kousen met werkjes gekogt bij Bekol: twee gulden en twaalf stuivers*. Diezelfde Kornelia had een goede klant aan Schouman, want ze naaide en verstelde heel wat kleren. Zoals de mode voorschreef, droeg Schouman een *rok*: een zwarte jas tot op de heupen, met een kort voorpand. Als hij thuis was en zich niet meer netjes hoefde te kleden, droeg hij een kamerjas, toen ‘japon’ genoemd. Dit was een kledingstuk dat was gebaseerd op de Japanse kimono en dat via de VOC bekend was geworden in Europa. Op 7 oktober 1737 betaalde hij 18 stuivers voor het naaien van een japon. Schoenen kocht je niet in een winkel, maar liet je maken door een schoenmaker. Hij kocht een paar Spaanse leren schoenen voor 2 gulden 14 stuivers. Willem de schoenmaker leverde Schouman de daaropvolgende jaren nog regelmatig nieuwe schoenen. Hij maakte voor Schouman in 1738 ook een paar *gewasleeren* schoenen met *Luijckse zoolen* voor 3 gulden. In het tweede aantekenboekje zien we dat Schouman regelmatig schoenen liet maken door baas Caris, blijkbaar een buurman.

De uitgaven die Schouman noteerde, hebben betrekking op artikelen die langer meegaan, maar we zien ook dat hij uitgaven noteerde voor wijn, meestal bij bepaalde gelegenheden besteld en gedronken. Waar we niets over lezen, zijn uitgaven aan brood, groenten, vlees, aardappelen en dergelijke. Over zijn eetgewoonten kunnen we uit de aantekenboekjes niets wijs worden. Zolang hij aan de Taankade woonde, kookte ongetwijfeld zijn moeder en later zijn schoonzuster voor hem. Maar betaalde hij mee aan de kosten van inkoop? En toen hij in 1736 een huurwoning betrok, werd er daar voor hem gekookt. Dat blijkt uit de aantekeningen die hij hieromtrent in zijn aantekenboekjes zette: de bedragen worden aangemerkt als kostgeld. Hij at dus mee met de mensen waar hij in huis was.

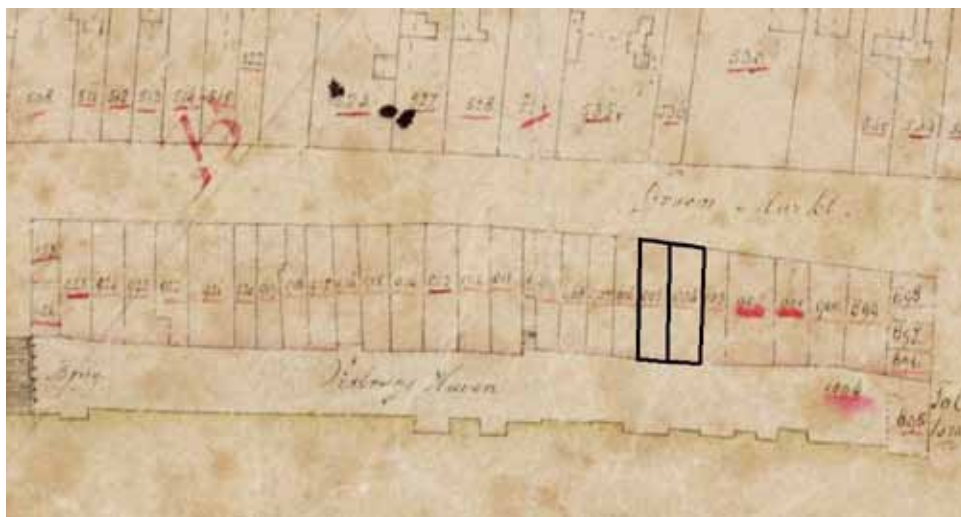
De woningen van Aart Schouman

We vinden in Aart Schoumans boekjes ook de bedragen die hij uitgaf aan huishuur. De huiseigenaar is in archiefstukken terug te vinden, zodat bekend is waar Schouman woonde nadat hij vertrok uit zijn geboortehuis aan de Taankade. Waar en bij wie hij woonruimte huurde, blijkt niet alleen uit de gegevens die Schouman zelf noteerde, maar ook uit een onderzoek naar de transportakten⁵² in het rechterlijk archief. Schouman betaalde op 4 januari 1736 voor een kwartjaar een bedrag van 50 gulden aan Cornelis Hoekseweg.⁵³ Nog in hetzelfde jaar woonde hij volgens zijn notitie van 20 juni 1736 bij de weduwe van Antonij van Rijsoort. Ook aan haar betaalde hij dezelfde hoeveelheid kostgeld. Vanaf 1738 werd het bedrag verhoogd naar 60 gulden. Helaas eindigt in dat jaar aantekenboekje I, waarmee deze bron ophoudt informatie te leveren. Maar dat we weten waar huurder en kostganger Schouman in Dordrecht woonde,

51 Mogelijk Cornelia Vermeulen, gedoopt te Dordrecht op 25-7-1712, dochter van Pieter Vermeulen, garenbleker in de Visstraat, in 1727 vertrokken naar Oost-Indië, en Elisabeth Kastendijk.

52 *Transportakte*: officieel stuk van de schepensbank, waaruit blijkt dat de ene partij een huis of ander onroerend goed heeft gekocht van een andere partij.

53 De familienaam Hoekseweg wordt in de akten ook wel gespeld als: Hoexeweg(h).

Op de kaart van 1832 hebben de huizen waar Aart Schouman vanaf 1736 woonde de kadastrale nummers 904 (Groenmarkt 14) en 905 (Groenmarkt 16).

toont eens te meer de unieke waarde van deze primaire bron aan. Uit de archieven is immers bijna nooit op te maken waar huurders woonden. Er was nog lang geen bewonersadministratie. Die begon pas bij de wettelijk voorgeschreven bevolkingsregisters, waarin vanaf 1850 elke inwoner met zijn woonadres geregistreerd werd.

Uit de transportregisters ontlelen we de volgende informatie. In 1730 kocht Cornelis Hoekseweg een huis aan de Groenmarkt aan de havenzijde, dichtbij de Beurs.⁵⁴ In 1640 werd dit huis Den Blompot genoemd, maar wellicht was deze naam in de 18de eeuw allang vergeten. Op 26 juli 1736 – Schouman woonde er een half jaar – ging Hoekseweg failliet en werd het huis verkocht. De gezusters Reijnira Raats en Elisabeth en Susanna Westerhoven kochten het huis uit de failliete boedel van winkelier Hoekseweg voor 2.025 gulden. Het had als belendingen het huis van Maria van Noorthoorn en het huis van Antonij van Rijsoort.⁵⁵ Deze laatste was de reeds overleden man van de weduwe, waar Schouman naar toe moest verkassen. Van Rijsoort was knaap⁵⁶ in de Munt geweest. Zijn huis werd het Romeinhuis genoemd, een benaming die ook elders in de stad voorkwam. Wellicht was aan de gevel een gebeeldhouwde kop bevestigd met de trekken van een Romeinse keizer of soldaat. Eerder werd het huis Den Climpenden Ram genoemd (vermeldingen in 1619 en 1698).⁵⁷

54 RAD 9, ORA 1652 (oud: 816), fol. 82, d.d. 7-9-1730.

55 RAD 9, ORA 1654 (oud: 818), fol. 110, d.d. 26-7-1736. *Over de insolvente boedel van Cornelis Hoekseweg* zie: RAD 9, ORA 893 (oud: 1001), z.f., 1736; Aangebragte schulden van Cornelis Hoekseweg, RAD 9, ORA 914 (oud: 1008), fol. 5v, en ORA 834 (oud: 1016), z.f., d.d. 28-7-1735.

56 *Knaap*: in dit geval de hulp van een muntmeester.

57 Met dank aan Kees Sigmond en de Werkgroep Wijnstraat van de Vereniging Oud-Dordrecht voor belangrijke aanvullingen op de informatie over deze twee huizen. Kees Sigmond wees tevens op de geveltekening van Johannes Rutten.

Schouman pakte zijn spullen dus bij elkaar en ging bij de buurvrouw in de kost. De weduwe Van Rijsoort had de extra inkomsten van kostgangers kennelijk nodig, want ze was gedwongen op 21 februari 1737 voor de schepenbank te verklaren dat zij een hypotheek van 900 gulden op haar huis had genomen. In deze akte werd haar eigen naam genoemd: Johanna van der Ent.⁵⁸ Uiteindelijk was zij gedwongen het huis te verkopen. Op 1 mei 1742 verkocht Anna van der Ent (dat moet Johanna zijn) haar huis voor 1.650 gulden aan Johannes van Gemert, stadsbode. Behalve de burens werd ook vermeld dat het huis aan de Groenmarkt lag, tussen de Beurs en de Visbrug, aan de havenzijde.⁵⁹ Via verder onderzoek in de kadastrale leggers blijkt dat de huizen waar Schouman achtereenvolgens woonde, overeenkomen met de huidige huisnummers 14 en 16. De twee naast elkaar gelegen panden hebben inmiddels andere gevels gekregen. De bovengevel van het linkerhuis (het huis waar Schouman eerst woonde, thans Groenmarkt 14) is rond 1870 vereeuwigd door de tekenaar Johannes Rutten. Rond 1910 is deze gevel vervangen voor de thans zichtbare Jugendstil voorgevel. Gezien het geveltype ('Dordtse gevel' uit ca. 1700) kunnen we ervan uitgaan, dat de tekening van Rutten nog de situatie weergeeft uit de tijd dat Schouman daar zijn woonruimte huurde. De perceelgrootte van de panden is niet gewijzigd sinds de tijd van Schouman. We krijgen daarmee toch een idee van zijn woningen in Dordrecht, zij het dat hij slechts een deel daarvan bewoonde. Het is daarbij overigens de vraag of het atelier van

Links: het bovendeel van de gevel van Groenmarkt 14 (destijds wijk A nr. 10), getekend door Johannes Rutten rond 1870 (afb.: Beeldbank RAD 551-35857). Midden: de voorgevels van Groenmarkt 14 (de donkere onderpui met daarboven een 'Dordtse gevel') en Groenmarkt 16 zijn ter hoogte van de wandelende man zichtbaar op een prentbriefkaart uit 1904 (afb.: Beeldbank RAD 551-70392). Rechts: de voorgevels van Groenmarkt 14 en 16 in 2016 (foto: Kees Sigmond).

58 RAD 9, ORA 1654 (oud: 818), fol. 162v, d.d. 21-2-1737.

59 RAD 9, ORA 1656 (oud: 820), fol. 101v, d.d. 1-5-1742.

Schouman eveneens in deze twee huurhuizen aan de Groenmarkt was ondergebracht. De ruimte lijkt daarvoor enigszins krap, vooral als gedacht wordt aan de geschilderde onderdelen van de ‘kamers in ’t rond’, die soms meerdere meters breed en hoog waren.

Personele quotisatie

Eerder werd gezegd dat het vrijwel nooit mogelijk is om de woning van huurders in de archieven te achterhalen. Daarop kan hier een uitzondering genoemd worden. In 1742 werd namelijk een belasting geheven op diverse vormen van welstand, zoals het geschatte jaarinkomen, de (huur)waarde van het huis dat men bewoonde, het personeel dat men er op nahield en zeer luxe zaken als het bezit van paarden, ruituigen en een buitenplaats. Het is bekend dat in vroeger eeuwen de meeste belasting binnenkwam als toeslag op producten. Inkomen werd – in tegenstelling tot de heffing nu – relatief weinig belast. Een dergelijk systeem bevoordeelde de rijken en trof relatief veel meer de armen en de middenklasse. De belasting van 1742, genaamd *personele quotisatie*, was dus opmerkelijk, omdat hier de rijken moesten betalen en de armen werden ontzien.

Wat komen we in dit kohier of register tegen over de beide besproken huizen aan de Groenmarkt? De eigenaars van de panden worden niet vermeld. Woonden de eigenaars zelf niet in die panden of was hun financiële toestand niet toereikend? In het pand waar Cornelis Hoekseweg tot 1736 woonde, werd slechts één persoon aangeslagen. Dat moet een huurder geweest zijn, want er waren drie eigenaressen die het pand kennelijk als belegging hadden gekocht.

In het pand van de weduwe Van Rijsoort ofwel Johanna/Anna van der Ent, het huidige Groenmarkt 16, wordt geen eigenaar vermeld. De weduwe kwam met haar hypotheekschuld kennelijk niet in aanmerking voor een aanslag in de personele quotisatie. Bovendien verkocht zij – we zagen dat eerder – haar huis op 1 mei 1742; echter de schilder Aart Schouman wordt daar wel als huurder vermeld. We hebben dankzij deze bron het verblijf van Schouman op Groenmarkt 16 in ieder geval kunnen aantonen van 1738 tot 1742. De gegevens over kostgeld en huur die in het tweede boekje voorkomen – dus vanaf 1748 – hebben betrekking op zijn latere woonadressen in Dordrecht, op de Voorstraat.

Tot slot van dit deel over zijn woonsituatie in deze periode nog een opmerkelijk gegeven. In het kohier van de personele quotisatie wordt bij het huis aan de Groenmarkt (16) het volgende opgetekend:

*Aart Schouman, schilder, geen eigenaar, getaxeerd op f 8 (klasse 2); inwonend: Zegert Blankert, schilder, getaxeerd op f 6 (klasse 1).*⁶⁰

Schouman was dus niet de enige huurder: er woonde nog een schilder, waar we verder niets over te weten komen. Hij wordt niet vermeld in ‘Scheen’⁶¹ en enig werk van zijn hand is niet bekend. Hij woonde in bij Schouman en had dus een bepaalde relatie met hem. Was deze relatie er een van een patroon-assistent of leraar-leerling? Dat ligt niet voor de hand, want Zegert Blankert, om wie het hier gaat, werd aangeslagen in weliswaar de laagste klasse 1, maar de grote meerderheid van de Dordtse bevolking

60 NA, Rekenkamer ter Auditie (3.01.28), inv.nr. 28.

61 Scheen (1981), *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1880*: hét naslagwerk voor iedere kunsthandelaar, veilinghouder, verzamelaar en museumconservator.

hoefde helemaal niets te betalen. Hij was zeker niet arm en kon gerekend worden tot de middenklasse, waar Schouman met zijn klasse 2 iets bovenuit stak. Van Blankert als schilder is ook in het RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis geen spoor gevonden. We komen de man wel tegen als wijnhandelaar en twee keer in het tweede aantekenboekje van Schouman zelf. Op folio 32 tekende hij aan, zonder datum, dat hij aan de heer Blankert de wijnkoper boeken heeft uitgeleend.

Op 30 november 1750 betaalde Schouman aan Blankert 8 gulden 2 stuivers voor een kwart anker⁶² rode wijn en een dito witte. Ook de onkosten (bezorging?) werden in het bedrag verdisconteerd. Sprak hij eerst nog van de heer Blankert, daarna noemde hij hem Zegert, maar dat gebeurde wel vaker. Dat hoeft dus niet te wijzen op een zekere familiariteit. Ook in een transportakte van 2 mei 1758 wordt Blankert vermeld als wijnkoper.

Blankert overleed in 1774 en werd op 10 juli in de Grote Kerk begraven. Als schilder heeft hij dan geen potten kunnen breken, maar als wijnhandelaar heeft hij het kennelijk goed gedaan, gezien zijn vrij luxe begrafenis:

De heer Zegert Blankers ongehuwd over de Nieuwbrug in de Wijnstraat, met drie koetsen extra. Eerste boeten. 's Morgens ½ uur, 's middags 1½ uur luijen.

In de kost op de Voorstraat

In het tweede aantekenboekje is sprake van een volgend onderkomen van de schilder.⁶³ In 1748 betaalde Aart Schouman een zekere De Jong voor 23 dagen kostgeld. Gezien de vele andere aantekeningen in het boekje die op hem betrekking hebben, moet dit de kunstschilder Albert(us) de Jong zijn. Onderzoek in de transportregisters van Dordrecht leverde op, dat Albert de Jong eigenaar was van een huis in de Voorstraat, schuin tegenover de Pelserbrug,⁶⁴ waarvan het erf aan de achterzijde doorliep tot aan de Vest, met een achterhuis gelegen tussen de Ruitenstraat en de Pelserstraat.⁶⁵ Albert de Jong was een oud-leerling van Schouman: hij was een van de twee broertjes De Jong, die in 1733 en 1734 tekenles kregen van Schouman.⁶⁶ De Jong heeft zich na zijn lessen bij Schouman verder ontwikkeld als kunstschilder: in het eerste aantekenboekje wordt vermeld, dat hij in 1737 leerling was van 'meester' Gerard Hoet.⁶⁷ Deze Gerard Hoet jr. († 1760) woonde en werkte in Den Haag, waar ook diens vader Gerard Hoet sr. (1648-1733) als kunstschilder actief was geweest. Uit het tweede aantekenboekje blijkt, dat Schouman en De Jong op meerdere gebieden contact onderhielden. De Jong deed regelmatig 'klusjes' voor Schouman: hij werd bijvoorbeeld betaald voor

62 *Anker*: klein vat van 35 liter.

63 Met dank aan Kees Sigmond voor belangrijke aanvullingen op de informatie over deze twee huizen.

64 RAD 9, ORA 1657 (oud: 821), fol. 165v-166, d.d. 11-10-1746.

65 RAD 9, ORA 1657 (oud: 821), fol. 238v, d.d. 14-11-1747.

66 Aantekenboekje I, p. 1 en 2; Lambert de Jongh, Albert de Jongh en Margrieta de Jongh (gehuwd met Jan Helmig), worden in 1746 genoemd als kinderen en erfgenamen van Willem de Jongh, die een huis naliet achter het Bagijnhof *off Vrouwenhuijs* (RAD 9, ORA 1657 (oud: 821), fol. 149, d.d. 14-6-1746).

67 Aantekenboekje I, p. 16.

De schilder Albert de Jong met diens vrouw Maria Verpoorte en zoontje Willem – olieverfschilderij door Aart Schouman 1746 (afb.: DM-971-451).

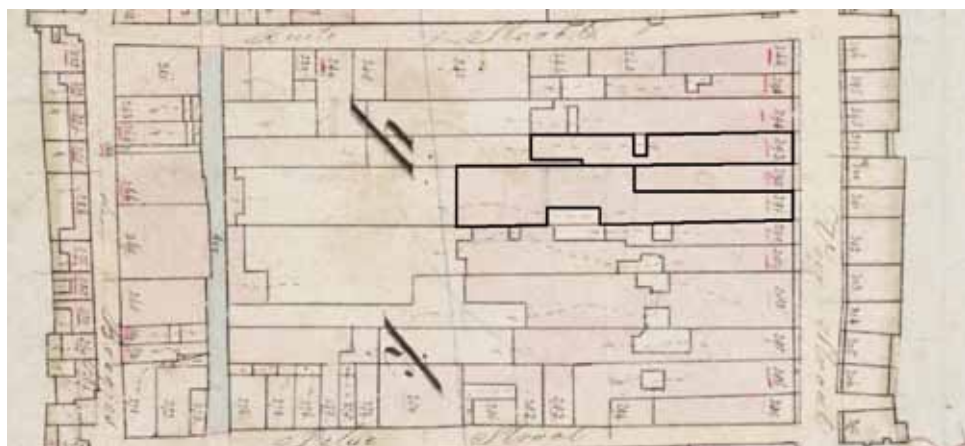
het vernissen van schilderijen en voor t schilderen van een roer en een plankje voor de dekens van t kleermakersgilde. Ook verstrekke Schouman een lening aan De Jong – in de vorm van *obligaties* –, waarvoor De Jong jaarlijks rente betaalde, die wellicht (deels) werd voldaan in de vorm van ‘kost en inwoning’. Overigens wordt De Jong in het aantekenboekje consequent aangeduid als ‘monsieur’; een wat formele titel die niet lijkt te wijzen op een intensieve vriendschap tussen de twee kunstschilders, maar eerder op een zakelijke relatie.

Dat de heren veel met elkaar te maken hadden, blijkt verder uit het familieportret dat Schouman in 1746 maakte van de schilder De Jong, diens vrouw Maria Verpoorte en zoontje Willem.⁶⁸ Op de tafel voor de schilder liggen een palet en een boek. Het kind is mooi aangekleed en heeft een zweepje in de hand, terwijl het probeert een hondje te grijpen dat met de voorpoten op de tafel staat. De moeder maakt een verbiedend handgebaar. Op de achtergrond zien we een grote, gedecoreerde spiegel en een half geopende bedstede. Het jonge geluk van dit schildersgezin werd een jaar later echter wreed verstoord: op 1 mei 1747 werd Maria Verpoorte, in de Voorstraat bij de Pelserbrug, begraven *met 1 koets bove de ordinaere*.⁶⁹ Daarmee was de rampspoed binnen het gezin van De Jong nog niet voorbij: het jongste kind Johannes werd begraven op 11 april 1752.

Een jaar later, op 6 september 1748, heeft Schouman voor *mons^r Albert de Jong ge-*

68 Willem werd gedoopt op Kerstdag 25 december 1742, als zoontje van Albert de Jong en Maria Verpoorte.

69 RAD II, inv.nr. 51, fol. 369, d.d. 1-5-1747.

Het blok huizen in de Voorstraat tussen de Ruitenstraat (boven) en Pelserstraat (onder) in 1832. Aart Schouman woonde eerst in het huis van Albert de Jong met kadastraal nummer 293 en vanaf 1749 in het huis van Johannes van Riemsdijk met kadastraal nummer 291.

Een beeld van de Voorstraat rond 1915: rechts het hoekpand van de Ruitenstraat. Het huis met de vlaggenstok staat op de plaats waar Aart Schouman eerst woonde. Het linkerdeel van het grote pand met de uitstekende kroonlijst links daarvan staat op de plek van het huis waar Schouman woonde vanaf 1749 – collectie Meijers (afb.: Beeldbank RAD 555-12691).

schildert zijn twee kinderen in een stuk en daar mede gelekwideert tegens 40 gulden welk (ik) bij hem verteert heb. Het is daarmee duidelijk, dat Schouman in die jaren in de kost was bij De Jong en zijn gezin en dat hij de betaling daarvan (soms) voldeed met een schilderij.

In het volgende jaar vond Schouman twee huizen verder in dezelfde huizenrij andere huisvesting voor de periodes dat hij in Dordrecht verbleef. Vanaf april 1749 tot en met april 1751 betaalde Schouman regelmatig kostgeld aan Johannes (van) Riemsdijk. Deze was eigenaar van een huis in de Voorstraat, tussen de Pelserstraat en Ruitenstraat.⁷⁰ Van Riemsdijk verkocht dit pand in 1761; een huis dat gezien de opbrengst van 3.000 gulden tamelijk groot moet zijn geweest.⁷¹ Aan de achterzijde had dit huis een tuin met een vrije uitgang; ideaal voor een kostganger als Schouman: hij kon gaan en komen naar het hem uitkwam. Het huis Voorstraat 396 dat nu op deze locatie aanwezig is, heeft een 19de-eeuwse gevel. De zijmuur van het zeer diepe pand is op het binnenterrein zichtbaar en heeft plaatselijk nog oud muurwerk, wellicht uit de tijd van Schouman.

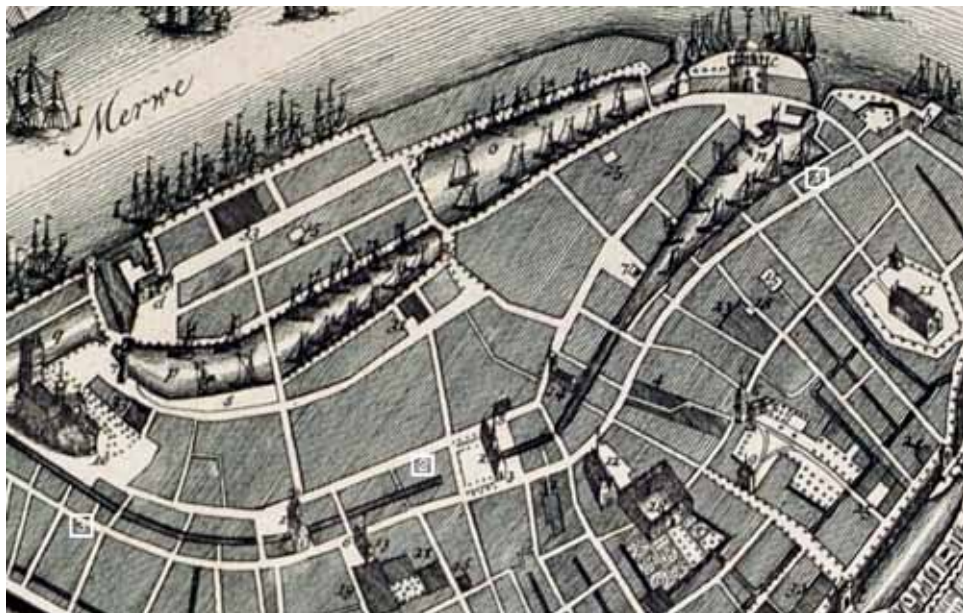

Links: de situatie in de Voorstraat in 1969: ter plaatse van de linkerhelft van het pand van de firma Van de Sandt stond het huis waar Aart Schouman vanaf 1749 woonde (afb.: Beeldbank RAD 552-320562). Rechts: de situatie in 2016: de voorgevels aan de Voorstraat (foto: Kees Sigmond).

70 Huis van Johannes van Riemsdijk belend op de Voorstraat, tussen Pelserstraat en Ruitenstraat (RAD 9, ORA 1657 (oud: 821), fol. 165v-166, d.d. 11-10-1746).

71 In 1761 verkocht Johannes van Riemsdijk voor 3.000 gulden aan Jan Smaasen: een geheel huis en Erve met een tuin en vrijen uitgang daar agter, in de omgeving van de Vuilpoort tussen Pelserstraat en Ruitenstraat; belend: het huis van Abraham Rolandus (RAD 9, ORA 1663 (oud: 827), fol. 85-85v, d.d. 3-2-1761).

Ook het huis van De Jong, waar Schouman eerst woonde, is niet langer aanwezig. Lange tijd was hier een open plek en nu staat er een lelijk nieuwbouwblokje uit de jaren 80, met een onderdoorgang naar het achterterrein. Helaas is dus ook dit spoor van het dagelijks bestaan in Dordrecht van haar grootste 18de-eeuwse kunstschilder vrijwel uitgewist.

De locatie van de woonhuizen van Aart Schouman in Dordrecht, ingetekend op de kaart van Tirion uit 1742: Taankade (1), Groenmarkt (2) en Voorstraat (3) (afb.: Beeldbank RAD 551-10042).

Liefhebberijen

Uit het vele werk dat Aart Schouman ons heeft nagelaten en uit wat anderszins bekend is door zijn aantekenboekjes komt de kunstenaar naar voren als een gedreven werker. Uit zijn aantekeningen en andere bronnen weten we dat hij daarnaast een aantal hobby's beoefende. Interessant is om te lezen hoe hij een deel van zijn vrije tijd doorbracht met vrienden met gedeelde belangstelling voor poëzie en beeldende kunst. Ook hield hij zich bezig met het lezen van boeken en het graveren van glazen. Gezien de rekeningen die hij aan wijnkopers betaalde, hield hij zelf ook van een goed glas. In 1736 werd een poëzieclubje opgericht, dat bijeenkomsten hield in het Hof. Uit een (poging tot) een gedicht in zijn eerste aantekenboekje blijkt dat daar in een wat studentikoze sfeer een viertal leden aanwezig was: een pensionaris, een secretaris en dan nog twee leden. Men liet eigen gedichten horen en becommentariëren en er werd gediscussieerd. Omdat het vooral voor de aangename tijdspassing was bedoeld, werd er een pijp gerookt en een glas wijn gedronken.

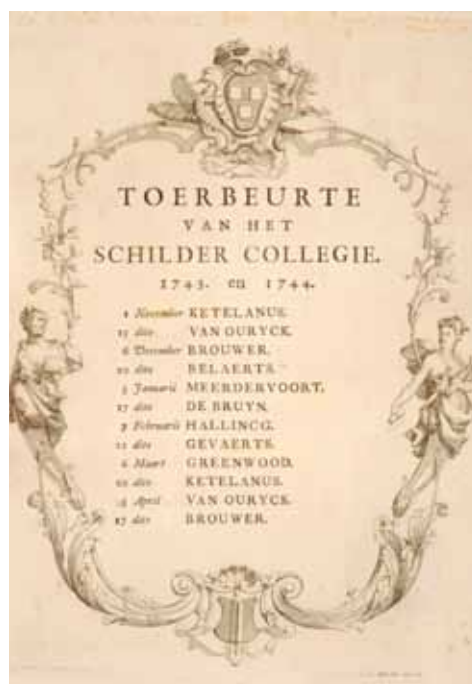
Op 6 januari 1736 noteerde Schouman dat hij drie stoop⁷² olie betaalde *ten kosten van*

72 Stoop: 2,426 liter.

het Coleesie int Hof en op 6 februari van dat jaar nog eens twee stoop olie. Dit waren kosten die werden gemaakt om op de lange wintermaanden de lampen te kunnen laten branden.

Drankrekeningen voor deze specifieke bijeenkomsten komen we niet tegen. Het lijkt merkwaardig dat daar door Schouman niets aan werd uitgegeven, maar het is wel duidelijk geworden, dat veel kosten nooit werden opgeschreven. We lezen bijvoorbeeld nooit iets over reiskosten. De boekjes kunnen dus niet gebruikt worden om een volledig overzicht te krijgen van zijn financiën.

Anthony Bosman schreef in een korte reeks artikelen over Schouman onder andere over deze bijeenkomsten.⁷³ Schouman en zijn vriend Cornelis Greenwood, eveneens een leerling van Adriaan van der Burg, waren de stichters van deze sociëteit. *Daar onder het genot van tabak en wijn, werden de opwindende zaken van de dag besproken, totdat men op de idee kwam de tijd degelijker door te brengen en als onderwerp van discussie een of ander theologisch gegeven koos. Schouman gaf de eerste verhandeling. Daarnaast kwamen de leden eens per week samen om naar model te tekenen en elkaars werk te bespreken. Deze vereniging hield stand tot 1735, dus ongeveer een jaar. Cornelis Greenwood vertrok toen naar Suriname en daardoor schijnt de vereniging uit elkaar gevallen te zijn.*

De ets van Aart Schouman werd in 1736 gebruikt als 'kop' boven het reglement van de Sint-Lucas Broederschap; hij tekende in 1742 ook voor de omlijsting van de jaarlijks gedrukte Toerbeurte van het schilder collegie (afb.: Beeldbank RAD 551-10685 en 551-10687).

73 Bosman (1955), 'Aert Schouman gaf de stoot tot twee Dordtse kunstgenootschappen'.

Schouman was een jaar later opnieuw betrokken bij een sociëteit. In 1736 werd de Broederschap van Sint-Lucas opgericht. De naam doet vermoeden dat de schilders en aanverwante kunstenaars zich weer hadden verenigd, zoals dat al sinds de Middeleeuwen gebruikelijk was, in een gilde of broederschap en inderdaad vaak genoemd naar de beschermheilige van de kunstschilders, de evangelist Lucas, vaak afgebeeld bij het portretteren van Maria en het kind.

Deze vereniging liet geen kunstschilders toe, want die waren meestal te arm. Nee, de club bestond uit welgestelde verzamelaars die bijeenkwamen voor kunstbeschouwing. Zij waren twaalf in getal en bespraken in de wintermaanden kunstwerken uit elkaars collecties of ingebracht door kunstenaars, in de 18de eeuw een veel voorkomend fenomeen in de Republiek, maar ook daarbuiten.

Wat was nu de rol van Schouman? Hij werd aangezocht als etser of graveur. Hij maakte een gravure van een bijeenkomst van een aantal heren dat zich buigt over een kunstwerk en daar commentaar op geeft. Schouman maakte deze prent als kop boven de ledenlijst. Bovendien zijn nog gedrukte bladen bewaard gebleven, waar de namen op staan van een aantal leden. Uiteraard waren dat in veel gevallen dezelfde namen die we tegenkomen onder de opdrachtgevers van Schouman.

Door zijn betrokkenheid en aanwezigheid op de avonden heeft hij ongetwijfeld zijn netwerk verder uitgebreid, maar of dat nodig was? In een betrekkelijk kleine stad met een beperkte groep in kunst geïnteresseerde en kapitaalkrachtige personen zal Schouman zeker bekend zijn geweest als een kundig en gedreven kunstenaar. Hij had bovendien weinig concurrentie in Dordrecht.

Graveren van drinkglazen

Aart Schouman beoefende als hobby de glasgraveerkunst. Het graveren van drinkglazen, vaak wijnroemers, was al veel eerder een liefhebberij van kunstzinnig ingestelde personen uit de hogere burgerij. We kennen gegraveerde glazen van de dochters van de bekende dichter Roemer Visscher (1547-1620): Anna (1583-1651) en Maria Tesselschade (1594-1649). Zij waren ook zeer verdienstelijke dichters, zodat we wel van dubbeltalenten kunnen spreken. Dat gold zeker ook voor de Dordtse dichteres Margaretha van Godewijck (1623-1673), die eveneens uitblonk als dichteres en als glasgraveester.

Later was de Dordtenaar Frans Greenwood (1680-1761/62) een zeer bedreven liefhebber met de graveerdiamant. Diens zoon Cornelis was – zo zagen we eerder – een goede vriend van Schouman. Frans Greenwood en Schouman ontwik-

Portret van Frans Greenwood door Aart Schouman. Van deze gravure bestaat een versie met een lofdicht door Arnold Hoogvliet op Greenwood en diens graveerwerk van drinkglazen: Die met den diamant, op myne Drinkbokaal, Aan Vondel 't leven gaf, leeft dus door Schoumans staal (afb.: RM RP-P-1909-48).

kelden een eigen stijl: de stippeltechniek. Met de diamant werden kleine putjes in het glas gegraveerd. Zo was het mogelijk de schaduwpartijen geheel te vullen met stipjes, waardoor de gravures niet zo zeer op lijntekeningen of gravures leken, maar vlakken naast elkaar vormden. Er zijn van Schouman zes gegraveerde en gesigioneerde glazen bewaard gebleven, die zijn gedateerd tussen 1743 en 1752. Hoewel Schouman mogelijk ook daarvoor of daarna actief is geweest met deze liefhebberij, lijkt het dat hij hiermee vooral in deze periode is bezig geweest. De Brit Buckley maakte een studie van Schoumans glasgraveerkunst.⁷⁴ Greenwood gebruikte bestaande prenten of tekeningen voor zijn glasgravures, maar Schouman maakte altijd zelf een ontwerp: in Museum Boymans Van Beuningen is een ontwerp van zijn hand bewaard gebleven.⁷⁵ Voorbeelden van zijn werk zijn glazen met een voorstelling van Pictura: een vrouwenfiguur die de schilderkunst representeert, een portret van Joost van den Vondel en een portret van stadhouder Willem IV. Dit glas, gemaakt in 1751, werd door Schouman in

Gegraveerde drinkglazen door Frans Greenwood (1722, links) en Aert Schouman (1751, rechts) (afb.: RM BK-16529 en BK-NM-2924).

74 Buckley (1931), *Aert Schouman and the glasses that he engraved*.

75 Liefkes (1987), *Catalogus van de glasverzameling*, p. 56-60.

zijn kwaliteit van deken van de Haagse broederschap Pictura in 1766 aan stadhouder prins Willem V overhandigd. Wellicht Schoumans ‘finest moment’, maar we zijn dan al vele jaren verwijderd van Schoumans Dordtse jaren.

Boeken en wijn

Aart Schouman had door zijn grote belangstelling en uitgebreide kennis van op kunstwerken verwerkte thema's een niveau bereikt dat ver uitstak boven zijn lagere-school-niveau. Zijn spelling bleef matig, maar hij leerde op allerlei andere terreinen veel bij. Hij had ook boeken in huis, wat in die tijd geen vanzelfsprekendheid was. Dat hij aan de aankoop van boeken flinke bedragen heeft besteed, blijkt uit de volgende aantekeningen:

In november 1736 betaalde hij de boekbinder Van Gelder 4 gulden 17 stuivers voor twee boeken die deze voor Schouman had gekocht op een verkoping. Het waren de door Vondel op rijm vertaalde klassieke werken van Ovidius en Vergilius. Dezelfde Van Gelder verkocht hem een jaar later zes boeken van de befaamde 18de-eeuwse, veel-schrijvende kunstericus Jacob Campo Weyerman (1677-1747). Later dat jaar kocht hij nog eens zeven boeken van deze auteur. Hij schrijft er wel bij dat ze voor zijn broer Cornelis zijn. Verderop noteert hij, mogelijk in 1740, dat hij boeken uitleende aan de heer Blankert de wijnkoper, de latere huisgenoot van Schouman, en aan Van de Hoolaart *Anatomie der uiterlicke deelen van het menschelick lichaem* (1634), van Jacob van der Gracht in folioformaat. Schouman beschikte dus over diverse boekwerken en bestudeerde de literatuur die wezenlijk was voor een kunstenaar: klassieke werken voor zijn historietaferelen, verhandelingen over schilderkunst en een anatomieboek.

Bij het lezen van deze boeken en het discussiëren met vrienden over kunst en literatuur zal ook menig glas wijn zijn gedronken. Regelmatig komen we dan ook betalingen tegen voor de levering van wijn. Willem van den Bergh was zijn leverancier in 1738: de wijnkoper uit Bergen op Zoom, voor wie Schouman ook opdrachten uitvoerde. Later waren zijn leveranciers Van der Bank⁷⁶ en Zegert Blankert, de huisgenoot aan de Groenmarkt.

Financiële zaken

In het notarieel archief van Dordrecht komt Aart Schouman enkele keren voor als erfgenaam. We merken in deze stukken ook dat Schouman tamelijk bemiddeld moet zijn geweest, want hij schiet enkele keren geld voor. Bovendien koopt hij geldpapieren en betaalt daarvoor in contant geld.

Op 29 oktober 1732 maakt Schoumans moeder Cornelia de Vos haar testament. Zij verklaart weduwe te zijn van Leendert Schouman, in leven schipper en burger te Dordrecht. Opnieuw wordt hier bevestigd dat Leendert schipper was, zoals bijna alle mannen in de familie. De toevoeging ‘schipper’ komt evenwel in de akten niet voor; hier krijgen we dus zekerheid. Zij benoemt Aart de Vos en haar oudste zoon Maarten,

76 Mogelijk Matthijs van der Bank, koopman, vanaf 1726 vermeld als eigenaar van een huis in de Wijnstraat omtrent de Beurs (t.p.v. het huidige adres Wijnstraat 223); in 1772 zijn weduwe (RAD 9, ORA 1650 (oud: 814), fol. 250v, d.d. 10-9-1726; ORA 1667 (oud: 831), fol. 52, d.d. 14-5-1772).

beiden schipper, tot voogden over haar nog minderjarige zoon Aart. Ze was inmiddels dermate verzwakt dat ze haar naam niet kon schrijven. Dat ze aan het eind van haar krachten was, blijkt uit het feit dat ze al op 7 november werd begraven.⁷⁷

Op 7 april 1741 passeerde bij notaris Bartholomeeus van der Star de staat en inventaris van de roerende en onroerende goederen, nagelaten door Maaijken Schouman, overleden op 28 februari 1741, weduwe van Arij Lugten. Maaijken was een zuster van Leendert en dus Schoumans tante. Ze liet een huis na in de Riedijkstraat, 200 gulden aan contant geld, gouden en zilveren voorwerpen en huisraad. Daaronder waren vijftien schilderijen. Het huis bracht niet meer dan 230 gulden op. Na aftrek van de begrafenis-kosten bleef een bedrag van 881 gulden over, waarvan de helft naar erfgenamen van de familie Lugten ging. De familie Schouman maakte aanspraak op de andere helft. Daarvan ontving Schouman uiteindelijk het bedrag van 36 gulden 14 stuivers 4 duiten.⁷⁸

In 1743 werd door notaris Van der Star een huis op de Voorstraat ter veiling gebracht, dat doorliep tot aan de Taankade. Het complex was voor de helft eigendom van Arijen Hoevenaer, voor een kwart van oom Aart de Vos, en voor een kwart van de broers Schouman als erfgenamen van hun moeder. De verkoop bracht 512 gulden op. Daarvan kreeg Aart Schouman 32 gulden. Alweer geen echte vetpot dus.⁷⁹

Dat veranderde in 1744, toen zijn oom Aart de Vos overleed. Waarschijnlijk was er tussen Aart Schouman en zijn oom een bijzondere band. Hun gelijke voornamen suggereren dat oom Aart de rol van peter had bij zijn geboorte en doop in 1710. Nu waren slechts de vier broers Schouman erfgenamen. Uit de nalatenschap van oom Aart werden twee huizen openbaar verkocht. Ook twee obligaties ter waarde van 1.600 gulden maakten deel uit van de erfenis; die werden via de notaris verkocht. Van vijf andere obligaties nam Aart Schouman er vier over. Met toestemming van zijn broers kocht hij ze uit de nalatenschap en stelde zijn broers door contante betaling schadeloos. Na aftrek van de kosten bleef van de erfenis 6.290 gulden 8 stuivers 2 duiten over, een behoorlijk bedrag, voor elk van de vier broers dus ruim 1.572 gulden.⁸⁰

Opmerkelijk is dat Aart Schouman al een bedrag had voorgesloten; voor de begrafenis? Verder valt op, dat twee van zijn broers een schuld hadden aan Aart de Vos, die verrekend werd bij de verdeling, en dat Aart Schouman als kennelijk kapitaalkrachtig persoon vier obligaties overnam en zijn broers daarvoor in contant geld betaalde.

In zijn aantekenboekjes lezen we ook dat hij in 1736 aan Cornelis Hoekseweg, zijn huisbaas aan de Groenmarkt, vier keer een bedrag leende. Dat was in het jaar dat deze failliet ging: het is de vraag of Schouman dit geld ooit terugzag. Ook zien we dat zijn broer Maarten 100 gulden leende. Dat werd later wel weer keurig terugbetaald.

We merken dat Schouman al vrij snel kon beschikken over een redelijke hoeveelheid geld. Hij belegde dat geld in obligaties. Bovendien was hij in staat mensen geld te lenen: hij deed dit vermoedelijk om anderen te helpen, niet om eraan te verdienen. Later, in zijn Haagse jaren, nemen zijn bezittingen nog veel sterker in omvang toe. Uiteindelijk stierf hij in 1792 als een vermogend man.

77 RAD 20, ONA 858, fol. 487, akte 114, d.d. 29-10-1732.

78 RAD 20, ONA 864, fol. 109, akte 26, d.d. 7-4-1741.

79 RAD 20, ONA 866, fol. 299, akte 91, d.d. 24-10-1743.

80 RAD 20, ONA 867, fol. 115-129v, akte 41, d.d. 28-5-1744.

5. Handelaar en ambachtsman

Opdrachten in een grote diversiteit

Uit de aantekenboekjes komt duidelijk naar voren uit hoeveel bronnen de jonge kunstenaar moest putten om een inkomen bij elkaar te krijgen. Het later ontwikkelde romantische beeld van de bevlogen kunstenaar die slechts door hogere inspiratie tot grote prestaties komt, is zeker in deze tijd nog totaal niet aan de orde. Zoals ook uit oudere bronnen en de stadsrekeningen van Dordrecht bekend, waren schilders al in de 16de eeuw actief bij het beschilderen van flambouwen,⁸¹ vlaggenstokken, uithangborden en beeldhouwwerk. Men komt dat soort opdrachten tegen in de uitgaven van de stad, maar ook uit vele andere rekeningen van steden en hoven is bekend dat het terrein dat kunstenaars bestreken vrij groot was. Schilders voelden zich niet te goed om, bij voorbeeld, houten en stenen beelden van een kleurtje te voorzien.

De minder getalenteerde schilders waren zelfs meer decorateur dan kunstschilder. Dat onderscheid was vroeger niet zo strikt, maar er was een groot gebied tussen beide uitersten, waarin Aart Schouman actief was. Zo beschilderde hij waaiers, chassinetten en het roer van een schip. Het betrof hier overigens een roer op het droge, namelijk in de vergaderruimte van een van de gilden. Het ging in al die gevallen natuurlijk wel om het aanbrengen van een voorstelling, dus kunstenaarschap was zeker vereist bij dit soort opdrachten, maar het is toch een vorm van decoreren die we nu rekenen tot de toegepaste kunst.

De inkomsten en uitgaven, dus ook de opdrachten en de aan- en verkoop van kunst, zijn alle terug te vinden in twee aantekenboekjes die Schouman voor eigen gebruik bijhield. Het eerste loopt van 1733 tot en met 11 juni 1740, het tweede van 1748 tot en met 1753. Helaas is de periode van 1740 tot 1748 niet bewaard gebleven, of nooit in deze vorm door Schouman bijgehouden. Het eerste boekje beslaat een periode waarin hij in Dordrecht woonde, het tweede dekt de periode waarin hij zowel in Dordrecht als Den Haag een woning had. Op bladzijde 1 vermeldt Schouman in dit tweede boekje: *kladboek dienende tot het ander dat ik in s'haage heb, van 't Jaar 1748*. Het bewaarde exemplaar is blijkbaar een kladboekje, waaruit de aantekeningen later werden verwerkt in het parallel bijgehouden boekje, dat hij in Den Haag bijhield. In het Dordtse *kladboek* vinden we met name zaken die speelden in Dordrecht.

Voordat ingegaan wordt op de afzonderlijke inkomsten is het hier de plaats een kort overzicht te geven van zijn talrijke inkomstenbronnen. Naast zijn werk als kunstschilder, tekenaar en een enkele keer graveur verdiende Schouman zijn brood met het beschilderen van diverse voorwerpen, het maken van lijsten, het restaureren van schilderijen, het maken van ontwerpen voor andere kunstenaars en de handel in kunst. Ook verdiende hij een enkele keer wat bij door als intermediair te fungeren bij de verkoop van kunst en als commissaris bij verkopeningen. Verder gaf hij les aan kinderen van welgestelde Dordtenaren en aan een enkele aspirant-kunstschilder.

Schouman had een grote kennis van financiële zaken. Door zijn opdrachten en kunstverkoop beschikte hij over geld dat hij deels belegde in obligaties en loterijbriefjes.

81 *Flambouw*: een in brandstof gedrenkte stok die gebruikt wordt als buitenverlichting, o.a. in processies.

In zijn Haagse tijd leende hij aanzienlijke bedragen uit, zoals bekend is uit de hypotheekregisters aldaar.

Het beeld dat overkomt, is dat van een man die tot op hoge leeftijd keihard heeft gewerkt, zuinig leefde en door goed financieel beheer uitgroeide tot een vermogend man.

Kunsthandelaar

De eerste verwijzing naar zijn rol als kunsthandelaar vinden we in zijn eerste boekje op 1 mei 1736. Hij heeft dan voor de heer Burggraaf⁸² een kamer geschilderd en daarvoor ontvangen 125 gulden en twee werken van *H: Sagtleven* (Herman Saftleven, 1609-1685). Een kamer schilderen betekende in dit geval natuurlijk niet dat hij de deuren en kozijnen van een likje verf had voorzien. Gebruikelijk bij een kamer in 't rond waren grote geschilderde behangsels met voorstellingen die van de lambrisering tot het plafond reikten, en aparte schilderijen boven de schouw (schoorsteenstuk) en boven de deuren (bovendeurstuk).

Later komen we de twee stukjes van Saftleven weer tegen: Aart Schouman heeft ze verkocht aan Jan Snellen, een verzamelaar te Rotterdam, en daarvoor 150 gulden bedongen. Hij ontving dus voor de opdracht van Burggraaf meer aan kunst dan contant geld. Mogelijk was Schouman beter op de hoogte van de waarde en heeft hij een voor hem voordelige deal kunnen sluiten.

We kunnen uit zijn aantekenboekjes ook opmaken dat Schouman contacten had in andere steden, een commercieel netwerk zouden we nu zeggen. Zo stuurde hij op 11 april 1735 twee schilderijtjes naar Gerard Hoet, koetsenschilder⁸³ in Den Haag. Deze moest ze daar zien te verkopen voor 100 of 80 gulden per stuk. Een andere Haagse handelaar was Jacques de Roore. In zijn Dordtse tijd stuurde Schouman ook aan hem kunstwerken voor de verkoop. Het rijke Den Haag was een goede markt voor kunst. Geen wonder dat hij daar vanaf 1748 een tweede woning aanhield.

Even verder lezen we dat Schouman aan zijn broer Maarten 237 gulden 16 stuivers meegeeft om dit bedrag te overhandigen aan een zekere D. de Smit ter voldoening van twee door tussenkomst van Schouman verkochte schilderijen, waarvan een van Jan Steen. Het was natuurlijk erg makkelijk dat Schouman zo veel schippers in zijn familie had en die kon gebruiken voor zijn talrijke transacties.

Ook zijn broer Cornelis in Middelburg maakte uiteraard deel uit van zijn netwerk. Op 20 mei 1737 kocht hij van hem 48 prenten van Simon Vouet (1590-1649) en ruilde hij onder andere nog een schilderij door Adam Pijnacker (1620/2-1673) tegen een stukje

82 Huijbert van den Burggraaf, apotheker, later koopman, en zijn vrouw Jacoba 't Hooft kochten in 1730 een huis in de Wijnstraat-havenzijde in de buurt van het Groothoofd, waarin voorheen de vermaarde herberg Den Pauw gevestigd was geweest (RAD 9, ORA 1652 (oud: 816), fol. 48, d.d. 2-5-1730). Op die plaats bouwden zij in 1731 (jaartal op de gevel) een huis genaamd Het Swijnshoofd (het huidige pand Wijnstraat 36-38-40). In 1764 werd dit huis verkocht door de erven van het echtpaar (RAD 9, ORA 1664 (oud: 828), fol. 116v, d.d. 29-5-1764).

83 Koetsen werden in fraaie kleuren beschilderd en de portieren meestal voorzien van het wapen van de eigenaar. Ook dit was een nevenactiviteit van kunstschilders, al kan het in het chique Den Haag zeker ook een goedlopend specialisme zijn geweest.

dat Schouman had gekopieerd naar een schilderij door W. van de Velde (Willem de oude of de jonge?).

In deze reeks van transacties waarvan Schouman nauwkeurig aantekening hield, moet even worden stilgestaan bij de werken die van hand tot hand gingen. Het betreft voor een groot deel werken uit de Hollandse Gouden Eeuw. Talrijke bekende schilders passeren de revue, meest bekende namen als Jan Steen, Herman Saftleven, de Van de Veldes, Nicolaes Berchem, Adam Pijnacker, Aelbert Cuyp, Abraham Storck en Cornelis Dusart. De kennis van de Hollandse schilderkunst moet door zijn handelsactiviteiten, zijn vele relaties met verzamelaars en zijn goede relatie met kenners als Van Gool groot geweest zijn. Anderzijds weten we dat vele stukken van zwakkere en onbekende kunstenaars vaak werden toegeschreven aan de toppers van die periode. Al was het maar om op de markt een hogere prijs te bedingen. Bekend is dat heel wat signaturen werden vervalst. We moeten dus een slag om de arm houden, maar als we de collectie overzien die Schouman in huis heeft gehad, dan zou daar een groot museum mee kunnen worden gevuld.

Als kunsthandelaar ging Schouman regelmatig naar veilingen en collega-kunsthandelaars. Uit zijn tweede aantekenboekje blijkt dat hij op 30 december 1749 in Amsterdam voor burgemeester Johan Gevaerts⁸⁴ enige tekeningen kocht. Hij ontving daarvoor 31 gulden. Dat zal inclusief de prijs van de werken zijn geweest. In januari 1750 kreeg hij van schout Verhoep⁸⁵ 10 gulden 11 stuivers voor het kopen van twee schilderijtjes. Ook in januari 1750 ontving hij van burgemeester Govert van Slingelandt⁸⁶ 36 gulden *van wegens den boedel van de hr. Van Meerdervoort voor gedaane dienste in de verkoop van zijn Ed. nagelaaten liefhebberij*. Dat moet betrekking hebben op de nalatenschap van Johan Diederik Pompe van Meerdervoort, die in 1749 overleed.⁸⁷ Schouman had uitstekende relaties met zowel de Van Slingelandts als de familie Pompe van Meerdervoort. Schouman zal de taxatie van de kunstcollectie voor zijn rekening genomen hebben en zich wellicht ook beziggehouden hebben met de eventuele verkoop.

Het aantal vermeldingen van kunstwerken die Schouman kocht, verkocht of ruilde, is te groot om in extenso te vermelden. In zijn aantekenboekje staat een lijst van werken, die hij in 1765 in bezit had: *Lijst van mijn schilderijen*. Die lijst behoort weliswaar tot de Haagse periode, maar is in de bijlage met de transcriptie integraal overgenomen. In de beschrijving van zijn nalatenschap is eveneens een lijst van kunstwerken opgenomen.

Leermeester

Zoals eerder opgemerkt, heeft Aart Schouman geen succes gehad als leermeester van later bekend geworden kunstschilders. Zijn verdienste is vooral geweest dat hij kinde-

84 Mr. Johan Gevaerts Ockersz. (1694-1777) was tussen 1741 en 1777 regelmatig burgemeester van Dordrecht.

85 Verhoep was echter geen schout van Dordrecht: in 1744/1754 was dat Mr. Paulus Gevaerts Ockersz. (Herenboekjes; RAD 489, inv. nrs. 62336 en 62337).

86 Mr. Govert van Slingelandt Barthoutsz. (1692-1776) was tussen 1731 en 1776 regelmatig burgemeester van Dordrecht.

87 Mr. Johan Diederik Pompe van Meerdervoort (1697-1749), heer van Meerdervoort en de Oostendam, was in 1747-48 burgemeester van Dordrecht.

ren van welgestelde Dordtenaren de beginselen van het tekenen bijbracht. Dit vormde een deel van de algemene ontwikkeling, die men in die kringen nodig vond naast het reguliere onderwijs. Muziekonderricht hoorde daar ook bij. Meisjes werden onderwezen in borduurwerk en andere naaldvakken. Met de kinderen die nu naar paardrijden en pianoles gaan, wordt die oude traditie voortgezet.

Al op de eerste bladzijde van zijn eerste aantekenboekje schreef Schouman zijn eerste inkomsten in als leermeester. Martinus van Temen was zijn eerste leerling. Op 26 oktober 1733 kwam hij bij Schouman in de leer tegen een jaargeld van 18 gulden. Hoe vaak en hoeveel uur hij daarvoor les gaf, is niet op te maken uit zijn aantekeningen. Op 23 november noteerde Schouman dat de oudste De Jong en Schippers les krijgen *Savonts van vijfen tot Sevenen*. Wel is duidelijk dat er meteen grote belangstelling was. Nog vóór 1 januari 1734 werden Huijbert van der Burg, twee kinderen De Jong, Pieter Schippers, een jongen Schuijten en Jan en Ary van Kranenborgh als leerling aangenomen.

Op 7 maart 1734 ontving Schouman 12 gulden van de heer De Witt voor het *leeren van sijn soon* voor een kwartaar. Nog in 1737 ontving hij van Jan de Witt⁸⁸ 12 gulden voor 3 maanden onderwijs. Ook meisjes kregen tekenles, want op 19 juli 1737 betaalde mevrouw van Meer(der)voort 4 gulden voor een maand onderwijs in de tekenkunst aan haar dochter. Opmerkelijk is de notitie op 8 april 1738: ontvangen 3 gulden voor een maand onderwijs, *heb ik gekregen om te leeren tijkenen het Schoon Zoontje van Van den Broek de munter*; ‘schoonzoontje’ moet gelezen worden als stiefzoontje.

Wouter van Dam moet een leerling zijn geweest die het metier zelf wilde gaan beoefenen, want op 9 juni 1750 ontving Schouman 48 gulden voor een jaar onderwijs. Dit moet dan een opfriscursus zijn geweest, want al op 1 oktober 1739 schreef Schouman: *heb ik gekregen om te leeren tijkenen Wouter van Dam tegen 4 gulden te maant*. Wouter van Dam is wel degelijk een echte leerling geweest en niet een van de vele dilettanten, want in ‘Scheen’ wordt vermeld dat hij leerling was van Schouman en in zijn trant vogels en dieren schilderde, maar nooit de hoogte van zijn voorganger bereikte.⁸⁹ Een andere leerling van Schouman was Joris Ponse, die op zijn beurt weer de leermeester werd van Abraham van Strij.⁹⁰

88 Johan de Witt (1720-1783), de latere vrijheer van Jaarsveld, zoon van Cornelis de Witt Johansz., was 14 jaar oud in 1734.

89 Scheen (1981), *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1880*, p. 108: Wouter van Dam (1726-1786).

90 Van Noortwijk & Paarlberg (2010), *Dordrechts Museum*, p. 83.

Uit de twee aantekenboekjes komt duidelijk naar voren dat Schouman het lesgeven in de eerste plaats zag als een middel om inkomsten te genereren. Toen hij in Den Haag ging werken, had hij kennelijk zoveel werk en inkomen, dat het lesgeven een hoge uitzondering werd. Naast de betaling van Wouter van Dam in 1750 vinden we alleen nog een betaling van mevrouw Van Slingelandt voor 2 maanden onderwijs aan haar dochter. Maar de Van Slingelandts kon Schouman natuurlijk niets weigeren.

Lijsten, restauraties en schoonmaakwerk

Zoals eerder opgemerkt, behelsden de opdrachten en creaties van Aart Schouman een waaier van activiteiten op het terrein van kunst, toegepaste kunst en ambachtelijk werk. Later zullen we stilstaan bij zijn werk als tekenaar en kunstschilder. Nu willen we ons bezighouden met de vele opdrachten die in de marge van de schilderkunst te plaatsen zijn. Bij zijn groei naar een volwassen kunstenaarschap en de zekerheid van inkomsten uit zijn schilderijen, aquarellen en topografische tekeningen nam het aandeel van deze marginale bezigheden af, net als het lesgeven.

Vaak leverde de kunstenaar zijn werk compleet met lijst. Daarover was dan uiteraard overleg geweest met de opdrachtgever. In zijn aantekenboekjes komen regelmatig posten voor, waarin Schouman de prijs van de lijst apart vermeldde. Op 26 september 1748 ontving hij van de heer Crena⁹¹ 15 gulden 15 stuivers voor twee gesneden lijsten,

De ovale portretten van het echtpaar David Crena en Adriana van Duren, met bewerkte houten sierlijsten en familiewapens in de top – 1750 (afb.: DM 10459 en 10460).

91 David Crena, lakenkoopman, in 1726 lid geworden van het lakenkopersgilde, liet zichzelf en zijn vrouw Adriana van Duren in 1750 door Aart Schouman portretteren. De ovale schilderijen zijn bewaard in de collectie Van Gijn – nu in de collectie van het Dordrechts Museum – en zijn gevat in schitterende houten lijsten, met de familiewapens aan de bovenzijde.

vervaardigd door Noteman.⁹² Opmerkelijk is, dat de opdracht voor de vermoedelijk in deze lijsten gevatte portretten van het echtpaar Crena in het aantekenboekje pas op 28 juni en 26 november 1750 wordt vermeld. Als het hier gaat om dezelfde lijsten, dan had Schouman ze kennelijk pas later van de juiste wapens voorzien.

Op 20 mei 1750 ontving Schouman van burgemeester Damas van Slingelandt⁹³ 10 gulden 10 stuivers voor vier vergulde lijstjes en glasplaatjes. Mogelijk zijn die gebruikt om de vier aquarellen in te lijsten die Schouman dat jaar maakte van de buitenplaats Haaswijk met een bruidspaar en andere leden van de familie. Deze kleine serie maakt nu onderdeel uit van de collectie van het Regionaal Archief Dordrecht. Opvallend is de kleur van de boombladeren, die eerder blauw dan groen zijn. Deze kleurverandering is veroorzaakt door het aan het daglicht blootstellen van de kwetsbare aquarellen. Echte verzamelaars bewaarden kunstwerken op papier in mappen. Van Slingelandt had er kennelijk behoefte aan de voorstellingen ingelijst aan de muur te hangen en ze zo bloot te stellen aan het daglicht.

Schouman kocht ook lijsten in Den Haag en Amsterdam. De prijzen varieerden uiteraard naar het formaat en het materiaal. Voor een gouden (verguld) lijstje betaalde hij 3 gulden 4 stuivers of 1 gulden 13 stuivers, maar op 20 mei 1738 gaf hij aan schipper Van de Bos 10 gulden mee om Arthur van Thiel(?) te betalen ter voldoening van een gouden, ovale lijst. Op 25 mei 1750 ontving hij van baljuw Hallincq⁹⁴ 47 gulden voor negen vergulde lijstjes. Slechts een keer komt een post voor van twee 'raamten' (spieramen voor het opspannen van het doek) die hij bestelde bij baas De Vos, de timmerman. Men zou verwachten dat een kunstschilder meer kwijt zou zijn aan schrijnwerkers en timmerlui voor lijsten en spieramen.

Door de eeuwen heen werden kunstschilders ingeschakeld voor restauratiewerk. Nu is het een specialisme geworden, maar in veel gevallen wordt nog steeds een kunstschilder gevraagd als een schilderij moet worden opgewerkt of van een vernislaag voorzien. Zo komt baljuw Hallincq ook in het tweede boekje voor in verband met het schoonmaken van enige schilderijen. Dat dit werk onder de inkomsten van Schouman slechts in dit ene geval voorkomt, mag opmerkelijk genoemd worden. Wellicht kwam het toch niet vaak voor of alleen in die gevallen wanneer een kunstwerk te koop werd aangeboden. Het is bekend dat hij tekeningen van o.a. Abraham de Haen en Willem Schellinks bijwerkte.⁹⁵ Vele schilderijen en tekeningen kwamen in zijn bezit, vooral als handelswaar. Het was – en is – niet ongebruikelijk dat men dan probeerde het werk enigszins te verfraaien om het zo beter verkoopbaar te maken. Dat is natuurlijk niet hetzelfde als restauratiewerk.

92 Hendrik Noteman (1657-1734) was een bekend beeldhouwer, die ook lijsten sneed. Zijn portret uit 1698 door Arent de Gelder wordt bewaard in het Dordrechts Museum. De lijst werd zeer waarschijnlijk gestoken door Noteman zelf. Deze lijsten waren kennelijk nog lang na zijn dood bekend onder verzamelaars. Zie: *Catalogus Arent de Gelder (1645-1727)* (1999), p. 190-191.

93 Damas van Slingelandt Barthoutsz. (1688-1771) was tussen 1730 en 1767 meermaals burgemeester van Dordrecht.

94 Mr. Johan Herman Hallincq Johansz. (1706-1753) was baljuw van Zuidholland vanaf 1728.

95 Dumas e.a. (2006), *De kasteeltekeningen van Abraham Rademaker*, p. 76-77.

Chassinetten, horretjes en haardstukken

Zeer in de mode in de 18de eeuw, maar nu bijna volslagen onbekend, waren *chassinetten*. In diverse naslagwerken over interieurgeschiedenis en antiek zijn ze niet te vinden, enkele voorbeelden wel via internet, maar duidelijk is dat bijna al deze interieurstukken in de loop der tijd zijn opgeruimd en vernietigd.

Chassinets is het verkleinwoord van *chassin* (oud-Frans: kozijn). Het was een lijst of kader wat men voor het raam kon plaatsen, kennelijk vooral om inkijk vanaf de straat te voorkomen. Klanten die daarvoor geld wilden uitgeven, konden een dergelijk voorzetstuk laten beschilderen en gingen naar een kunstschilder. Het waren in feite schilderijen, tekeningen of gravures, maar met een beperkte levensduur. Het voorwerp bestond uit een houten frame, waarin een beschilderde linnen doek of vel papier werd vastgemaakt. Om het er vanaf de straat aantrekkelijk uit te laten zien, werd een kaars voor het chassinet geplaatst. Zo werd het effect verkregen van een toverlantaarnplaatje. Enkele voorbeelden laten (vaak wat primitieve) voorstellingen zien, o.a. ingegeven door de actualiteit van de stadhouderlijke familie. Men kon daarmee zijn aanhankelijkheid aan de Oranje-Nassaus tonen.⁹⁶

Het mag duidelijk zijn dat Aart Schouman werd ingeschakeld voor chassinetten die tot de fraaiste exemplaren behoorden. Niet de geringste Dordtenaren plaatsten hun bestelling bij de kunstschilder. De heer (Huijbert van den) Burggraaf, die Schouman vaker opdrachten verstrekke, bestelde er een en betaalde op 26 oktober 1734 13 gulden 6 stuivers, waarvan 3 gulden 15 stuivers voor het doek. Dirk Ghijben,⁹⁷ ook al een vaste klant van Schouman, bestelde liefst zes chassinetten en betaalde op 10 oktober 1748 ruim 57 gulden, zij het dat nog een schilderij en twee lijsten op de rekening stonden. Opvallend, maar niet verbazingwekkend is dat deze opdrachten bijna uitsluitend in het najaar werden gegeven.

Op 30 september 1737 ontving hij van de heer Gijsbert van Rijsoort⁹⁸ 16 gulden 6 stuivers voor het *schilderen van twee horretjes voor de glazen*. De term horde

Chassinet met allegorie op de verjaardag van Willem V in 1788 (afb.: RMRP-P-OB-86.093).

96 Zie bijvoorbeeld een gravure als versiering van een chassinet: Het Utrechts Archief, cat. 135538.

97 Dirk Ghijben was vóór 1742 getrouwd met Elisabeth (van) Hausveld/Hausfelt/Hausfeld. In 1755 vond de afwikkeling van zijn insolvente boedel plaats (RAD 9, ORA 1080).

98 Gijsbert van Rijsoort kocht in 1743 een huis in de Wijnstraat tegenover de Beurs (RAD 9, ORA 1656 (oud: 820), fol. 172v, d.d. 7-5-1743). Na zijn overlijden verkocht zijn weduwe Aletta de Vos (familie van Aart?) dit huis, inmiddels omgedoopt tot 't Groot Koffijhuis, met de billard en toebehorende meubelen (RAD 9, ORA 1666 (oud: 830), fol. 275, d.d. 3-10-1771).

of horretje moet niet als synoniem van chassinet beschouwd worden. Eenmaal wordt namelijk het materiaal genoemd van een horretje. Op 17 april 1751 kreeg Schouman betaald voor een *gase hordetje*. Op gaas kon uiteraard ook een voorstelling worden aangebracht. Men kan zich afvragen of deze horretjes wellicht eerder dienst deden in de zomer om insecten buiten te houden, zoals nu. De prijs die Schouman rekende voor het beschilderen, was overigens ongeveer gelijk: hij rekende op 10 januari 1750 voor twee horretjes 12 gulden.

Naast de chassinetten en horretjes moet ook een derde attribuut genoemd worden dat tot het interieur van een 18de-eeuwse kamer kan worden gerekend: het haardstuk. Dit moet niet verward worden met een schoorsteen- of schouwstuk. Een haardstuk was een losse rechtopstaande afscherming die voor de haard werd geplaatst. Dat voorkwam dat men in een donker gat keek wanneer het vuur in de schouw niet aan was en om vonken tegen te houden wanneer het vuur wel brandde. Een dergelijk scherm werd ook van decoratie voorzien.⁹⁹

In de aantekenboekjes komt een dergelijke opdracht vier keer voor: muntmeester Otto Buck, houtkoper Roeland Kuijter, wijnkoper Van der Bank en landmeter Jan de Vries. Hij schilderde er o.a. een pot met bloemen en een verbeelding van de dankbaarheid op.

Andere opdrachten van opmerkelijke aard

Voordat we ons richten op het echte werk van de kunstenaar is het wel aardig om nog wat uitzonderlijke opdrachten te vermelden. Men herkent daarin de kunstenaar die alles aanneemt om inkomsten te genereren.

Zo beschilderde hij een uithangbord met *orolosies* voor 9 gulden (31[!] april 1734).

Waaier 18de eeuw - collectie Dordrechts Museum (foto: Kees Sigmond).

99 Zie bijvoorbeeld het haardstuk in de blauwe salon van het huis van de familie Van Loon: Grever & Hund (2010), *Museum Van Loon - Een extera fraay huis*, p. 27.

Waaier 18de eeuw - collectie Dordrechts Museum (foto: Kees Sigmond).

Waaiers hoorden tot de uitrusting van dames van stand. Op feestelijke bijeenkomsten pronkten ze daarmee. Het maken van een waaier was een kostbare zaak. Hij moest stevig zijn, want je wilde natuurlijk opvallen en hem steeds in- en uitklappen. Hij was van stevig papier, zorgvuldig opgevouwen en toonde een voorstelling in mooie kleuren. Daarvan zijn er nog een aantal bewaard gebleven, maar of er ook nog Schouman-waaiers bestaan, is niet bekend.

Zijn belangrijke opdrachtgever Van Lil bestelde er een in 1734 en Schouman rekende daarvoor het aanzienlijke bedrag van 40 gulden. Een jaar later bestelde dezelfde een waaier voor zijn kleindochter. Ook in 1734 schilderde Schouman voor dezelfde prijs een waaier voor de al eerder genoemde Cornelis de Witt (Johansz.), heer van Jaarsveld.¹⁰⁰ Hij maakte kennelijk ook wel een eenvoudig exemplaar, want hij rekende de heer Kimsius in 1737 slechts 10 gulden 10 stuivers voor een waaier. Na deze opdracht zien we geen opdrachten meer van deze aard.

Weer een andere opmerkelijke opdracht was het beschilderen van toverlantaarnplaatjes. Dit type wintervermaak is intussen allang verdrongen door eerst de dia-voorstelling en nu door power-pointpresentatie en andere digitale toepassingen. Nog tot midden vorige eeuw werden huisvoorstellingen gegeven met de toverlantaarn, waarbij langwerpige glaasjes met daarop voorstellingen die een verhaal uitbeelden langs de lens geschoven werden, waardoor ze op een scherm groot geprojecteerd werden. De lichtbron achter het glasplaatje was in de 18de eeuw uiteraard een kaars. Schoumans fantasie en kunstenaarschap werden voor dit doel ingeschakeld door Huijbert Ghijben. Op 14 oktober rekende hij af: *geschildert veertien stuks glasies voor een toverlantare a twalef stijlv. t stuk.*

100 Mr. Cornelis de Witt Johansz. (1696-1769), heer van Jaarsveld, was driemaal burgemeester tussen 1745 en 1765; zijn zoon Johan (Jan) kreeg in 1734-1737 tekenles van Aart Schouman.

Dat Schouman ook koetsdeuren beschilderde – een in die tijd veel voorkomende opdracht voor kunstschilders – blijkt niet uit zijn aantekenboekjes. Kennelijk waren anderen in Dordrecht daarin gespecialiseerd. Wel kreeg hij opdrachten voor het afbeelden van familiewapens.

In 1730 kreeg Schouman opdracht van Johan van der Linden van Slingelandt¹⁰¹ om een tekening te maken van het wapen en opschrift op de grafzerk van Jacob Adriaanse Hordijk op het kerkhof van Barendrecht. Dat familiewapen Hordijk bestond voor de helft uit het wapen Van Wassenaar, het hoogadellijke geslacht dat in vroeger tijd de heerlijkheid Barendrecht in bezit had. De opdrachtgever was een afstammeling van deze Hordijk en wilde aantonen dat hij daarmee een afstammeling was van het geslacht Van Wassenaar. Er bestaat een afschrift van de verklaring van Schouman, waarin hij bevestigt dat zijn tekening *de waeren afbeelding* is van de zerk.¹⁰²

Voor Roelandus tekende hij drie familiewapens in 1734; mogelijk was dit Abraham Rolandus, de buurman van zijn latere kosthuis in de Voorstraat bij de Vuilpoort.¹⁰³

Voor Hordijk¹⁰⁴ in Rotterdam vervaardigde hij twee wapens in waterverf, waarvoor hij 7 gulden 10 stuivers ontving op 7 november 1735. Op 8 mei 1737 ontving Schouman 7 gulden 4 stuivers voor het schoonmaken van acht portretten en het (op de lijst?) bijschilderen van de familiewapens.

Ook in de heraldische sfeer waren enkele opdrachten voor het tekenen van zegels. Op 23 november 1748 ontving hij van Johan van der Linde van Slingelandt ruim 85 gulden voor enige opdrachten waaronder het tekenen van zes zegels.

We zien dat Schouman gaandeweg zijn carrière steeds meer opdrachten kreeg voor schilder- en tekenwerk en dat hij de meer perifere inkomstenbronnen, zoals het beschilderen van waaiers en het lesgeven, kon laten rusten. Daarnaast had hij uiteraard zijn kunsthandel en zijn financiële transacties die zijn inkomen steeds meer deden groeien.

101 Johan van der Linden van Slingelandt (1701-1782), koopman in ijzer en meestermunter, was een fanatiek verzamelaar van kunst, bijeengebracht in zijn grote huis aan de Walevest. Bij zijn overlijden bezat hij een collectie van 701 schilderijen, waaronder 38 van Aelbert Cuyp. Aart Schouman schilderde zijn portret in 1748 (*Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel 8, p. 1059).

102 Verklaring door Aart Schouman d.d. 20-9-1730; afschrift: Hordijk (2000), *Families Hordijk*, deel 1, p. 28. Het origineel van de verklaring was in 1957 in bezit van A.P.A.M. Hordijk te Baarn (*Ons Voorgeslacht* 1957, p. 3).

103 Abraham Roelandus (Rolandus) Danielsz. (1715-1780). Zie: Lapikás (2014), *Fragment Genealogie Rolandus*. Abraham Roelandus woonde op de Voorstraat (tussen de Pelserstraat en Ruijtenstraat), naast het huis waar Aart Schouman volgens zijn tweede aantekenboekje regelmatig in de kost was tussen 1749 en 1751.

104 Adriaan Hordijk Gerritsz. (1706-1770), was een Dordtenaar die zich in Rotterdam had gevestigd. Hij is de stamvader van het geslacht Hordijk Verstolk (Hordijk (2000), *Families Hordijk*, deel 1, p. 32).

6. De kunstenaar Aart Schouman

Veelzijdig en productief

Over het werk van Aart Schouman is veel geschreven. Tijdens zijn leven werd al aandacht gewijd aan hem door Johan van Gool in zijn *De nieuwe schouburg der Nederlandsche kunstschilders en schilderessen*, verschenen in Den Haag in 1750/51. Hoewel het stuk over Schouman slechts zes bladzijden beslaat, geeft dit toch aardig wat informatie. Omdat de twee elkaar kenden, mag er ook vanuit gegaan worden dat deze betrouwbaar is.

Schouman wordt steeds genoemd door schrijvers van overzichtswerken als een belangrijk schilder van portretten, kamerbehangsels en schoorsteen- en bovendeurstukken. Hij was een van de bekendste schilders van kamers in 't rond, een totale decoratie van de muren van een vertrek. De kamerbehangsels reikten van het plafond tot de lambrisering of plint. Men bestelde behangsels met landschappen of mythologische voorstellingen. Geen plekje werd opengelaten om een zo illusionistisch mogelijk effect te bereiken. Zelfs (kast)deuren werden opgenomen in de schildering. Men begrijpt dat die behangsels dus goed vast aan de muur moesten zitten. In die zin lijken ze niet op de wandtapijten die ook een kamer in 't rond konden versieren. Zie bijvoorbeeld de cyclus in het Huis Van Gijn, waar in verschillende scènes het herdersspel *II pastor fido* is uitgebeeld.

Dat Schouman uitblonk in het vervaardigen van dit type werken, daarnaast een zeer kundig tekenaar en aquarellist was van landschappen, vogels en andere dieren, maar bovendien een zeer groot aantal portretopdrachten wist te verwerven, maakte hem tot de typisch 18de-eeuwse kunstenaar. De schilderijen met landschappen, historische voorstellingen en genretaferelen waren weinig gevraagd. Er was een enorme hoeveelheid van dit soort werk in omloop, want zoals bekend, werd er in de 17de eeuw – onze Gouden Eeuw – zoveel werk vervaardigd van vaak uitstekende kwaliteit, dat het voor de 18de-eeuwers nauwelijks zin had daartegen te concurreren. Bovendien was het mode geworden om – zoals we zagen – hele wanden te bekleden met kunst. In dergelijke ruimten was geen plaats meer voor schilderijen.

Een ander fenomeen op het terrein van kunstverzamelen kwam in deze periode sterk op: het aanleggen van collecties tekeningen, in potlood, inkt en waterverf. Vooral tekeningen van topografische aard werden zeer gewaardeerd. Gezichten op steden, kastelen, dorpen en vergezichten in het landschap van de Republiek vonden gretig aftrek. Kunstenaars als Cornelis Pronk (1691-1759), Abraham Rademaker (1676/7-1735) en de gebroeders Van Liender (Pieter Jan 1727-1779 en Paulus 1731-1797) – om er enkele te noemen – trokken door het land om fraaie, maar ook zo waarheidsgetrouw mogelijke tekeningen te maken. Pronk trok jarenlang van dorp naar dorp en legde meestal voor het eerst een beeld van een kerkje met wat boerderijen vast, waarvoor niemand voorheen belangstelling had. Van 16de- en 17de-eeuwse kunstenaars zijn ook talrijke topografische tekeningen bewaard gebleven; gelukkig maar, want naast de artistieke waarde geven ze ons vaak goede informatie over de lokale situatie uit die tijd. In de 18de eeuw zien we dit onderdeel van de beeldende kunst uitgroeien tot een specialisme. Verzamelaars bewaarden de tekeningen in mappen, waar de tekeningen meestal los in werden gelegd. Bij grote collecties zien we dat de mappen ingedeeld zijn op onder-

werp. Soms komen we bij de beschrijving van een nagelaten boedel ook tegen waarvan ze werden vervaardigd, bijvoorbeeld gemaakt van juchtleider, zo'n typisch woord uit vervlogen tijden.

Het is reeds eerder gememoreerd: deze publicatie is in de eerste plaats een biografische schets, gebaseerd op schriftelijke bronnen en de gegevens die de kunstwerken zelf ons aanreiken. Voor een kunsthistorische behandeling van zijn werk kan worden verwezen naar de publicatie *Aart Schouman. Ingenious painter and draughtsman* van Laurens Bol en de catalogus die zal verschijnen bij de dubbeltentoonstelling in Dordrecht en Enschede.

Voor al op zijn tekeningen geeft Schouman veel informatie. Naast zijn signatuur vermeldt hij vaak de naam van het afgebeelde gebouw, de stad of het landschap. De datering is in de meeste gevallen zeer precies, tot op de dag waarop de tekening werd vervaardigd. Voor de beginjaren van zijn carrière kunnen we daarnaast gebruik maken van zijn aantekenboekjes. Deze prachtige en vrij unieke bron heeft echter de beperking dat Schouman deze notities alleen de moeite waard vond wanneer hij er iets aan verdiende. Het is dus zeker geen lijst van zijn werken, maar eerder een opsomming van inkomsten en uitgaven. Zo vindt men er zijn zelfportretten niet in en nauwelijks de talrijke tekeningen. De boekjes geven ons wel informatie over de opdrachten, maar niet over zijn totale werk.

Werk van Aart Schouman in zijn Dordtse jaren

In dit hoofdstuk wordt het werk behandeld dat Schouman vervaardigde totdat hij in 1753 definitief naar Den Haag vertrok. Het 'Haagse werk' dat hij in de jaren 1748-1753 maakte, in de tijd dat hij in beide plaatsen een woning had en opdrachten uitvoerde, blijft eveneens buiten beschouwing. Dit boek gaat immers over zijn Dordtse tijd.

De veelzijdigheid van Schouman werd al genoemd. Die komt zeker tot uiting in het navolgende overzicht. Als kunst-

Behangselchildering van fazanten en andere vogels (afb.: DM-961-456).

schilder werd hij vooral bekend door portretten – daaronder ook zelfportretten en groepsportretten –, bijbelse en historische voorstellingen en enkele stukken die gerekend worden tot de genrevoorstellingen. Een van zijn specialiteiten was het beschilderen van behangsels, schoorsteenstukken en bovendeurstukken.

Schouman was niet alleen schilder, hij was ook en misschien vooral tekenaar en aquarellist. Hij heeft honderden tekeningen gemaakt, enerzijds als voorstudie voor geschilderde werken, als voorbeeld voor gravures, maar vooral als zelfstandige werken. Tekeningen werden gemaakt voor verzamelaars die nauwkeurige en natuurgetrouwe verbeeldingen van de werkelijkheid apprecieerden. Dat konden topografische werken zijn of exotische vogels. Schouman excelleerde in vele genres, maar vooral in het uitbeelden van landschappen, stadsgezichten, riviergezichten en nauwkeurige verbeeldingen van kastelen en buitenplaatsen. In het tweede deel van zijn carrière was hij vooral beroemd om zijn zeer nauwkeurige weergave van vogels, andere dieren en van planten.

Kamers in 't rond

Het geheel decoreren van complete vertrekken noemde men 'kamers in 't rond'. De schilder overlegde met de opdrachtgever over het motief of onderwerp van de ruimte en welke elementen daarin een plaats zouden krijgen. Werden de wanden voor het grootste deel bedekt met schilderijen op doek van zeer groot formaat, bij het totaalconcept behoorden ook kleinere schilderijen die werden aangebracht boven een haard of schouw en boven de deuren. Men spreekt daarom van een haard- of schoorsteenstuk en van een bovendeurstuk of 'dessus de porte' (It. sopra porte). De drie genoemde soorten beschildering konden nog worden aangevuld met schilderijen 'in grisaille'. Belangrijk was dat de ruimte een geheel vormde en een grote indruk maakte bij het betreden van het vertrek.

Ontwerp van Aart Schouman voor een schoorsteenstuk int Logement van Dordregt geschildert in S:haage – 1740 (afb.: Beeldbank RAD 551-36547).

Nu kan men van mening verschillen over de plaats van behangscilderijen in de schilderkunst. Enerzijds is er iets voor te zeggen om die te rekenen tot de ‘echte’ kunst, omdat ook grote kunstenaars muurschilderingen hebben gemaakt, die tot de top van de middeleeuwse en renaissancekunst behoren. Anderzijds zijn de voorstellingen op de behangsels bijna altijd eerder decoratief te noemen. Landschappen en voorstellingen van vogels en andere dieren, zeegezichten en boeren die werken op het land. Deze grote stukken die hele wanden van vertrekken bedekten, waren vooral gemaakt om de beschouwer in een aangename stemming te brengen. Ook wanneer er sprake was van een motief of vertelling – zoals in die tijd vaak het herdersspel *Il pastor fido* – ging het om het weergeven van een arcadisch landschap met een prachtige natuur of een Italiaans aandoend landschap met aantrekkelijke personages. Mythologische verhalen konden de stof leveren voor een bij ontwikkelde personen bekend verhaal in een setting van prachtige zuidelijke landschappen.

Zoals hiervoor al gememoreerd, schilderde Aart Schouman in 1736 voor Huijbert van den Burggraaf een voorkamer in diens in 1731 gebouwde pand Het Swijnshoofd in de Wijnstraat bij het Groothoofd. Later werd nog een tweede vertrek gedecoreerd. De eerste kamer was volgens de aantekenboekjes de eerste opdracht in deze categorie. Hij kreeg daarvoor 125 gulden en een schilderij van Herman Saftleven. Als kunsthandelaar kon hij daarmee natuurlijk weer wat verdienen en zo kon een voor beiden aantrekkelijke deal gesloten worden. Johan van Gool vertelt ons wat daar te zien was:

*(...) waer van reets Meesterlyke proeven te zien zyn aen twee Kamers ten Huize van den Heere Burggraef te Dordrecht. In de eene word de zinryke Fabel van Io vertoont, met alle deszelfs omstandigheden, (...) De andere verbeelt een modern Gezelschap, uitmakende eene talryke Jachtparty in een fraei Lantschap.*¹⁰⁵

Voor de Rotterdammer Willem Snellen (1683-1739) was hij van 25 mei tot 3 augustus van datzelfde jaar bezig om kamerbehangsels te schilderen voor diens buitenplaats. Daarvoor ontving Schouman 250 gulden. Hierbij noteerde Schouman exact in welke periode hij aan deze opdracht werkte. Snellen was

De voorgevel van het pand Wijnstraat 36-38-40, met het jaartal 1731 op de kroonlijst (foto: Kees Sigmond).

¹⁰⁵ Van Gool (1750/51), *De nieuwe schouburg*, p. 347. Dit is het huidige pand Wijnstraat 36-38-40, met een brede lijstgevel en gesneden kroonlijst, dat volgens het jaartal is gebouwd in 1731.

bewindvoerder van de Verenigde Oost-Indische Compagnie van 1712 tot zijn dood in 1739. Deze vooraanstaande en rijke Rotterdammer wist de nog betrekkelijk jonge Schouman dus kennelijk te vinden. Kende hij het werk dat hij voor Van den Burggraaf had gemaakt?

Een jaar later kreeg Schouman opnieuw een belangrijke opdracht, ditmaal van de Dordtenaar Hendrik Braats, *voor het schilderen van zijn edelhijz kamer een schouw en een deurstuk en twee stukke op de plaats in grau*. Bij deze opdracht hoorden dus ook een schoorsteen- of schouwstuk en een bovendeurstuk. Bovendien werd hem opgedragen op de plaats, dus kennelijk op de binnenplaats waarop men vanuit de kamer zicht had, twee grisailles te schilderen. Deze typisch 18de-eeuwse kunstvorm werd geschilderd in wit en grijstinten. Ze maken vaak de indruk imitatiebeeldhouwreliëf weer te geven en zo waren ze ook vaak bedoeld. Naar de zeer productieve en toonaangevende Amsterdamse meester Jacob de Wit (1695-1754), die hierin excelleerde, werden ze ook wel ‘Witjes’ genoemd.

Hendrik Braats Jacobsz. (1702-1741), heer van Spijkenisse, betaalde voor het gehele werk het forse bedrag van 785 gulden, zo noteerde Schouman op 30 september 1737. Braats behoorde dan ook tot de Dordtse elite. Hij bekleedde een reeks functies in het stadsbestuur van 1729 tot 1739 en overleed in 1741.¹⁰⁶ In 1733 kocht hij een groot pand

De voorgevel van het brede pand Wijnstraat 82-84-86, met het jaartal 1735 op de kroonlijst (foto's: Kees Sigmond).

106 Van Dalen (1931), *Geschiedenis van Dordrecht*, deel I, p. 179-180, 190, 199.

in de Wijnstraat,¹⁰⁷ dat samen met het kleinere koetshuis ernaast werd afgebroken om er in 1735 een nieuw, enorm breed pand te realiseren. In dit in 1735 gebouwde huis werd in 1737 een kamer door Schouman beschilderd. In 1900 waren diverse elementen van het interieur nog aanwezig: *schoorsteen Lodewijk XIV met schoone bovenbetimmering en spiegel, geheel intact, 2 dito dessus de porte (gips) rijk versierd kalf en deur*.¹⁰⁸ Van Gool vertelt ons bovendien welke voorstellingen er te zien waren:

Bij den Heer Hendrik Braats is mede een geschilderde Kamer van hem te zien, verrykt met de verbeelding van verscheide Fabelen uit Ovidius.¹⁰⁹

We zagen dat Schouman beschikte over een exemplaar van de door Vondel vertaalde Metamorphosen van Ovidius. De literatuur diende dus niet alleen ter verstrooiing, maar ook om zich op de hoogte te stellen van de onderwerpen waarin de opdrachtgevers belang konden stellen en tegelijk ideeën opdoen voor het eigen werk. Nu had Schouman die kennis natuurlijk niet uitsluitend uit een boek. Hij kende door zijn kunsthandel en andere contacten met verzamelaars vele werken van vroegere meesters, die geput hadden uit de talrijke eeuwenlang populaire verhalen in de Metamorphosen. Als het gaat om het in beeld brengen van verhalen uit schriftelijke bronnen, dan was na de Bijbel dit werk wel het belangrijkste voor hele generaties kunstenaars. Na 1738 blijven we in het ongewisse over andere opdrachten in dit genre. Het eerste aantekenboekje stopt dan en in het tweede komen dergelijke werken niet voor. Was er dan minder belangstelling? Dat ligt niet voor de hand. We weten dat hij nog enkele opdrachten uitvoerde in Dordrecht, in buitenplaatsen op Walcheren en zelfs in Huis ten Bosch, het buitenpaleis van stadhouder Willem V. Het genre werd ook nog in de laatste decennia van de 18de eeuw beoefend door de gebroeders Van Strij, die ook op dit terrein in de voetsporen traden van Schouman.

Voor de twee in Dordrecht uitgevoerde kamers in 't rond kunnen we opnieuw terecht bij Van Gool:

Ook pronken de Heeren Ketelanus en Hogeveen, ieder met een van hem in 't ront geschilderde Zael; zynde beide versiert met eenige voorbeelden uit den getrouwen Harder.¹¹⁰

De opdracht van Mr. Hermanus Franciscus Ketelanus (1712-1761) had betrekking op het bekende huis 't Zeepaert in de Wijnstraat.¹¹¹ hiervan is het ensemble bewaard ge-

107 In 1733 kocht Mr. Hendrik Braats voor 12.000 gulden een huis en erf, met uitzondering van de kamerbehangsels, met daarnaast een stal en koetshuis, aan de westzijde van de Wijnstraat (RAD 9, ORA 1653 (oud: 817), fol. 154v, d.d. 24-11-1733). In 1735 (jaartal op de gevel) realiseerde hij hier een van de grootste huizen van Dordrecht, dat later zelfs kon worden verbouwd tot schouwburg: het huidige pand Wijnstraat 82-86, bekend als Pandora. Helaas is van de kamerdecoratie van Schouman niets bewaard.

108 Overvoorde e.a. (1900), *Oude Gebouwen in Dordrecht*, p. 78.

109 Van Gool (1750/51), *De nieuwe schouburg*, p. 347.

110 Ibidem.

111 In 1738 kocht Mr. Herman Franciscus Ketelanus het huis 't Zeepaert in de Wijnstraat voor 4.500 gulden, met een pakhuis erachter, dat tot een *camer geappropriert* is (RAD 9, ORA 1655 (oud: 819), fol. 30, d.d. 10-4-1738). Na zijn overlijden werd het huis in 1762 verkocht voor ruim 10.400 gulden, met tuin, pakhuis, koetshuis en paardenstal en nog een woonhuis daarnaast, strekkende achter tot op de Kuipershaven, waar het een *coupel* heeft (RAD 9, ORA 1663 (oud: 827), fol. 151, d.d. 11-3-1762).

bleven. Helaas niet in Dordrecht, waar het een prominente plaats in een van de fraaiste en oudste panden van de stad zou kunnen hebben, maar in een buitenplaats in Santpoort. In het schoorsteenstuk beeldde Schouman zijn opdrachtgever met zijn vrouw Elisabeth Maria de Bruyn en hun zoontje af. Ze zijn als herders, dus als personages in het herdersspel, afgebeeld.¹¹² Uit de transportakten is bekend dat Ketelanus het huis 't Zeepaert kocht op 10 april 1738. Na zijn huwelijk in 1735 werd het eerste kind Hendrik Jan gedoopt in 1736. Het ligt dus voor de hand de kamerdecoratie te dateren op 1739, toen het zoontje 3 jaar oud was. Veel later is niet aan te nemen, omdat hij in dat geval ook zijn tweede kind, gedoopt in 1739, zou hebben laten afbeelden.

Ketelanus (zijn eigenlijke familienaam was Ketelaer) was een te Leiden gepromoveerde rechtsgeleerde en een liefhebber van de vaderlandse geschiedenis en oudheden.¹¹³ Vanaf 1736 was hij secretaris en administrateur van de Weeskamer, lid van het college der Goede Achten in 1740 en verschillende malen thesaurier. In 1745 werd hij ook aangesteld tot het waarnemen van het stapelrecht en tot ontvanger van de personele quotisatie. Hier mag verwezen worden naar de interessante gegevens die door deze in 1742 ingestelde belasting over o.a. Schouman naar voren kwamen. Het stapelrecht, dat in de 18de eeuw niet veel meer voorstelde, gaf Ketelanus overigens wel inspiratie tot het schrijven van een studie over dit voor de stad zo belangrijke, door de graven van Holland verleende en steeds daarna bekrachtigde privilege.

Als men nu het door de Vereniging Hendrick de Keyser zo schitterend gerestaureerde pand 't Zeepaert in de Wijnstraat binnenkomt, dan betreedt men een lange gang. Deze geeft rechts toegang tot een vertrek, dat zich in feite op het ernaast gelegen perceel bevindt. Voor deze kamer schilderde Schouman zijn *Il Pastor fido* of *getrouwen Harder*. Dit door de Italiaanse schrijver Giovanni Battista Guarini geschreven pastorale, tragikomische spel werd voor het eerst gepubliceerd in 1590 in Venetië. Al snel werd het op de

Het huis 't Zeepaert in de Wijnstraat 113 (foto: Kees Sigmond).

Advertentie voor de veiling in de Dordrechtsche Courant d.d. 30-3-1903.

112 Schüttenhelm-Okma (1998), 'Zoo vaardig mogelijk', p. 79-94.

113 Blok & Molhuysen (1930), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, p. 686.

planken gebracht en werd het een van de populairste toneelstukken van de 17de eeuw. Het had zijn weerslag op de beeldende kunst, zowel de schilder- als beeldhouwkunst, en – zoals we zagen – tot ver in de 18de eeuw. Niet onvermeld mag blijven in een Dordtse publicatie, dat ook de prachtige reeks wandtapijten in Huis Van Gijn gebaseerd is op dit toneelstuk.

Foto's van het interieur van 't Zeepaert, genomen kort voor de veiling in april 1903 – foto's: Gerard Stoof (afb.: Beeldbank RAD 551-55090, 55093, 55094 en 55095).

Een scene uit Il pastor fido, met opdrachtgever Herman Ketelanus en zijn vrouw Elisabeth Maria de Bruyn in de hoofdrol – boven: in 1903 (foto: Gerard Stoof – afb.: Beeldbank RAD 551-55092); onder: in Santpoort 2004 (foto: Marco de Nood).

Het schoorsteenstuk in Santpoort, met opdrachtgever Ketelanus, zijn vrouw en kind op het middenpaneel – links: in 1903 (foto: Gerard Stoof – afb. Beeldbank RAD 551-55091); rechts: in Santpoort 2004 (foto: Marco de Nood).

We kennen nu de kamer waarin Schoumans werk te zien was. Helaas werden de behangsels en het schoorsteenstuk verkocht en verdwenen daarmee uit de stad. De onderdelen kregen een nieuwe plaats in de buitenplaats Duin en Kruidberg te Santpoort. Dit riante buitenverblijf werd in opdracht van Jacob Theodoor Cremer (1847-1923) gebouwd en kwam gereed in 1909. Hij had carrière gemaakt bij de Deli Maatschappij in Oost-Indië, waarna vanaf 1897 een korte loopbaan als Tweede Kamerlid en minister van Koloniën (1897-1901) volgde. In 1907 werd hij benoemd tot president van de Nederlandsche Handel-Maatschappij en in 1918 sloot hij zijn carrière af met het gezantschap in de Verenigde Staten.¹¹⁴ De eetkamer van het landhuis werd ingericht in Lodewijk XV-stijl, waarin de wandbeschildering door Schouman – aangekocht op een veiling in Dordrecht – het pièce de résistance vormde. Eveneens rond 1739 moet de kamer in 't rond voor (Van) Hogeveen zijn geschilderd. Welke persoon door Van Gool wordt bedoeld, is niet geheel zeker. Het zal gaan om

¹¹⁴ Hartendorf (1998), 'De levensloop van J.T. Cremer', p. 97-120.

de jongste van twee broers: Mr. Johan van Hogeveen of Mr. Gerard Aemilius van Hogeveen, brouwers in De Dissel¹¹⁵ en prominente leden van de Dordtse burgerij. Johan was schepen (1712...1720) en burgemeester (1728-29), maar wordt na 1731 niet meer vermeld: zijn weduwe Margaretha van Slingelandt kocht in 1735 een huis in de Voorstraat bij de Nieuwkerkstraat.¹¹⁶ Gerard was viermaal schepen tussen 1729 en 1744¹¹⁷ en zal de opdrachtgever voor de kamer in 't rond zijn geweest. Mogelijk hield de opdracht verband met de opheffing van brouwerij De Dissel in 1739. Daarmee zal hij zich een zo kostbare aanschaf gemakkelijk hebben kunnen permitteren.

In 1899 werd in de Dordrechtsche Courant een verkoping aangekondigd van *een zeer fraai in kleuren geschilderd antiek Kamerbehang door Aert Schouman*¹¹⁸ uit het pand Voorstraat 93 (thans: nr. 125). De behangschildering bestond uit vijf vakken, met een totale lengte van 15,30 m, bij een hoogte van 3,45 m, met taferelen uit het herdersspel *Il pastor fido* van Guarini. Bovendien werden twee dessus de porte en een schoorsteenstuk in omlijsting in het huis ter veiling aangeboden. Het kamerbehang werd, samen met de twee dessus de porte en het schoorsteenstuk, voor 1.310 gulden gekocht door de firma Gebr. Hamburger te Amsterdam. Vóór de verkoop werd het interieur van het pand vastgelegd door fotograaf H.J. Tollens.

Openbare Verkoop.

Notaris N. P. JONGKINDT te Dordrecht, zal, onder directie van A. MAK, kunsthandelaar aldaar, op **Vrijdag 12 Mei 1899**, des namiddags ten twee uur, in het pand aan de Voorstraat n°. 93 te Dordrecht, in het openbaar Verkoopen:

een zeer fraai in kleuren geschilderd
ANTIEK
Kamerbehang,
 door **AERT SCHOUMAN.**

bestaande uit 5 vakken, resp. lang 7 10 M., 2 van 3 M. en 2 van 1 10 M. bij een hoogte van 3 45 M. voorstellende verschillende tafereelen

115 Brouwerij De Dissel of Den Distel lag op de Voorstraat bij de Mariënbornstraat (de tegenoverliggende Distelsteiger is naar de brouwerij vernoemd) en was op deze plek gevestigd tussen 1608 en 1739. Zie: Alleblas (1983), 'Nieuw leven in een oude brouwerij?', p. 4-5.

116 Vrouwe Margareta van Slingeland, weduwe van burgemeester Mr. Johan van Hogeveen, verklaarde gekocht te hebben: de helft van een huis en erf op de Voorstraat, bij de Nieuwkerkstraat; belend het huis van de erfgenamen van burgemeester Barthout van Slingeland aan de ene, en het huis van Mr. Caspar Balthazar Dol van Ourijck aan de andere zijde (RAD 9, ORA 1654 (oud: 818), fol. 25v-26), d.d. 3-5-1735.

117 Van Dalen (1931), *Geschiedenis van Dordrecht*, deel I, p. 179-181.

118 Dordrechtsche Courant, d.d. 9-5-1899.

Foto's van het exterieur (p. 69) en interieur van het huis Voorstraat 125, genomen kort vóór de veiling in 1899 – H.J. Tollens (afb.: Beeldbank RAD 552-301776, 301779, 301780, 301781, 301799 en 301800).

Schoorsteen- en bovendeurstukken

Binnen de kamers in 't rond was, zoals gezegd, tevens plaats voor schilderijen boven de schouw en boven deuren. De voorstellingen die daarop werden afgebeeld, waren onderdeel van het geheel van de vaak verhalende reeks. Het kwam echter vaker voor dat de wanden werden behangen met meer neutrale dessins, waarbij men koos voor het decoreren van vertrekken door schilderstukken boven deuren en op schoorsteenmantels. Dit was een goedkopere optie dan de volledige kamer in 't rond. De schilderijen op hout of linnen werden aangebracht in een bijzondere omlijsting, die uiteraard deel uitmaakte van de betimmering. Deze omlijstingen waren buitengewoon kundig gemaakt door gespecialiseerde lijstenmakers of houtsnijders. De schilder overlegde met deze collega's over het gezamenlijk te vervaardigen product. In de nog bewaard gebleven voorbeelden is te zien hoe het schilderwerk en de omlijsting een eenheid vormen. Deze schilderstukken werden meestal bij de verkoop of vererving van een huis in het interieur achtergelaten. Ze werden beschouwd als 'nagelvast' en werden dus meestal niet weggehaald. Helaas was dat niet altijd het geval wanneer het huis eenmaal een nieuwe eigenaar had. Veel werd gesloopt wanneer men de decoratie niet langer mooi vond of als men het tijd vond de interieurs aan te passen aan een nieuwe mode.

Schoorsteenstuk van Aart Schouman in het huis Groenmarkt 3, gefotografeerd kort vóór de veiling van het interieur in 1911 - foto: H.J. Tollens (afb.: Beeldbank RAD 551-55085).

In de periode 1733 tot 1738 vinden we in het eerste aantekenboekje meer dan tien uitgevoerde opdrachten voor schoorsteenstukken. Zo maakte Schouman in 1735 voor de wijnhandelaar Van den Berg in Bergen op Zoom een schoorsteenstuk voor 25 gulden 10 stuivers. Deze opdrachtgever van buiten Dordrecht wist hem kennelijk ook te vinden. Hij zou hem nog enkele stukken laten maken. Zo schilderde Schouman zijn portret en kopieerde nog een portret dat hij voor een andere opdrachtgever maakte. We komen ook betalingen voor geleverde wijn aan Willem van den Berg tegen. Wellicht had deze koopman goede connecties in wijnstad Dordrecht.

De Dordtse wijnhandelaar Van Gelsdorp komt ook voor in het eerste aantekenboekje. Hij betaalde ruim 75 gulden voor een schoorsteenstuk en een deurstuk.

Voor twee leden van de bekende Dordtse familie Hallincq maakte Schouman eveneens schoorsteenstukken. Voor de heer Berck van Goidschalxoord maakte hij voor 50 gulden een schoorsteenstuk. Of dat was voor de Berckepoort in Dordrecht of de buitenplaats in de Hoeksche Waard is niet bekend. Op latere leeftijd heeft Schouman diverse aquarellen gemaakt van het Huis te Goidschalxoord.

Voor de *jongen heer van den Brandelaar* maakte hij voor 250 gulden in 1738 liefst negen stukken, zowel schoorsteen- als deurstukken. Dat zou heel goed François van de Brandeler Johansz. (1708-1771) kunnen zijn: deze was 30 jaar oud in 1738 en zou aangeduid kunnen worden als ‘jongeheer’. Maar ook diens broer Mr. Philip van de Brandeler Johansz. (1714-1770) komt dan in aanmerking. Zij behoorden tot de stedelijke elite en vervulden later talrijke publieke functies.

Zoals we al eerder zagen, was een van de eerste opdrachten van Schouman voor een kamer in ’t rond in 1737 gekomen van Hendrik Braats. Diens broer Adriaan Braats Jacobsz. (1689-1747), heer van Geervliet, kocht in 1743 voor het in die tijd enorme bedrag van 36.300 gulden een huis in de Wijnstraat, met tuin, tuinhuis, koetshuis en stalling uitkomende in de Gravenstraat.¹¹⁹ We kennen dit grote pand tegenover de Botermarkt nu als Wijnstraat 163-167. Opnieuw blijkt dat Schouman vaak lan-

Het pand Wijnstraat 163-167 ca. 1935 (afb.: Beeldbank RAD 556-1108).

gere tijd opdrachten kreeg vanuit een bepaalde familie: behangsel, plafonds en dessus de porte van het nieuwe huis werden geschilderd door Schouman. Eind 18de eeuw werd het interieur volledig ‘gemoderniseerd’ en beschilderde (Abraham?) Van Strij een kamer.¹²⁰ In 1915 werd het interieur van dit huis te koop aangeboden,¹²¹ waarbij o.a. werden verkocht: een *geschilderd plafond door Aert Schouman* (800 gulden) en *twee dessus de porte door Aert Schouman* (1.400 gulden).¹²² De foto’s die H.J. Tollens maakte voor de veilingcatalogus zijn bewaard gebleven en tonen een interieur in een Lodewijk XVI-stijl.¹²³ Het beschilderd plafond van Schouman is op de foto’s helaas niet zichtbaar. Een van de foto’s is mogelijk van de dessus de porte en toont een grisaille met een vier-

119 RAD 9, ORA 820, fol. 194, d.d. 29-7-1743.

120 Overvoorde e.a. (1900), *Oude gebouwen in Dordrecht*, p. 79, nr. 434.

121 NRC, d.d. 2-5-1915.

122 Dordrechtsche Courant, d.d. 19-5-1915.

123 Beeldbank RAD 551-330796 t/m 330805.

tal cherubijnen rond een borstbeeld (van de opdrachtgever?).

In de tweede periode waarin we de opdrachten kunnen volgen, dus vanaf 1748, komen we opnieuw de leden van de Dordtse elite tegen, die graag hun interieurs lieten decoreren door Schouman: Johan van der Linden van Slingelandt (1701-1782), die we al eerder tegenkwamen als opdrachtgever in 1730, maar ook baljuw Johan Herman Hallincq (1706-1753) bestelde al in de periode van het eerste boekje een schoorsteenstuk.

Een andere opdracht kwam van Johan Hendrik de Roo (1712-1766), heer van Westmaas en *De Group*, meermaals burgemeester tussen 1750 en 1766. De Roo was eigenaar van een groot samenstel van huizen in de Wijnstraat tegenover de Engelse Kerk (Wijnkoperskapel). De kern van dit complex werd gevormd door de huizen Groot en Klein Vranckrijck.¹²⁴ In 1794 werd het geheel door zijn erfgenamen verkocht voor het in die tijd zeer hoge bedrag van 25.000 gulden.¹²⁵ De Roo liet zijn twee zoontjes, Johan en Boudewijn, voor Schouman poseren met een bok en een lam. Dit charmante dubbelportret, bewaard in de collectie van het Huis Van Gijn, is gedateerd 1741. In 1749 ontving Schouman 60 gulden voor het portretten van De Roo's twee oudste zoons in een bovendeurstuk: de twee jongens werden na 8 jaar opnieuw samen vereeuwigd.

Al deze opdrachtgevers waren prominente Dordtenaren die Schoumans werk blijkbaar zeer apprecieerden. Dat blijkt ook zeker uit de hierna te behandelen serie portretten die we van hem kennen:

Antipultelten-veiling.
De hedenmiddag: door notaris W. H. van Bilderbeek gehouden openbare verkooping van antiquiteiten, welke zich bevinden in het heerenhuis aan de Wijnstraat no. 87 alhier, heeft in totaal opgebracht / 13.260.
Perceel no. 1 Louis Quatorze Schoorsteenmantel en Schilderij „en grisaille“, door Jacob de Wit, perceel no. 2 Dessus de Porte, grisaille door J. de Wit en perceel no. 3 Dessus de Porte, grisaille door J. de Wit hebben opgebracht / 3250.—; perceel no. 4 twee wand-consôles / 180.—; perceel no. 5 geschilderd plafond door Aert Schouman / 800.—; perceel no. 6 rood zijden kamerbehangsel, / 400.—, perceel no. 7 wit marmeren wand-fonteinje met ontvangbak / 16.—, perceel no. 8 een schouw, / 210.—; perceel no. 9 geschilderd plafond, toegeschreven aan G. de Lairese / 800.—; perceel no. 10 groote grisaille, door J. de Wit, „De Vijf Zinnen“ / 2600.—; perceel no. 11 twee Dessus de Porte door Aert Schouman, / 1400.—; perceel no. 12 (onbekende meester) „Liefdesvarlangen“ / 105.—; perceel no. 13 twee Dessus de Porte door G. Sanders (Wexel 1702 — Rotterdam 1767) / 3400.—; perceel no. 14 schoorsteenstukje / 40.—; en perceel no. 15 schoorsteenstuk, waarschijnlijk door J. de Wit / 65.—.

Foto uit de catalogus bij de verkoping in 1915 – foto: H.J. Tollens (afb.: Beeldbank RAD 552-330805).

¹²⁴ In 1907 werden deze huizen Wijnstraat 95rood en 95zwart samen met de buurhuizen Wijnstraat 93 en 97 geveild door de firma A. Mak. In de *Catalogus van de verkooping* voor afbraak van deze huizen staan tien foto's en zeven plattegronden (DI 1602-c).

¹²⁵ RAD 9, ORA 1677 (oud: 841), fol. 124v, d.d. 18-2-1794.

door de aantekenboekjes, door de fysieke aanwezigheid in diverse collecties – soms nog in de familie – of door beide. Het is duidelijk dat Schouman kansen zag in het uitbreiden van zijn klantenkring in de stad waar het hof, de gezantschappen, de provinciale vertegenwoordigers en zo vele andere hooggeplaatste personen zich bevonden: Den Haag.

Portret van de kinderen Johan en Boudewijn de Roo, verkleed als herdertjes – 1741 (afb.: DM 16482).

Portretten

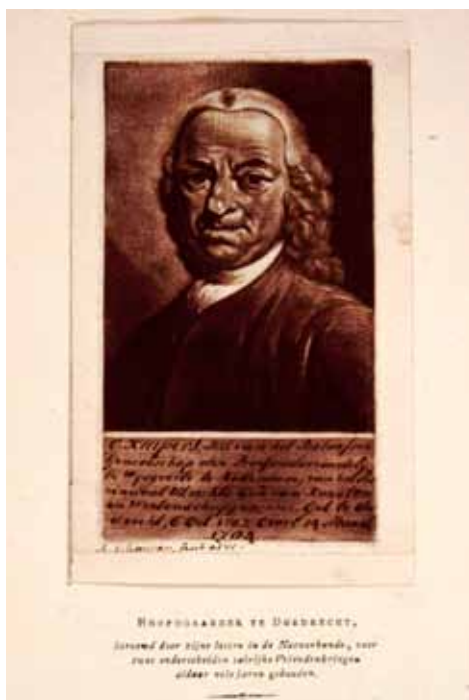
Nog meer dan het fraai decoreren van hun vertrekken waren bemiddelde personen geïnteresseerd in het laten vervaardigen van portretten. Als men – liefst door een bekend kunstenaar – vereeuwigd was, dan telde men mee. Men liet zich op zijn voordeligst portretteren met de mooiste kleding en vaak met een landhuis op de achtergrond. Voorwerpen die men in de hand hield of dichtbij had staan of liggen, gaven status of liet de geportretteerde zien in zijn tak van wetenschap of voornaamste liefhebberij.

Belangrijk was uiteraard ook dat de persoon op een schilderij daardoor dichtbij kwam en dat zijn of haar beeld bewaard bleef, bij een langdurige afwezigheid of na overlijden. Een van zijn eerste opdrachten kreeg hij van de Munt. Twee portretten werden door hem veranderd en vier andere stukken werden gevernist. Vele jaren later werd hij opnieuw gevraagd door deze belangrijke instelling. In 1748 werd hem gevraagd het groepsportret, door zijn leermeester Adriaan van der Burg in 1732 geschilderd, aan te vullen met liefst tien portretten. Een hele klus op een groepsportret dat in feite al klaar was, zou men denken, maar het blijkt dat in een aanvulling voorzien was. Van Gool geeft ons hierover informatie:

*(Schouman) wierd verzocht eens over te komen, om in een Portretstuk der Dordtsche Heeren van de Munt; door zyn gewezen Meester A. van der Burg, op verzoek van de Muntheeren, zo geordonneert en geschildert, dat 'er, op eene voegelyke wyze des begeerende, andere afbeeltsels by geplaatst konden worden; noch elf Portretten der tans in regeering zynde Munters te schilderen, gelyk hy tot groot genoegen dezer Heeren verricht heeft.*¹²⁶

In tegenstelling tot andere groepsportretten van de Munt is dit werk niet in Dordrecht gebleven en is de verblijfplaats onbekend.¹²⁷ Wel is een tekening in pen en penseel bewaard. Niet zeker is of dit een ontwerp voor het schilderij is. In de vorm van een latere kopie is een portret bewaard gebleven van de in Dordrecht geboren Gerard Kuipers sr. (1707-1784). Kuipers was 'knaap in de Munt', lector in de natuurkunde en 'hoofdgaarder' te Dordrecht. Volgens het onderschrift bij de prent was hij lid van het *Bataafsche Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte* te Rotterdam en van het *Provinciaal Utrechts Gild van Konsten en Weetenschappen*.

Dat niet alleen de hoge functionarissen van de Munt door Aart Schouman werden vereeuwigd, blijkt uit een portrettekening in rood krijt van de 'munter' Adrianus de Bie (overleden 1748). De munters waren de arbeiders van de Munt, die normaal gesproken niet in aanmerking kwamen te worden vastgelegd in een portret.

Gerard Kuipers, hoofdgaarder te Dordrecht, afgebeeld in een publicatie uit 1815, naar een portret door Aart Schouman (afb.: Beeldbank RAD 551-30509).

¹²⁶ Van Gool (1750/51), *De nieuwe schouburg*, p. 349-350.

¹²⁷ Behalve de Dordtse tekening zou er volgens het RKD ook een tekening in pen en penseel bewaard zijn in de Scottish National Portrait Gallery.

Talrijke opdrachten werden door Schouman in zijn boekje genoteerd. Zijn eerste periode als zelfstandig kunstenaar, samenvallend met de jaren van het eerste aantekenboekje, laten ruim twintig opdrachten zien. Hoewel hierin ook de bekende Dordtse patriciërs voorkomen, waren er ook minder prominente Dordtenaren bereid om zich te laten portretteren voor bedragen van 20 tot 50 gulden. We zien apotheker Peterus Harings, notaris De Haan, en de wijnkooper Willem van den Berg. De laatste kwamen we al tegen bij de kamerdecoraties.

Al in 1733 schilderde Schouman de portretten van Aletta Melanen (1679-1760), weduwe van Hendrik Vriesendorp, haar zoon Hendrik Vriesendorp jr. (1715-1788), haar dochter

Adrianus de Bie, munter – 1725 (afb.: Beeldbank RAD 551-30497).

Francina Vriesendorp (1713-1758) en schoonzoon Isaac Morjé (1702-1769). Suikerraffinadeur Hendrik Vriesendorp (ca. 1670-1728) vestigde zich als eerste van die familie in Dordrecht en stichtte in 1712 een suikerraffinaderij genaamd De Raapkoek en De Wildeman op de hoek van de Voorstraat en de Boomstraat.¹²⁸ Opnieuw zien we, dat de eerste opdrachten voor Schouman kwamen van personen uit het buurtje waar Schouman was opgegroeid.

Een bijzondere opdracht was het portretteren van een arts, dokter Van Convent, en zijn vrouw in 1736. In datzelfde jaar schilderde Schouman ook het portret van diens neef viceadmiraal Jan van Convent¹²⁹ in opdracht van diens zuster. De familie Van Convent woonde op de Voorstraat in hetzelfde blok als de familie Schouman; dokter Van Convent woonde zelfs aan dezelfde kant, aan de Taankade bij de Kerksteiger.¹³⁰

¹²⁸ Sigmond & De Meer (2013), *Een zoete belofte*, p. 111, 195-196.

¹²⁹ Jan van Convent (1658-1739) was viceadmiraal en schout-bij-nacht bij de marine. Zie: André den Haan, www.uwstamboomonline.nl.

¹³⁰ De Prieëlle-Bunk (2011), 'Het huis van piraat Laurens Davidszoon van Convent', p. 222-232.

De portretten van de familie Vriesendorp. Boven: Aletta Melanen (1679-1760) en Hendrik Vriesendorp jr. (1715-1788). Onder: Francina Vriesendorp (1713-1758) en haar man Isaac Morjé (1702-1769) (afb.: DM 14496 t/m 14499).

Een belangrijke opdrachtgever in deze periode was Cornelis van Lil (1666-1743), een koopman in garen, die op de hoek van het Steegoversloot en de Schoolstraat woonde. Hij liet waaiers beschilderen en zichzelf en zijn naaste familieleden portretteren. Bijzonder is een werk waarop de opdrachtgever te zien is met de schilder. Dat suggereert dat er tussen de twee een meer dan zakelijk contact was.

Links: een voorstudie van Aart Schouman, met de tekst: Dese ordonantie getekent voor de Hr C: van Lil - koopman in Gaaren te Dordrecht - A.S. (afb.: Beeldbank RAD 551-30513). Rechts: portret van Cornelis van Lil, zijn kleinzoon en de schilder zelf – 1735 (afb.: DM-004-834).

Uit de kring van oude Dordtse families komen we de portretten tegen van Jan Cornelis de Witt en zijn vrouw,¹³¹ Jan van Wageningen¹³² met zijn twee kinderen, Gerard Beelaerts¹³³ en Diederik van den Santheuvel.¹³⁴

Portret uit 1750 van een onbekende heer, met hoed en grijze pruik, is wellicht een van deze opdrachten (afb.: RMRP-T-00-1273).

131 Dit is zijn vroegere leerling Mr. Johan de Witt Cornelisz. (1720-1783), met diens vrouw Abigael Constantia Roos (1722-1752).

132 Vermoedelijk Jan van Wageningen Jansz. (1711-1789).

133 Mr. Gerard Beelaerts Gerardsz. (1710-1790), vrijheer van Blokland, heer van Wieldrecht en Dortsmonde, schepen in Dordrecht 1742...1755.

134 Diederik van den Santheuvel Anthonisz. (1703-1753), schepen in Dordrecht 1742...1750.

Een bijzonder geslaagd groepsportret is het schilderij dat hij in 1736 maakte voor Johan Diederik Pompe van Meerdervoort. Daarop zijn diens drie dochters te zien bij de al lange tijd geleden afgebroken buitenplaats Meerdervoort (nu nog te herkennen als een plantsoen met een eilandje in Zwijndrecht).¹³⁵ In 1740 maakte Schouman een aquarel van de drie zusjes temidden van de tuin en het gebouw.

Naast portretten in opdracht van welvarende Dordtenaren, vervaardigde Schouman ook enige portretten van stadgenoten die in het maatschappelijk leven een rol speelden. Een voorbeeld uit die categorie is het portret in Oost-Indische inkt van Franciscus van Schie (1695-1756), proponent en praeceptor¹³⁶ bij de Illustre School te Dordrecht tussen 1722 en 1756. Hoewel Schouman deze leraar goed gekend zou kunnen hebben, is het gebaseerd op een ouder portret van A. Houbraken.¹³⁷

Soms was het doel van een portret dat men zich opgenomen voelde in een reeks

vooraanstaande familieleden en dat men van generatie op generatie de beroemde naam van het geslacht kon volgen in de portretten van de vertegenwoordigers. Een bezoek aan het Museum Van Loon maakt duidelijk hoe belangrijk dit was voor een vooraanstaande familie. Overleden familieleden – zoals ouders, een eerdere reeds overleden echtgenoot of echtgenote en jonggestorven kinderen – staan of zitten vaak bij de nog levenden, om aan te geven dat ze er nog bijhoren en niet vergeten zullen worden. Op een groepsportret door Schouman van de familie Gevaerts uit 1744 staan en zitten de in leven zijnde personen keurig bij elkaar voor de schouw. De jong overleden eerste vrouw van Johan Gevaerts is aanwezig als geportretteerde op het schoorsteenstuk.¹³⁸ Bij sommige opdrachtgevers leefde de wens zoveel mogelijk portretten van eerdere generaties te verzamelen. Portretten kwamen niet vaak op de markt, omdat ze gekoesterd werden in de familie. Johan van der Linden van Slingelandt wist bij verwanten de hem ontbrekende portretten van zijn familie te vinden en liet ze kopiëren door Schouman. We lezen in zijn boekje dat hij daarvoor op 27 juli 1734 behoorlijk betaald

De dochters Pompe van Meerdervoort - 1736 (afb.: Sotheby).

¹³⁵ Van der Leer (1999), *Het eilandje Meerdervoort*, p. 16-21.

¹³⁶ *Proponent*: kandidaat-predikant; *praeceptor*: leermeester.

¹³⁷ Van Gijn (1908), *Dordracum Illustratum*, nrs. 3591-3592, p. 249.

¹³⁸ Havers & Paarlberg (2010), 'Een nieuw familieportret van Aert Schouman', p. 12-13.

Een groepsportret van de familie Gevaerts – 1744 (afb.: DM-009-T1416).

werd: *ontfangen van Jan van der Linden voor het kopieeren van 12 portretten en ses vogelties met water verf f 171-1-0*. Dat Schouman bij deze opdracht twaalf geschilderde kopieën heeft gemaakt, ligt niet voor de hand: het betaalde bedrag komt eerder overeen met de prijs die hij rekende voor tekeningen. Later is wel een serie geschilderde portretten van de voorouders van de familie Van Slingelandt gemaakt door C. van Cuylenburgh. Die portretten uit 1802, vervaardigd in opdracht van het echtpaar Tets-Van Slingelandt, gaan wat betreft de vroegste van de reeks waarschijnlijk terug op de kopieën die Schouman in tekening vervaardigde. Deze reeks van mindere kwaliteit heeft een plaats gekregen in het nieuwe museum Het Hof van Nederland in Dordrecht.

Johan van der Linden van Slingelandt (afb.: RM RP-P-1909-58).

*Een dubbelportret uit 1548 van Hendrick Cornelis Hendricksz. (van Slingelandt) (*1484), raad en schepen in Dordrecht, en Digna Bogaert (*1485) (collectie Album Van Slingelandt, Hoge Raad van Adel, Den Haag).*

Dubbelportret uit 1552 van Gijsbert van Scharlaken Pietersz. (1519-1565/66), baljuw van Strijen, en Adriana van Slingelandt Jansdr. alias Adriana van Cappel (1516-1601) (afb.: RM RP-T-1959-190).

Portret uit 1560 van Job Hendricksz. van Slingelandt (1522-1560) (afb.: RM RP-T-1959-194).

Portret uit 1567 van Cornelis Hendricksz. van Slingelandt (1507-1583) (afb.: RM RP-T-1959-191).

Portret uit 1567 van Catrijn Brouwer Jansdr. (1509-1568), echtgenote van Cornelis Hendricksz. van Slingelandt (afb.: RM RP-T-1959-192).

Portret uit 1567 van een dochter (*1536) van Cornelis Hendricksz. van Slingelandt en Catrijn Brouwer Jansdr. (afb.: RM RP-T-1959-193).

Daarmee was Schouman nog niet klaar met de voorouderportretten van de familie Van Slingelandt. In 1751 maakte hij kopieën in gewassen Oost-Indische inkt van enige zeer oude afbeeldingen van de voorouders van dit geslacht.¹³⁹ De originele portretten stammen uit de 16de eeuw en zijn inmiddels verloren gegaan of niet meer te achterhalen. Los van de artistieke kwaliteiten moet aan deze tekeningen dan ook aanzienlijke historische waarde worden toegekend.

Tijdens zijn Haagse periode vervaardigde Schouman portretten van burgemeester Mr. Jacob de Witt (1589-1674) en diens zoons Cornelis (1623-1672) en Johan de Witt (1625-1672), de beroemdste telgen uit de Dordtse patriciërsfamilie. Het is niet geheel duidelijk of dit in opdracht gebeurde van hun nakomelingen of was ingegeven door

Burgemeester Jacob de Witt en zijn beroemde zoons Johan en Cornelis de Witt, gekopieerd in 1760 door Schouman naar oudere gravures van Jacobus Houbraken (afb.: Wagenaar, Vaderlandsche Historie, deel 14).

Verheerlijking van Cornelis de Witt: 'zinneprent' van de tocht bij Chatham in 1667 – tekening van Aart Schouman naar een schilderij in het Stadhuis van Dordrecht (afb.: Beeldbank RAD 551-15341).

139 Sigmond (2001), 'De geslachten Van Slingeland(t) in Dordrecht', kol. 521-580.

Een kopie (laatste kwart 17de eeuw) van het in 1672 vernietigde schilderij van Jan de Baen, met schitterend bewerkte lijst en de wapens van Dordrecht en de familie De Witt (afb.: RM SK-A-4648).

historische interesse voor het roemruchte Dordtse verleden. Met name de ‘zinneprent’ uit 1767 van Cornelis de Witt bij Chatham is schitterend: de staatsman is afgebeeld tijdens zijn ‘finest hour’, als bevelhebber van de vloot van De Ruyter tijdens de heroïsche tocht op de Theems in 1667. Engelen met bazuin, vredeestak en lauwerkrans eren de held, door wiens gedurfde daad de ‘hoorn des overvloeds’ over de Republiek zal worden uitgestort. De prent was gebaseerd op een schilderij van Jan de Baen, vervaardigd in opdracht van de Oudraad voor het Dordtse Stadhuis, maar vernietigd tijdens de onlusten in 1672.

Zelfportretten

Een bijzondere plaats tussen de portretten nemen de zelfportretten van Aart Schouman in. We zagen al dat hij zichzelf afbeeldde met Cornelis van Lil, uiteraard op diens verzoek als opdrachtgever. In 1730 portretteerde hij zichzelf als jong schilder in zijn atelier, peinzend kijkend naar zijn werk, bedachtzaam trekkend aan een Gouwenaar. In 1750 zette hij zichzelf in een rode jas opnieuw voor de spiegel, voor een zelfportret van een inmiddels 40-jarige gearriveerde kunstschilder.

Zelfportret op 20-jarige leeftijd, achter de schildersezel, met een muts en een Goudse pijp – 1730 (afb.: RM SK-A-4157).

Zelfportret op 25-jarige leeftijd, met een muts (detail uit het portret met Cornelis van Lil) – 1735 (afb.: DM-004-834).

Zelfportret met een schilderspalet – ca. 1745 (afb.: RM RP-P-1909-51).

Zelfportret op 40-jarige leeftijd, in een rode jas, met een schilderspalet – 1750 (afb.: DM-873-552).

Zelfportret op 44-jarige leeftijd, met een tekening en een onderscheiding – 1754 (afb.: DM-874-68).

Zelfportret op 77-jarige leeftijd – 1787 (afb.: RM SK-A-3897).

Schilderkunst in andere genres

De belangrijkste genres zijn hiermee behandeld. Landschappen heeft Aart Schouman niet geschilderd, hoewel ze natuurlijk wel voorkomen op zijn kamerbehangsels. Als tekenaar en aquarellist heeft hij de prachtigste landschappen gemaakt, maar kennelijk voelde hij zich niet aangetrokken tot het schilderen daarvan en te treden in de voetsporen van 17de-eeuwers, waarvan zo veel voorbeelden vertegenwoordigd waren in zijn eigen collectie.

Genreschilderijen, dus het type waarin het dagelijks leven in allerlei facetten werd uitgebeeld, vinden we slechts zelden bij Schouman. Voor opnieuw Cornelis van Lil maakte hij in 1734 een kabinetstukje met een goudweegstertje voor liefst 95 gulden. Aan de omschrijving zou je kunnen opmaken dat het een soort Vermeer of iets in de trant van de fijnschilders moet zijn geweest. Het is niet bekend of het bewaard is gebleven. In hetzelfde genre waren wellicht twee werkjes geschilderd op koper; een met een scène in kaarslicht en een in daglicht, kennelijk een paar vormend. Hij stuurde het naar zijn bekende collega Hoet in Den Haag om daar verkocht te worden voor 80 tot 100 gulden per stuk. Hij werkte dus niet louter op bestelling, maar speculeerde ook op de mogelijkheden van ‘losse verkoop’.

Uit 1747 dateert een wat macaber schilderij van een man met een kalfshoofd en enkele dode eenden. Dit neigt tot het stilleven, ware het niet dat de man zo’n prominente plaats inneemt.

Een genre dat hij in het eerste deel van zijn carrière beoefende, werd gevormd door de historische, bijbelse en mythologische voorstellingen. Die laatste kwamen we al

tegen bij de kamerbehangsels. Bijbelse voorstellingen waren kennelijk ook in trek. Voor Cornelis van Lil schilderde hij in 1737 een *Vlucht van Josef naar Egypte* voor 100 gulden; 4 jaar later maakte hij voor dezelfde opdrachtgever, eveneens voor 100 gulden, een *offer van Abraham*. Ook in 1738 werd een *Christus en de Samaritaanse vrouw* geschilderd. Deze werken zijn vrij groot en wijken nogal af van de werken op papier, waarin Schouman een echte uitblinker was.

Bijbelse voorstellingen: Vlucht naar Egypte (1737) en Christus en de Samaritaanse vrouw (1738) (afb.: DM-996-752 en DM-996-751).

Tekeningen en aquarellen

Was Aart Schouman in de meeste portretten en interieurstukken een begaafd schilder, zijn kunnen heeft hij vooral getoond in topografische tekeningen en aquarellen. Direct moet daar aan worden toegevoegd dat zijn uitbeeldingen van planten, allerlei dieren, maar vooral vogels hem maakte tot een van de belangrijkste kunstenaars uit de Republiek in de 18de eeuw.

Meestal zette hij een tekening op met potlood, waarschijnlijk op basis van tekeningen die hij ter plaatse maakte in zijn schetsboek. Daarna werkte hij deze op met Oost-Indische inkt. Diepte en volume werden vervolgens bereikt door wassingen met de penseel, waarmee de inkt of de waterverf werd verdeeld over het blad. Deze buitengewoon moeilijke techniek liet geen verbeteringen en correcties toe. Het moest meteen goed zijn.

Dat hij hierin een meester was, tonen zijn gedetailleerde gezichten op met name de stad Dordrecht aan het water. Talrijke details zijn te zien en de ligging van huizen en andere gebouwen klopt. Tegelijk nodigt het stadsgezicht ook uit tot genieten van de sfeer die wordt opgeroepen door de prachtige gedekte, vaak zachte kleuren.

Vogels met hun kleurige verentooi werden door hem eveneens zeer natuurgetrouw afgebeeld. Ornithologen uit heel Europa roemden de werken van Schouman om de

zeer precieze wijze waarop de dieren werden weergegeven. Tegelijk zijn ze meer dan plaatjes uit een biologieboek. Ook de niet-liefhebber van vogels kan genieten van de perfecte uitvoering, de juiste proporties en de vaak schitterende kleuren.

Twee inheemse vogels: een bonte kraai en een parelhoen – 1752 (afb.: Teylers Museum).

Landschap met een rijstvogel en een wielewaal – 1753; een papegaai en twee exotische vogels – 1754 (afb.: Teylers Museum).

Hoe Schouman een werk in etappes tot stand bracht, is helaas niet goed te volgen, omdat we geen schetsboeken kennen. Ook voorbereidende tekeningen voor zijn schilderwerk zijn niet bekend. De honderden tekeningen die we van hem kennen, zijn steeds werken die af zijn en ook nadrukkelijk bedoeld om als voltooid kunstproduct getoond en genoten te worden.

Zoals eerder opgemerkt, nam in de 18de eeuw de belangstelling van verzamelaars voor tekeningen enorm toe. Men bewaarde de tekeningen in mappen, zodat ze vaak onbeschadigd en zonder lichtschade tot ons zijn gekomen. Liep de collectie flink op, dan werd per map een bepaald onderwerp opgeborgen. Zo werden topografische tekeningen eerder op plaats en regio dan op kunstenaar bewaard. De Haagse burgemeester Hendrik van Slingelandt,¹⁴⁰ telg uit het oude Dordtse geslacht en uit zijn jeugd bekend met Schouman, bezat bij zijn overlijden *een historieele atlas van de zeventien provinciën bestaande in 109 groote portefeuilles*.¹⁴¹

Van een aantal tekeningen en aquarellen is bekend dat ze werden gemaakt in opdracht. Vooral leden van de familie Van Slingelandt gaven Schouman grote opdrachten die in een aantal series maar ook in enkele losse exemplaren bewaard zijn gebleven. Kennelijk was het kleine formaat en de kwetsbaarheid van een dergelijk stuk geen bezwaar. Van veel werk is niet aan te nemen dat het werd gemaakt in opdracht. Schouman maakte op reis naar Middelburg wel tekeningen vanaf het water of hij onderbrak de reis om ergens een dorpsgezicht of een kasteelruïne te tekenen. Rond Dordrecht heeft hij ook veel topografisch werk vervaardigd. Hij was een actieve persoon, steeds op zoek naar nieuwe beelden en ook commercieel genoeg ingesteld om te weten dat verzamelaars graag zijn werk kochten.

Gezichten in en rond Dordrecht en ander topografisch werk

Gezicht op Dordrecht – 1737 (afb.: Beeldbank RAD 552-231553).

We mogen ons gelukkig prijzen dat de stad een zo voortreffelijk kunstenaar heeft voortgebracht, in staat de stad zo goed in beeld te brengen. Vóór Aart Schouman werd de stad alleen in grote panorama's weergegeven, zoals Van Wijngaerde, Willaerts, Van Goyen en Cuyp dat op grandioze wijze deden. Pas bij Schouman zien we de stad ook vanaf de landzijde. Hij bracht details in beeld, zoals huizen in de Wijnstraat, Voorstraat en een hofje in de Vriesestraat.

140 Hendrik van Slingelandt Barthoutsz. (1702-1759), geboren te Dordrecht, vrijheer van Slingelandt, schepen en later burgemeester in Den Haag.

141 Van den Broeke (2012), 'De verzamelingen van Hendrik van Slingelandt (1702-1759)', p. 125-146, ald. p. 139: het citaat is uit een korte beschrijving van zijn bezit bij overlijden.

Dordrecht heeft niet alleen de kunstenaar Schouman en de meeste van zijn opdrachtgevers voortgebracht, maar ook de verzamelaar Simon van Gijn, die een prachtige collectie aanlegde, *Dordracum Illustratum*. Over deze collectie is al veel gezegd en geschreven, maar het is toch vooral aan Van Gijn te danken dat in de stadscollecties – met name die van het Regionaal Archief Dordrecht – meer dan honderd tekeningen van Schouman worden bewaard. Voor het illustreren van dit boek is daaruit een ruime keuze gemaakt.

Gezicht op Dordrecht – 1739 (afb.: Beeldbank RAD 551-35060).

Gezicht op Dordrecht – 1740 (afb.: Beeldbank RAD 551-35061).

Gezicht op Dordrecht bij de Wolwevershaven – 1741 (afb.: Beeldbank RAD 551-35062).

Gezicht op Dordrecht – 1745 (afb.: Beeldbank RAD 551-35063).

Vooraf in de jaren 40 volgden talrijke getekende gezichten op Dordrecht, het Huis te Merwede, Zwijndrecht en Papendrecht. Gezichten op de stad werden uit verschillende standpunten gemaakt, vanaf de Oude Maas, vanaf Zwijndrecht en vanuit het zuiden. Aan de landzijde werden de stadspoorten getekend, zowel van de binnenkant als van buiten. Schouman maakte eerst een tekening, die hij met waterverf inkleurde. Enkele van deze gekleurde studies uit 1745 zijn bewaard gebleven.

Gezicht op de Riedijkspoort en de ingang van de Riedijkshaven – aquarel 1744 (afb.: Rijksmuseum Amsterdam RP-T-1900-A-4387).

Gezicht op de Vriesespoort – aquarel 1745 (afb.: Beeldbank RAD 551-35386).

Gezicht op de Spuiport met de brug – aquarel 1745 (afb.: Beeldbank RAD 551-30086).

Gezicht op de Spuiport vanaf 's Landsmagazijn – aquarel 1745 (afb.: Beeldbank RAD 551-35391).

In 1747 werden van sommige van de aquarelstudies prenten gemaakt. Niet alleen de Spuiport, de Vriesepoort en de Sint-Jorispoort werden door Schouman prachtig in beeld gebracht, maar ook gedeelten van de tussenliggende stadsmuur met een paar oude verdedigingstorens.

Gezicht op de Groothoofdspoort, met de Grote Kerk – aquarel ca. 1750 (afb.: Beeldbank RAD 552-230161).

Gezicht op de Spuypoort met de brug – prent 1747 (afb.: Beeldbank RAD 551-30087).

Gezicht op de oude toren in de stadsmuur tussen de Vriesepoort en Spuiport – prent 1747 (afb.: Beeldbank RAD 551-30093).

Gezicht op de Vriesepoort met de brug – prent 1747 (afb.: Beeldbank RAD 551-30084).

Gezicht op de stadsmuur bij de Sint-Jorispoort – prent 1747 (afb.: Beeldbank RAD 551-30092).

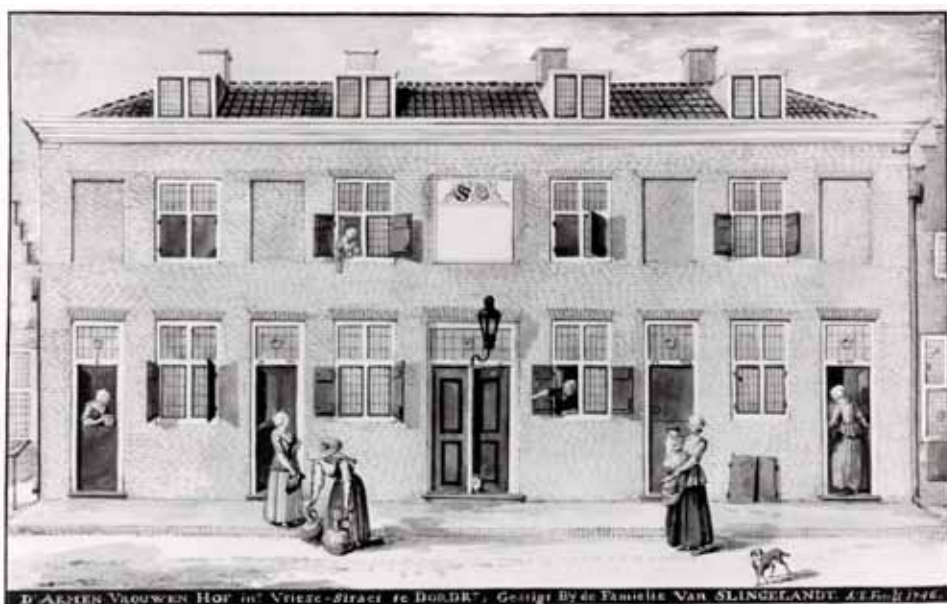

Gezicht op de Sint-Jorispoort met de brug anno 1649 – prent 1747 (afb.: Beeldbank RAD 551-30080).

Markante gebouwen binnen de stadsmuur werden eveneens vastgelegd door Schouman. Eerder werd de aquarel genoemd die hij gemaakt had van de Beurs met de huizen Scharlaken en Blijenburg in de Wijnstraat, vlak voordat dit laatste gebouw werd afgebroken.

Gezicht op het Marktveld met van links naar rechts: de Beurs en (in de Wijnstraat) de huizen Scharlaken (destijds Waag), Leeuwesteijn, Asijnhoff (Kleijn Blijenburg) en Groot Blijenburg (het 'Reuzenhuis'); uiterst rechts de zijgevel van het laatste huis van de Wijnstraat aan de havenzijde – prent 1744 (afb.: Beeldbank RAD 552-231774). Onder: hetzelfde beeld iets meer naar links kijkend, een eeuw later vastgelegd door Johannes Rutten (afb.: Beeldbank RAD 551-36537).

Tekeningen van het Arme Vrouwenhofje of Van Slingelandtshof in de Vriesestraat: voorgevel en binnenhof – 1746 (afb.: Beeldbank RAD 552-321190 en 551-35789).

Maar ook het Arend Maartenshof (tweemaal) en het Van Slingelandtshof in de Vriesestraat (zelfs driemaal) waren onderwerp van een tekening. Het Hof van de Heelhaaksdoelen en het gebouw van De Munt volgden in 1749.

Tekening van de gevel van het Arend Maartenshof aan de Lindengracht (Museumstraat) – 1746 (afb.: Beeldbank RAD 551-35795).

Tekening van het Schuttershof met de Heelhaaksdoelen – 1749 (afb.: Beeldbank RAD 551-30099).

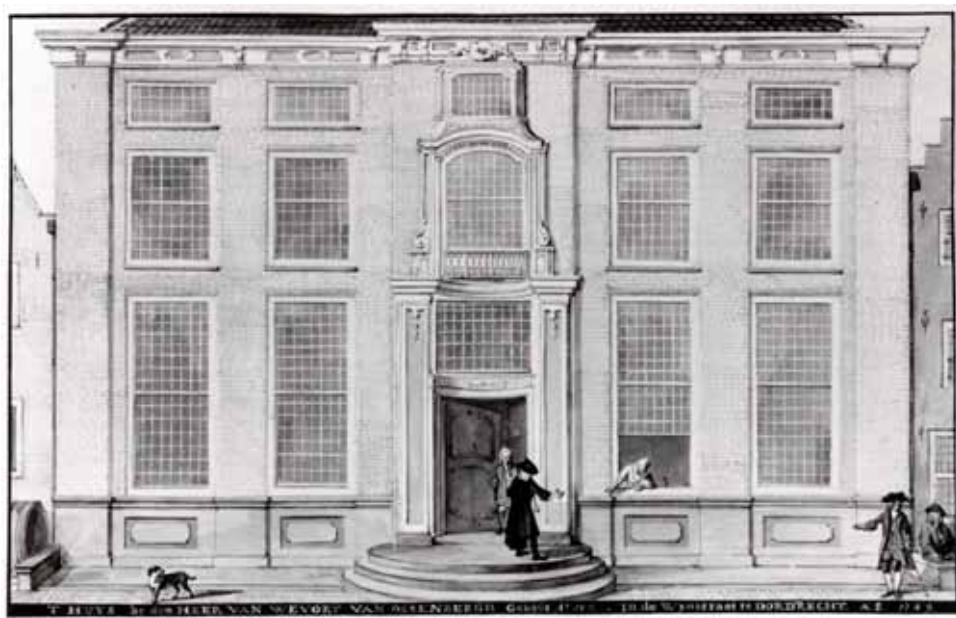

Tekening van de voorgevel in de Voorstraat van de Munt van Holland – 1749 (afb.: Beeldbank RAD 551-35488).

Opmerkelijk is, dat Schouman in de jaren 40 opnieuw een aantal tekeningen heeft gewijd aan privéhuizen in de binnenstad. Het lijkt waarschijnlijk, dat ook deze tekeningen werden vervaardigd in opdracht, maar in zijn aantekenboekjes worden ze niet vermeld.

Tekening van het huis van pensionaris François Teresteijn van Halewijn in het Bagijnhof – 1748 (afb.: Beeldbank RAD 551-30188).

Het huis van Johan Maria van Wevort van Ossenborgh, raad, generaalmeester en bewindhebber van de West-Indische Compagnie, gebouwd kort na 1721 (thans: Wijnstraat 163-167) (afb.: Beeldbank RAD 552-321188).

Prent van Aart Schouman met een gezicht op Dordrecht anno 1634 (afb.: Beeldbank RAD 551-30579).

Aquarellen van Aart Schouman naar riviergezichten op de Merwede van Albert Cuypp uit ca. 1660 (afb.: Beeldbank RAD 551-36543 en 36544).

Eveneens in deze periode vervaardigde Schouman een aantal tekeningen van Dordtse stadsgezichten, zoals deze halverwege de 17de eeuw waren. Hij heeft hiervoor oudere schilderijen en tekeningen als voorbeeld gebruikt, waarvan in sommige gevallen het origineel niet bewaard gebleven of bekend is.

Tekening van Aart Schouman met een ijsgezicht op de Merwede bij de Riedijkspoort anno 1643, naar Jan van Goyen (afb.: Beeldbank RAD 551-35365).

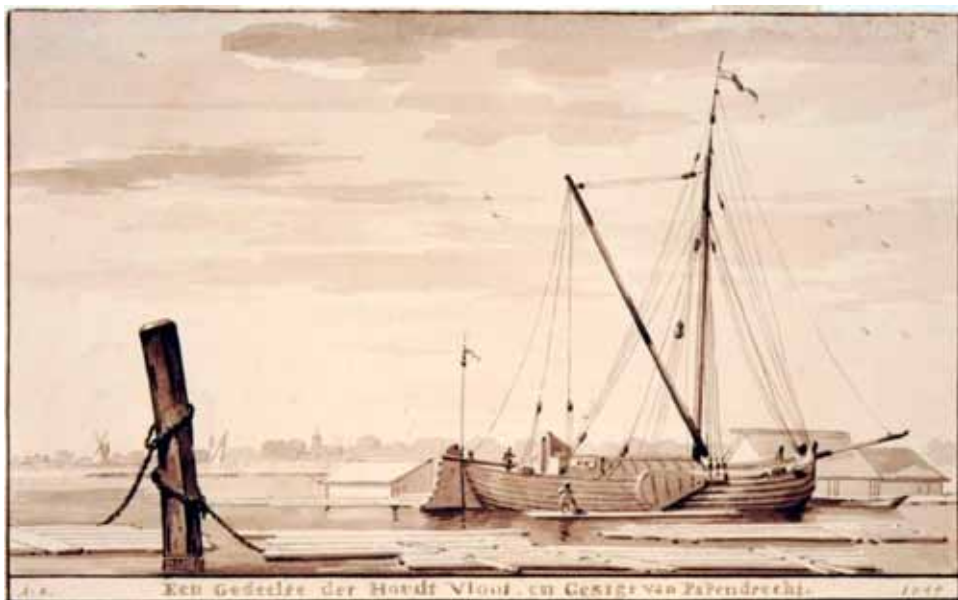

Tekening van Aart Schouman met een gezicht op het Papenbolwerk en het rondeel Engelenburg anno 1649 (afb.: Beeldbank RAD 551-35405).

In 1739 en 1744 maakte Schouman prachtige aquarellen van de houtzaagmolens aan de Noordendijk en in de Lijnbaan en de daarbijbehorende houtvlotten in het Wantij.

Molen De Hoop aan de Noordendijk – 1739 (afb.: Beeldbank RAD 552-230142).

Houtvlotten in de rivier, gezien vanaf Papendrecht – 1745 (afb.: Beeldbank RAD 551-30491).

Heel bijzonder is de reeks tekeningen en aquarellen die hij maakte van Dubbeldam in de periode van 1742 tot 1747. We zien unieke beelden van de dorpskerk met de pastorie en de school.

Gezicht op de kerk van Dubbeldam, vanaf de Krommedijk – aquarel 1745 (afb.: Beeldbank RAD 551-30362).

Gezicht op de kerk van Dubbeldam, vanaf de Krommedijk – aquarel 1747 (afb.: Beeldbank RAD 551-36074).

Gezicht op de kerk van Dubbeldam – aquarel 1747 (afb.: Beeldbank RAD 551-36073).

Herberg in Dubbeldam – aquarel ca. 1745 (afb.: Beeldbank RAD 551-30366).

Dubbeldamse watermolen – aquarel 1742 (afb.: Beeldbank RAD 551-36050).

De afbeelding van de watermolen bij Smitshoek is een prachtig poldergezicht. Zelfs op de Kop van 't Land maakte Schouman een tekening van een boerderij annex herberg.

De herberg op de Kop van 't Land – 1747 (afb.: Beeldbank RAD 551-30367).

De stad Dordrecht, gezien vanaf buitenplaats Stadtvliet, tegenover de herberg Krispijn – 1747 (afb.: Beeldbank RAD 551-30358).

Gezicht op Dordrecht vanaf de 's-Gravendeelsedijk – aquarel 1751 (afb.: Beeldbank RAD 551-30334).

't Vissertje bij het Wantij – aquarel 1746 (afb.: Beeldbank RAD 551-30368).

Speciale aandacht verdienen de vele tekeningen van de verschillende buitenplaatsen op het Eiland van Dordrecht, die in de 17de en 18de eeuw door welgestelde Dordtse families waren gebouwd. Reeds in 1739 maakte Schouman een tekening (aquarel) van het huis Crabbehoff. In 1746 legde hij dit buitenhuis opnieuw vast, ditmaal vanaf de achterzijde.

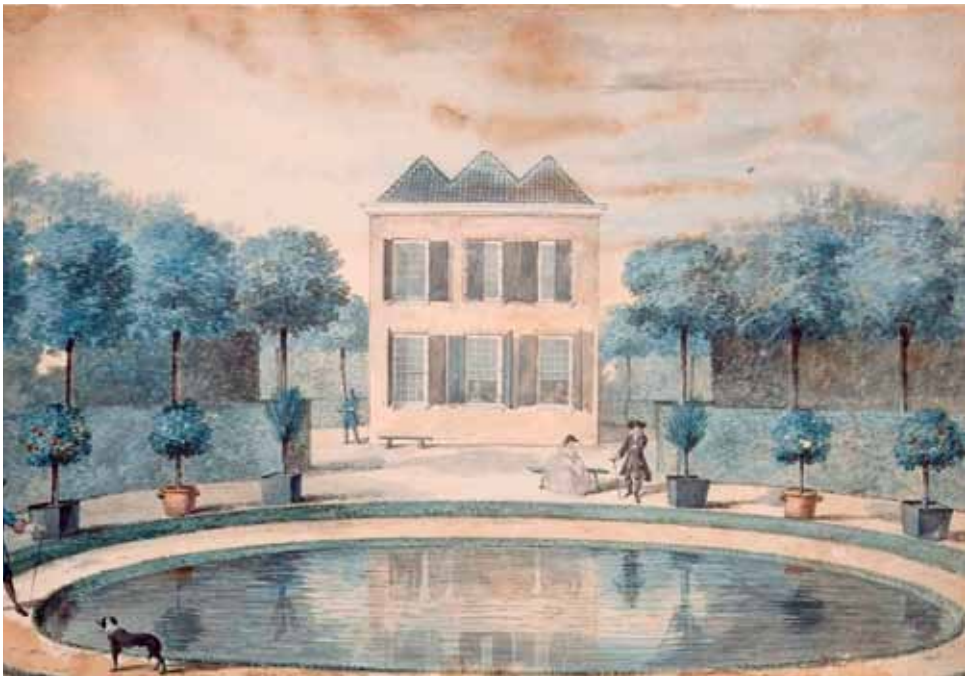

Het huis Crabbehoff – aquarel 1739 (afb.: Beeldbank RAD 552-318660).

De achterzijde van het huis Crabbehoff – 1746 (afb.: Beeldbank RAD 552-321191).

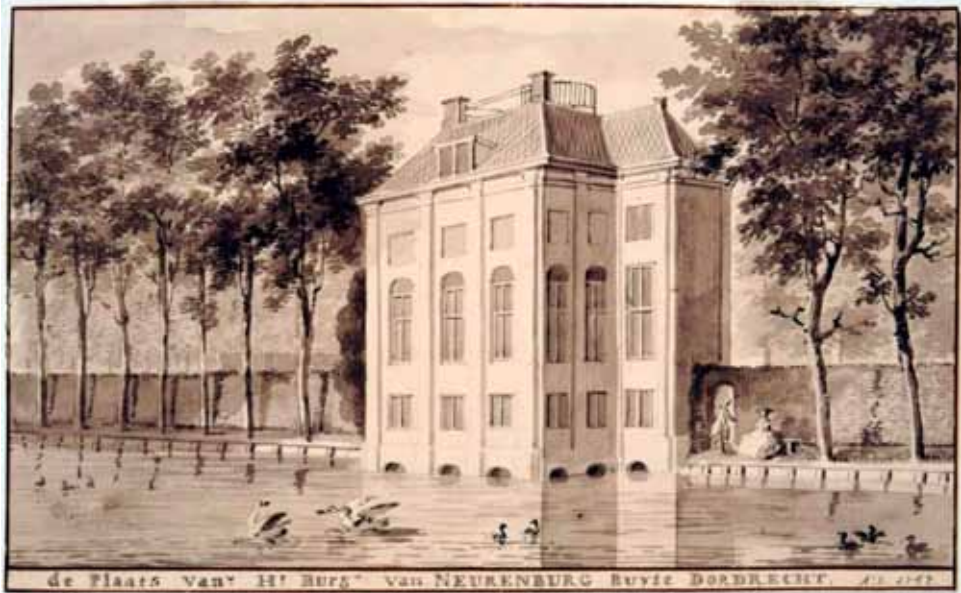
Burgemeester Damas van Slingelandt Barthoutsz. gaf in 1749 opdracht voor het vastleggen van de buitenplaats Haaswijk aan de Reeweg; opnieuw een opdracht voor deze familie, die Schouman zijn leven lang trouw bleef.

De buitenplaats Haaswijk van burgemeester Damas van Slingelandt: de entreegevel met het voorplein, de achtergevel met de tuin en de ronde vijver, de naastgelegen boerderij en de ingangspoort – 1749 (afb.: Beeldbank RAD 551-36080 t/m 36083).

De buitenplaats Wielborgh van burgemeester Johan van Neurenberg legde hij in 1747 van verschillende kanten vast, zowel in aquarel als in Oost-Indische inkt.

De buitenplaats Wielborgh van burgemeester Johan van Neurenberg: de buitenkant met de gracht, resp. de toegangspoort en de menagerie – 1747 (afb.: Beeldbank RAD 551-30355 en 30357).

Hoewel buiten het Eiland van Dordrecht gelegen, horen in de serie tekeningen van buitenplaatsen eveneens thuis het *oud Adelyk slot Develstein* (1747), eeuwenlang in bezit van de Dordtse familie Van Beveren, en huis Meerdervoort bij Zwijndrecht.

De achterzijde van Het oud Adelyk Slot Develstein in 1747; en reconstructie van de toestand anno 1570 (afb.: Beeldbank RAD 552-321192 en 551-36112).

Het huis Meerdervoort bij Zwijndrecht – aquarel 1740 (afb.: Beeldbank RAD 551-36150).

Uiteraard besteedde Schouman ook aandacht aan de rivieren rondom het Eiland van Dordrecht. Zo maakte hij een aantal prenten van de Kil en het veer op 's-Gravendeel.

Het veer naar 's-Gravendeel – 1747 (afb.: Beeldbank RAD 551-30388).

Het dorp 's-Gravendeel vanaf de Kil – 1747 (afb.: Beeldbank RAD 551-30389).

Het veer naar 's-Gravendeel – aquarel 1759 (afb.: Beeldbank RAD 551-30393).

De herberg aan de Kil – 1746 (afb.: Beeldbank RAD 551-30394).

De Lantare (lichtbaken) aan het einde van de Kil – 1751 (afb.: Beeldbank RAD 551-30395).

Een andere markante plek die door Schouman uitvoerig is vastgelegd, was de ruïne van het Huis te Merwede. Blijkbaar heeft de tekenaar zich met een bootje laten rondroeien en een volledige cirkel om het gebouw gemaakt, want de prenten zijn vanuit alle wind-richtingen gemaakt. Er zijn drie prachtige aquarellen, vermoedelijk ter plaatse gemaakt:

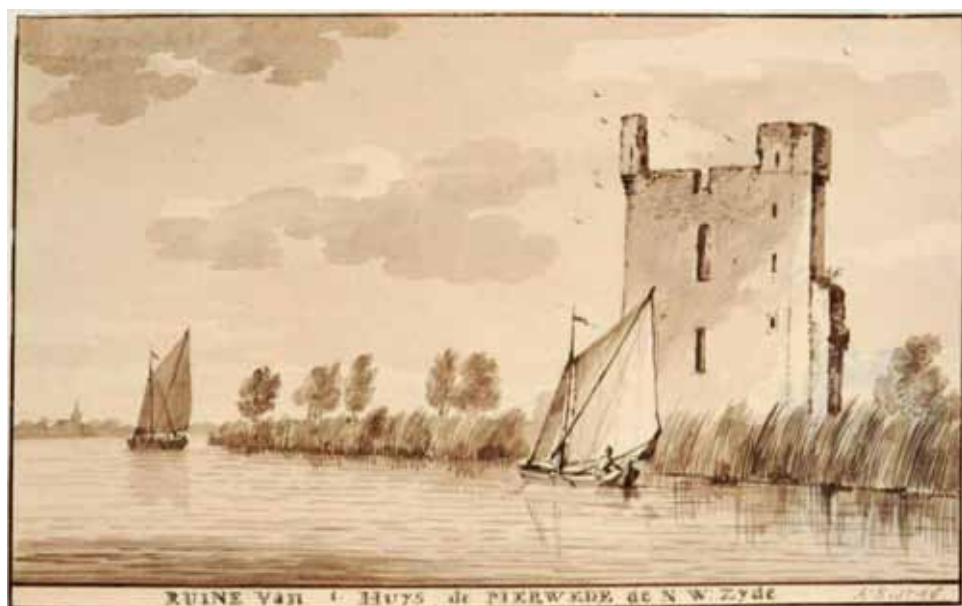

De ruïne van het Huis te Merwede – aquarellen 1745 (afb.: Beeldbank RAD 551-30314 t/m 30315).

Sommige aquarellen werden later uitgewerkt in gewassen inkt en voorzien van een onderschrift, vermoedelijk om er gravures van te (laten) maken.

De ruïne van het Huis te Merwede – tekeningen in Oost-Indische inkt 1746-47 (afb.: Beeldbank RAD 551-30416 t/m 30421).

Op een aquareel met een ijsgezicht op de Merwede is de ruïne van het Huis te Merwede in de verte nog zichtbaar; diverse schepen liggen vast in het ijs (afb.: RM RP-T-1921-293).

Vaak vanaf een standpunt op het water werden tekeningen gemaakt van Zwijndrecht, Meerdervoort en Groote Lindt.

Een aquarel van de molen Welgelegen in Zwijndrecht (afb.: Beeldbank RAD 551-30441).

De trasmolen in Zwijndrecht tegenover Dordrecht – 1746 (afb.: Beeldbank RAD 551-30442).

De Oostkeethaven in Zwijndrecht tegenover de stad Dordrecht – 1747 (afb.: Beeldbank RAD 551-30443).

De stad Dordrecht, gezien vanaf het Zwijndrechtse Veer – 1748 (afb.: Beeldbank RAD 551-30444).

Het rechthuis van Meerdervoort bij Zwijndrecht – 1742 (afb.: Beeldbank RAD 551-30405).

Groote Lindt, gezien over de weilanden achter Meerdervoort – aquarel 1742 (afb.: RM RP-T-1918-401).

Het dorp Groote Lindt met de kerk – aquarel 1745 (afb.: Beeldbank RAD 551-30399).

Het tolhuis te Rijsoord en de brug over het Waaltje – 1748 (afb.: Beeldbank RAD 551-30432).

Uiteraard inspireerde het tegenover Dordrecht gelegen Papendrecht Schouman eveneens tot een reeks tekeningen. De aquarellen van de (inmiddels verdwenen) middeleeuwse kerk van het dorp zijn prachtig, maar hebben tevens een grote historische waarde.

Een aquarelserie van de kerk van Papendrecht met de ruïne van het oude koor – 1745 (afb.: Beeldbank RAD 551-30427 en 30428).

De Merwede bij Papendrecht – aquarel 1729 (afb.: RM RP-T-1900-A-4412).

De kerk van Sliedrecht, gezien vanaf de Merwede – 1745 (afb.: Beeldbank RAD 551-30433).

Ook een tekening van de sluis te Alblasserdam en later – in 1752 – vier beelden van Ameide laten een Schouman zien die zich per schip verplaatste in de regio en daar steeds weer stof vond voor een mooie tekening.

De sluis van Alblasserdam – 1747 (afb.: Beeldbank RAD 551-30372).

De uitwateringssluys van het Elshout tegenover Krimpen a/d Lek – 1739 (afb.: Beeldbank RAD 551-30385).

Voor de eerder genoemde Hendrik van Slingelandt, burgemeester van Den Haag, maakte hij van 1744 tot 1749 een album met topografische afbeeldingen. Deze Haagse burgemeester was opgegroeid in het huis in de Voorstraat op de hoek Nieuwkerkstraat, in de directe omgeving van het ouderlijk huis van Schouman. De zeer gefortuneerde Van Slingelandt had een buitenplaats – genaamd Zuydwind – bij 's-Gravenzande. In een reeks van jaren maakte Schouman aquarellen van diverse gezichten op het huis, van allerlei plekjes in de omringende tuinen en van het stadje. Bovendien kreeg Schouman opdracht in Dordrecht de twee hofjes die door voorouders van de familie Van Slingelandt waren gesticht in beeld te brengen. Dit alles natuurlijk ook om het belang van de familie te benadrukken. Het is mogelijk dat Schouman door deze Hagenaar vooruit geholpen is in zijn carrière en mede hierdoor besloot in Den Haag te gaan wonen.¹⁴²

Aquarellen van mensen en dieren

Enkele groepsportretten zijn in aquarel vervaardigd, zoals die van de al eerder genoemde Johan Gevaerts en zijn gezin uit 1744 en de Rotterdamse verzamelaar Jan Snellen met zijn moeder en vrouw uit 1746. Aart Schouman had al vroeg in zijn carrière een goed contact met Snellen. De betaling van een van zijn eerste grote opdrachten – een kamer in 't rond in 1736 – werd voldaan met twee schilderijtjes van Saftleven, die hij doorverkocht aan Snellen. Het is niet verwonderlijk, dat hij deze voor hem belangrijke relatie diverse keren afbeeldde: lezend bij kaarslicht (ca. 1730), als fluitspeler

Experimenten in mezzotint met portretten bij kaarslicht: links een jongeman met een gravure van een uil; rechts Jan Snellen, lezend – ca. 1730 (afb.: RM RP-P-1909-84 en RP-P-1909-73).

¹⁴² Van den Broeke (2012), 'Kunst verzamelen, mecenaat en statusvertoon', p. 143-146.

(1736) en met diens vrouw en moeder (1746).¹⁴³ De mezzotint van Jan Snellen en van een jongeman met een gravure van een uil, beide bij kaarslicht, zijn in het verleden abusievelijk aangezien voor zelfportretten.

Links: een pentekening van Jan Snellen met een dwarsfluit – 1736 (afb.: RM RP-P-1940-1342). Rechts: Jan Snellen met zijn vrouw en zijn moeder – 1746 (afb.: RCE 552.913).

Eerder maakte hij een aquarel van twee andere Rotterdamse verzamelaars, de gebroeders Jan en Pieter Bisschop in hun kunstgalerij.¹⁴⁴ Dit werk ging verloren tijdens het bombardement van Rotterdam in 1940.

Al vroeg bekwaamde Schouman zich in het uitbeelden van planten en dieren. In 1739 maakte hij een aquarel van een bedreigde uil. In de jaren 40 werd dit genre al een van zijn specialismen. Watervogels, ijsvogels, vinken en kippen horen duidelijk tot de inheemse vogels. Ook mollen en slakken bracht hij in aquarel. Parkieten en verschillende West-Indische vogels horen tot de exotische soorten die hij later steeds meer in beeld zou brengen, zeker toen hij gemakkelijk toegang had tot de collectie van de stadhouder.

143 Portret van de verzamelaar en kunstenaar Jan Snellen (1711-1787), zijn vrouw Catharina Vroombrouck (1693-1752) en moeder Margaretha van 't Wedde (1681-1751).

144 De kunstverzameling van de gebroeders Jan en Pieter Bisschop was in de 18de eeuw een van de beroemdste attracties van Rotterdam. Hun vader was een relatief eenvoudige garentwijnder en zij hadden een doopsgezinde achtergrond. Desondanks wisten zij een fortuin te verwerven, dat zij – beiden ongetrouwd – investeerden in hun kunstcollectie. Zie: Wiersum (1910a), 'Jan Bisschop', p. 50-74; Wiersum (1910b), 'Het Schilderijen kabinet van Jan Bisschop te Rotterdam', p. 161-187.

Grafisch werk

In de jaren 50 en 60 is voor boeken veel grafisch werk vervaardigd, waarbij regelmatig gebruik is gemaakt van tekeningen door Aart Schouman. Zelf heeft hij weinig gewerkt in grafische technieken. We kennen slechts enkele etsen van zijn hand, zoals een moeder die haar kind pap voert en het portret van de fluitspelende Jan Snellen uit 1736. Het genre van de mezzotint werd in het begin van zijn carrière regelmatig door Schouman beoefend. Een van de meest geslaagde voorbeelden daarvan is wel een portret van de Dordtse geleerde Arnold Marcel.¹⁴⁵ Daarin toont Schouman zich volledig meester van dit genre.

Mezzotint van de Dordtse wis- en natuurkundige Arnold Marcel, omringd door de instrumenten van zijn wetenschap – 1736 (afb.: RM RP-P-1940-1342).

145 Arnold Marcel (1672-1748), wiskundige en natuurkundige, maakte zelf zijn vergrootglazen en lenzen.

7. De Haagse jaren 1748-1792

Pendelen tussen Dordrecht en Den Haag

Aart Schouman had al gauw door dat hij ook opdrachten buiten Dordrecht kon binnenhalen. Den Haag was in de 18de eeuw een van de weinige steden die groei vertoonden. Vrijwel alle Hollandse steden die in de Gouden Eeuw nog bloeiden door belangrijke takken van nijverheid (Haarlem, Leiden) gingen sterk terug in bevolkingsaantal. Steden als Dordrecht bleven stabiel of gingen in geringere mate achteruit.

Den Haag profiteerde van het grotere belang dat de hofstad had als regeringscentrum en als brandpunt van diplomatiek verkeer. Niet alleen eindigde in 1747 het Tweede Stadhouderloze Tijdperk en ontstond er weer een hof rond de 'Friese' stadhouder Willem IV, er werd ook steeds meer in Den Haag geregeld, door de diverse overheidsdiensten.

Den Haag was een deftige stad vanwege de vele hooggeplaatste lieden die met elkaar concurreerden in de rijkdom van hun kleding en huisinterieur. De vele diplomaten die nu veelal vast resideerden in Den Haag, in plaats van deel uit te maken van tijdelijke missies, brachten eveneens voor de middenstand en de kunstnijverheid meer opdrachten en bestellingen met zich mee.

Schouman had al in de jaren 30 regelmatig contact met kunsthandelaars als De Roore en Hoet. Hij stuurde werken op naar de hofstad uit zijn handelsvoorraad, maar ook eigen werk. Hij bestelde er schilderijlijsten. Kortom, er was al een vrij druk verkeer tussen Den Haag en Dordrecht, voordat hij besloot een woning te huren in Den Haag om een nieuwe klantenkring van dichterbij te bedienen.

Schouman bleef ook in Dordrecht wonen en werken, zodat hij tot 1753 in de twee steden een woning en werkplaats had. Uit zijn tweede aantekenboekje kunnen we opmaken in welke periodes hij in elk van beide steden verbleef. Hij was in Dordrecht in de volgende periodes of maanden:

1748	eind augustus tot eind november
1749	april tot september en in december
1750	januari tot juni en in november
1751	april tot september
1752	maart tot juli en in oktober/november
1753	in april en november

Er is wel een patroon in te ontdekken: in het voorjaar en de zomer meestal in Dordrecht, in de winter steeds in Den Haag. In 1753 is hij bijna voortdurend in Den Haag. Het is dan ook begrijpelijk dat hij toen besloot zich daar permanent te vestigen.

Definitieve vestiging in Den Haag

Naast kunstbroeders en kunsthandelaars kende Aart Schouman in Den Haag ook al belangrijke mecenasen. Zo werkte hij al voor telgen van de familie Van Slingelandt, die vanuit Dordrecht in Den Haag waren komen wonen en zelfs opklommen tot de positie van schepen en burgemeester. De series van de buitenplaatsen Zuydwind en Patijnenburg behoren tot zijn beste topografische werk.

Dat Schouman een gezien man was, blijkt uit zijn activiteit binnen het Confrerie Pictura. Hij werd al in 1752 benoemd tot bestuurslid, bij welke gelegenheid hij een

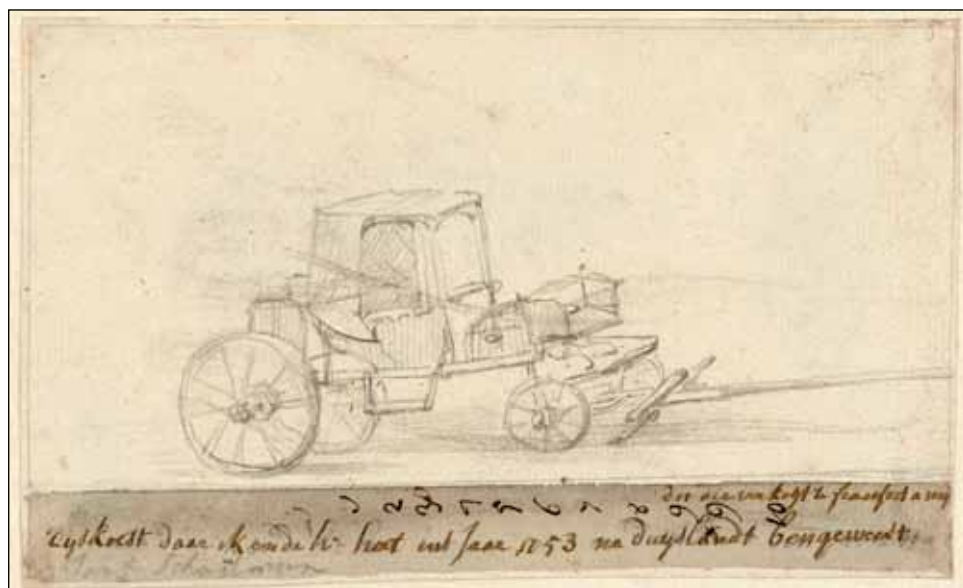
zelfportret aanbood.¹⁴⁶ Bij zijn 10-jarig jubileum als bestuurslid schonk hij een door hemzelf gegraveerd glas met de voorstelling van Pictura, een vrouwenfiguur als zinnebeeld van de schilderkunst.

Op 15 oktober 1766 – Schouman was toen deken van Pictura – ontving de broederschap een hoog gezelschap in het gebouw aan de Haagse Korenmarkt. Stadhouder Willem V en nog diverse andere hoogwaardigheidsbekleders werden ontvangen voor een copieuze maaltijd. De aanleiding was het feit dat de stadhouder zich bereid verklaard had beschermheer te worden van Pictura. Schouman bood hem bij die gelegenheid een door hem gegraveerd glas met de beeltenis van zijn vader Willem IV aan.

In 1772 werd het Haagse dichtgenootschap ‘Kunstliefde spaart geen vlijt’ opgericht. Schouman werd ook daarvan meteen lid en schonk het gezelschap een door hem vervaardigd schoorsteenstuk in grisaille.

De laatste jaren

Aart Schouman was op hoge leeftijd nog steeds actief. Hij reisde nog regelmatig naar Middelburg en voerde talrijke opdrachten uit. In 1787, dan al 77 jaar oud, leverde hij zijn grootste groepsportret ooit af: de regenten van het gasthuis van Middelburg. In diverse huizen in de toen bloeiende hoofdstad van Zeeland schilderde hij interieurstukken en portretten. Ook kreeg hij enkele opdrachten voor interieurs in Walcherse buitenplaatsen. Evenals de duinstreek en de oevers van de Vecht was het eiland Wal-

Schetsje door Aart Schouman, met de tekst: Rijkskoest daer ik en de hr. Hoet int Jaar 1753 na Duyslandt ben geweest en die verkogt te Frankfort a. Mijn. Ongetwijfeld was deze reisgezel Gerard Hoet, de Haagse (koetsen)schilder met wie Schouman wel vaker zaken deed (afb.: RM RP-T-00-2915R).

146 Nu in de collectie Dordrechts Museum, na aankoop in 1874 door de Dordtenaar J.A. Smits van Nieuwerkerk (1820-1893). Deze was eveneens in het bezit van de aantekenboekjes.

cheren bezaaid met buitenplaatsen. In tegenstelling tot de eerstgenoemde gebieden is op dit eiland zo goed als niets bewaard gebleven.

Reizen deed Schouman veel. Niet alleen in Holland en Zeeland, maar ook naar veilingen in Amsterdam, Friesland en Gelderland, waar hij tekeningen maakte. Naar Brussel ging hij – zo lezen we in zijn aantekenboekje – in 1738. In 1753 reisde hij naar Kassel in Hessen, in de hoop daar tot hofschilder benoemd te worden.

Twee keer reisde Schouman naar Engeland: in 1765/66 en 1775. Hij maakte o.a. een aquarel met het uitzicht vanuit de herberg in Windsor.¹⁴⁷ Niet bekend is wat het doel van beide laatste reizen was. Die naar Kassel was zeker gerelateerd aan zijn werk.

Schouman maakte nog steeds portretten en kamerdecoraties. Maar de genres waarin hij excelleerde – topografisch werk en aquarellen van met name exotische vogels – vormden in deze periode het grootste aandeel in zijn nog steeds imponerende productie.

We zagen al dat hij Willem V een gegraveerd glas had aangeboden, toen deze beschermheer werd van Pictura. Naast deze directe connectie, had Schouman ook een uitstekende relatie met hofschilder T.P.C. Haag (1737-1812), die hem volop ondersteunde bij het maken van tekeningen van vogels en andere dieren die zich bij paleis Huis ten Bosch in de tuin, de menagerie, de volièrres en de rariteitenkabinetten bevonden. De stadhouder kreeg als geschenk regelmatig vogels en andere exotische dieren die men meebracht van verre reizen. Vele van deze vaak in die tijd totaal onbekende soorten overleefden de reis niet of stierven snel na aankomst. De opgezette dieren kregen een plaats in de kabinetten. Ook deze werden door Schouman in aquarel weergegeven alsof ze nog in leven waren.

Op hoge leeftijd kreeg hij een belangrijke opdracht van het hof, wellicht door zijn goede contacten. Maar bovendien gold Schouman nog steeds als een van de belangrijkste kunstenaars van het land. Buiten de Republiek werd hij inmiddels ook zeer gewaardeerd om zijn aquarellen van exotische vogels. Deze kwamen in diverse belangrijke collecties voor. In 1784 werd hem gevraagd een aantal kamerbehangsels te maken voor een van de zalen van Huis ten Bosch. Hij werkte 2 jaar aan deze grote opdracht. In 1795 werden ze herontdekt toen een inventaris van het paleis werd opgemaakt. Ze zullen binnenkort te zien zijn na een grote restauratie.

Aardig is, dat het portret van Schouman ook door iemand anders is getekend. Als we het onderschrift juist interpreteren, is het een oudere tekening, die na zijn overlijden is nagetekend door Pieter Gaal (1769-1819). Het is een betrekkelijk schetsmatig portret ‘en profil’, maar het geeft wel een beeld van de man. De tekst onder de tekening luidt: *Aart Schouman, schilder in s’Hage, geboren te Dordrecht 4 Maart 1710, overleden 9 Juli 1792. Getekend door Gaal de zoon van een schilder in Zeeland.*

In januari 1788 kreeg Schouman een beroerte, maar hij herstelde weer zodanig dat hij de medebestuurders van Pictura op 4 maart een verjaardagsmaal kon aanbieden. De ijzersterke Schouman leefde nog ruim 4 jaar na deze terugval. Op 5 juli 1792 stierf hij op 82-jarige leeftijd. Op 11 juli werd hij ’s ochtends vroeg begraven op de begraafplaats “Ter Navolging” in de duinen bij Scheveningen.

147 Bol (1991), *Aart Schouman*, p. 25.

Aart Schouman, Scilder
in 's. Hage, geboren te Dordrecht
4 maart 1710 overleden 9 juli 1792.
afgebeeld door Gaal de Toon van de
Scilder in Leiden.

Portret van Aart Schouman op hoge leeftijd (1780/90) - door Pieter Gaal (afb.: Beeldbank RAD 551-30522).

Bijlage 1: De aantekenboekjes van Aart Schouman¹⁴⁸

Aantekenboekje I (1733-1736[1740])

[p. 1]

den 16 october 1733

Memori boek van mijn desiepele die ik heb onderwesen

~~den~~ den 16 october 1733

Martinus van Temen is met het Jaer bij mij bestet en alle Jaer *f* 18-0-0

Den 6 desembr 1733 heeft Martinus van Teenen betaalt sijn Jaargelt

Huijbert van der Burg 213-2

[daaronder: later ontvangen les gelden (van dezelfde leerling?)] 9-9 [en] 10-10

2 Novembr 1733

is De Jong bij mij gekomen om te Leeren tijkenen 264-11

Den 23 novembr 1733

Is bij mij gekoomen den ouste de Jong en Schippers om te leeren tijkenen savonts van vijfen tot sevenen

[daarnaast: ontvangen les gelden] 47-5 [en] 23-6

[in marge: optelling] 47 [+] 23 [=] 61¹⁴⁹

Den 24 dito 1733 is bij mij gekoomen ... [niet ingevuld] Schuijten om te leeren tijkenen 47-5

Den 25 dito 1733 is bij mij gekoomen Jan van Kranenborg en sijn broer Arij van Kranenborgh.

[p. 2]

Vant Jaer 1734

den 10 november is bij mij gekoomen overdag Alebert de Jong

den 23 dito sijn broeder Lambert de Jong

1 desembr ben ik begonne savonts te teijkenen

den 19 desember 1736 heb ik in vier looten als N° 23093- 94- 95 -96 in de Ravestijnse ~~looter~~6 looterij een paert genoomen in kompagnie met Aderijaen van Vliet, Jan Balen en Pieter van Gelsdorp ~~waer~~waer van den eerst genoemde de voorschreven loot briefjes onder sig heeft

om doek te berijden tot het sasinet schilderen

neemt vis lijn wel gesmolte witte stijf sel en schaaf sel van perkament en doet dat onder malkanderen en als het droog is strijk men dat over met olijv olij die gekookt met witte calmij en dan laate drooge. is klaar en helder om op te schilderen

148 Letterlijke transcriptie; toevoegingen hieraan staan tussen rechte haken.

149 Schouman heeft de optelling afgerond: met de 5 + 6 stuivers erbij is dit op 1 stuiver na een gulden.

[p. 3]

[doorgekrast]¹⁵⁰ den 12 septemb 1736 geschildert Doctoer van Convent met zijn vrouw en daar voor bedongen het stuk: 28 gulde 7 stuivers komt saame 56-14-0

[in linker marge] betaalt

[doorgekrast] den 16 dito voor heer Van Meerdervoort geschildert een stukje waer in verbeelt wort zijn Ed. drie dogters en op zijn Ed. buitenplaats geschildert en daer voor bedongen 120 gulden, en ontfangen 105 gulden. voldaan

Den 17 dito geschildert het po[r]tret van den vies A[d]miraal Van Convent en op dien selven dag ontfange daer voor van zijn suster 60 gulden

den 20 dito ontfangen van de heer Taij 14 gulde voor een winter onder wijs aen zijn zoon in de tijkenkonst

den 7 novemb ontfangen van de hr Gelsdorp de wijnkooper voor het schilderen van een schoorsteen stuk en duer stuk¹⁵¹ de somme van 75 gulde en 12 stuivers

den 13 dito ontfangen van Monsr Van der Eijst de somme van 26 guld 5 stuv. voor het schilderen van t potret van syn susters dogter

het zelve nog gekopieert voor Van den Berg de wynkooper en daer voor ontfange 20 gul.

[p. 4]

Ontfangst van jaar 1737

den 2 maart voor de baljouw Halling een schoorsteen stuk geschildert en drie schilderijen schoongemaakt. den 2 novemb^r daer voor ontfangen *f* 37-16

den 18 april de vrou van Alec de musicant geschildert en daer voor ontfangen een fiool ter waerde van 30 gulde

den 8 mej voor de hr Jan Gelsdorp 8 potrette schoongemaakt en wapens bij geschildert *f* 7-4-0

den 20 Junij voor de hr Cornelis van der Walk een zaset geschildert en daer voor ontfange *f* 10-10-

den 30 dito voor de hr Toelemonde een schoorsteen stuk geschildert daar voor ontfangen *f* 28-7-

den 19 Julij ontfange van de hr Jan de Wit voor drie maande onderwijs in de tijkenkonst *f* 12-0-

den 19 dito ontfange van Mevrouw van Meerdervoort *f* 4-0 voor een maant onderwijs in de tijkenkonst aen haar dogter

[in potlood:] den 1 septemb van de hr Cornelis van Lil ontfange voor het schilderen van zijn klijn zoon *f* 21-0

den 12 dito aen de hr Greenwood verkogt – welk mij kost 21-10 – een stuk met doode vogels en ander vee door J. Fijt voor 21 gul 10 stuivers en daar nog bij een verfsteen in een kas en nog eenige verf en een partij tijkeninge toe

den 20 dito van de hr Jan Snelle een stukje van Berghem weder om te rug gekregen

150 De doorgekraste posten hebben betrekking op zaken die nadien waren afgedaan. Voorgeschooten bedragen werden geschrapt, zodra Schouman was terugbetaald. Vanwege de leesbaarheid zijn deze posten in de transcriptie niet doorgestreep.

151 Bovendeurstuk of dessus de porte.

dat ik hem verkogt hadt voor 135 gulde, en den 21 dito het selve aen de hr Van Lil verkogt voor 140 gulde

[p. 5]

den 18 septemb 1737 het potret geschildert van Dirck Gijben daar voor ontfangen *f* 26-5-

den 30 dito van de Heer AderijaeHenderik Braats ontfange 785 gulde voor het schilderen van zijn edelhijdt kamer een schouw ~~stu~~ en een deur stuk en twee stukke op de plaats in grau

den 30 dito van Monsr Gijsbert van Rijsoort ontfange voor het schilderen van twee hordetjes voor de glasen *f* 16-6-

den 31 octobr voor Kimsius een wajer geschildert en daer voor ontfange *f* 10-10

den 10 novembr het potret geschildert van Catrijna van der Linden daer voor ontf. *f* 31-10

den 14 novembr voor de hr Berk hr van Goodschalkoord een schoorsteenstuk geschildert en daer voor ontf. *f* 50-0

den 8 desember ontfange 10 gul van de hr v: Meerdervoort voor een tijkening die ik voor zijn wel ed. getijken heb

Ontfangts van t Jaar 1738

den 1 Januyary een groot stuk geschildert voor de hr Cornelis van Lil verbeelende Abrams offerhanden¹⁵²

den 11 dito daar voor ontfange 100 gulde

den 15 dito van de hr Van Meerdervoort ontfange voor een tijkening die ik voor zijn weledele getijkent heb met swart na het potret van de hr De Wit .. de somme *f* 15-0-0

den 24 dito aen de hr Jakob Hoolaart verkogt een verf steen in een kast met een looper daar voor ontfange *f* 15-15-

den 29 dito voor de hr Van Meerdervoort twee lantschappies met waterverf getijken na stukjes van J: de Heus daarvoor ontf. *f* 35-0-

den 2 febrarij aen de hr Greenwood verkogt 2 tijkeninge met waterverf voor een partij tijkeninge en een somme *f* 15-15-

den 8 dito voor de h^r Van Meerdervoort een vogel getijkent met waterverf *f* 3-0-

den 8 dito ontfange een erfenis van mijn out meu Geertruij Schouman voor mijn part de somme van *f* 22-0-4

[p. 6]

Ontfangts van Jaar 1738 en schilderijen dien ik geschildert heb waer onder

den 11 februarij verkogt aen Isak Morije twee schilderyen van A: Cuijp daar voor ontfangen *f* 14-0-

den 13 februarij ontfange van de hr Jaques de Roore voor een schilderijtje dat hij voor mij verkogt heeft in Den Haag van mij selfs geschildert de somme *f* 10-5-0

den 6 dito voor de weduwe Juffr. Hoondert een schoorsteen stukje geschildert daer

152 Offerande, offer van zijn zoon Isaak.

voor ontfangen *f* 16-0-

den 12 dito aen de hr Jan de Bruijn den Ontfanger verkogt twee gesigjes met waterverf
- daer voor ontfangen *f* 8-0-

den 20 dito ontfangen een Jaar intrest van een obligasie van zes hondert gulde de somme van 15 gulde

den 23 dito van de hr Van Meerdervoort ontfangen voor twee maande onderwijs aan zijn dogter *f* 8-0-0

[doorgekrast] den 6 maart voor de hr Van den Berg in de Nieuwstraat geschildert een potret van zijn neefje ten voeten toe uijt en daar voor bedongen 50 gulde

den 2 dito geschildert het potret van ... [niet ingevuld] Van den Berg wijnkooper te Bergen op Zoom - den 12 Junij ontfangen *f* 25-0

den 2 april ~~ontf~~ voor de hr Van Meerdervoort getijkt een stuk met waterverf na Van der Ulft en daar voor ontfangen *f* 40-0-

[doorgekrast] den 12 dito voor de Jongheheer Van den Brandelaar geschildert 2 deur stukke en een schoorsteenstuk daar voor bedonge 100 gulde de drie

[p. 7]

den 23 april voor de hr Greenwood twee tijkeninge met waater verf geschildert na stukjes van J. Griffier daar voor ontfangen 15 gulde en twee tijkeninge van Rademaker ter waarde 30 gulde

den 26 dito van de hr Van Meerdervoort ontfangen voor een maant onderwijs aen zijn dogter de somme *f* 4-0-0

den 29 dito van Van Wel ontfangen voor een maant onderwijs in de teekenkonst *f* 3-0-0

den 29 dito ontfangen van de zekritaris van de heeren Borgermeesteren de somme van 31 gulde 10 s voor het tijkenen van de groote en een klijne schootel nevens den beker dienende tot gebruik van H: Nagtmaal¹⁵³

den 31 dito voor [...] van den Brandelaar de drie [onderste helft van het blad afgescheurd]

[p. 8]

den 9 Julij 1738 aen de hr Jaques de Roore in Den Haag gestuerd een stuk schilderij dat hij van mij gekogt heeft - daar voor ontfangen 5 goude dukate en 30 prenten van Wouermans waardig *f* 30-0-

den 9 augustis ontfangen van de Jongen heer Van den Brandelaar 250 gulde voor het schilderen van 9 stukke soo schoorsteene als deurstukke

den 30 septemb aen de heer De Roore een stukje gestuert van David Teniers t welk hij van mij gekogt heeft den 16 october daar voor ontfang van hem zelfs 5 pistoolen¹⁵⁴

den 12 novemb ontfangen van Van den Broek voor een 3 maant onderwijs in de tijkenkonst aen zijn zoon - somme *f* 9-0-

den 9 dito een stukje aen de heer De Roore gestuert in Den Haag van David Teniers

den 20 dito daar voor ontfangen *f* 97-5-0

153 Het door Schouman ontworpen vergulde servies voor het Heilig Avondmaal is nog steeds in de Grote Kerk aanwezig.

154 *Pistoole*: muntsoort.

den 20 dito met Jan Kool mede gegeven een kas waar in twee schilderijen aen mijn broeder om voor te behandigen¹⁵⁵ aen de hr Smit sijnde door mij geschildert den 6 desember voor t Geesthuijs ... [weggescheurd] de Regente kamer - dito daar voor ontf... [onderste helft van het blad afgescheurd]

[p. 9]

[blanco]

[p. 10]

onlangs geleden wiert ik versogt, bij eenen vrindt
int binnetreden.
daer vont ik ook de mede anderen Leeden
waer dat ik tans ben aen verknogt
~~als broeder kolegaate pas neer geseten~~ saem te gaeder
gelijk ie straks sult hooren.
ik begeef mij tans nije tot de saak.
wijn voorg. geselschap het nam t vermaak
~~van da Na t damme Liet er een sig horen~~
in/van t dammen ~~nam~~ liet ik mij bekooren.
~~van mee~~ om eens op ~~sijns~~ Pools en Spaens te slaen
~~en te slaen~~ mijn vrint ragt t spel ten enden
en wij ons tot het rooken wenden
mijn pen wert des te meerder gaens
op naderen van ons diskoreeren
~~en dat~~ t welk was van veel der handen stof
den een van feijn den *ander* van grof
maer om ons/mij tot het regt te keeren
daer wiert een voor slag¹⁵⁶ dan gedaen
om soo bij een als wij hier waren
ter week eens bij den *ander* vergaren
dat wiert bij allen toe gestaen
de/een maendag was ~~de dag van~~ t waert te vergaren
om daer ter saken van gewigt
te spreken. ben ik eerst verpligt
~~mijn vrin~~ om u int kort eens te verklaren
~~wat stof ons te verhandelen stont~~

[p. 11]

ik over eennige tijd geleden ~~om ver~~ wordende bij een vrind
versogt waar bij nog twee van die natuer het geselschap
voltage maakten. onder het rooken van een pijp tabac
en drinken van een Glasie wijn en diskooreeren van t

155 *Voor te behandigen*: te overhandigen.

156 *Voor slag*: voorstel.

een en t ander, raakten wij ~~een~~ het eens onder s bramantlyk[?] om ~~het~~ boven genoemde
 geselschap een ko[?] bijeenkomst aen te regten daer in
 bestaende om alle maendag bij den anderen te ver-
 gaeren op de boeten waer van wij een Geheel
 ordonantsie van vermaerden en om onsen tijd
 niet vrugteloos door te brengen verkosen wij een
 Stof over de teologie het eersten dat ons dan te
 vertoonen stont was over het gebot van het eet
 sweeren dan
 een opstel van een Regelement
~~bestaat vooreerst dat die te Laet kwam~~
~~dat met verscheijden artikels pronkten~~
~~eerst was t een regelement te maken~~
~~te maken~~
 wat ons te doen stont bij den ander
 voor eerst was t dan een Regelement
 (gelijk voor desen en men tans gewent
 is) te maken al men malkander
 als broers of Leden sijn vergaert
 om ons dan na die wet te rigten
~~dit~~ deze Regele ~~daer~~ t sou ons verpligten
 dat met artikels was geschaart
 te Lang om alle op te noemen
 nog tans der onder sijn mijn Vrint
 een die sijn melding wel verdient
 en daer niet veel valt op te Roemen

[p. 12]
 die luijt aldus ~~die is~~ na mijn onthoudt
 dat den traktant sal moeten geven
 twee flessies (heb je van je Leven)
 dat men een dorstig hart onthuert
~~van~~ het drinken, sagt waer wil ik heenen
 met soo een gesnap van idelen stof
 mijn vrint weet wel dat ik daer of
 ben geen beminnaer maer der eenen
 die tegen t volschenkken protesteert.
 en daer om ist seer wel geschreven
 die overtreet ~~die is~~ moet twee kwa sessies geven
~~en dat ik een~~ welke regel die ons het besten Leert
 nu staet mij voorts nog aen te haalen / vermelden
 de leden, die tot amptenaers
 gestemt sijn ront eer dat de kaers
 ontstookten was, die wij aen stelden
 was t outste Lidt ~~van ons vergaring~~ van ons komplot

die ampt bedient van pensionaris
en de Jongste dat van sekretaris
~~ik begeef mij spoedig tot het slot~~
~~maer segt ik nu wat praat ik tans van eijnde~~
~~wijl mij nog wat te melden staat~~
dat twee Leeden die int minst niet zot
maer met een Geest scheijnt zijn gebooren.
(de duijsteren regelen int Ligt te sett
te setten was van oudts de pligt
van een die ijder kon bekooren
door sijn verstant en wijse reden / waerdigheden)
~~mijn vrint~~ dit ampt dunkt mij is wel besteedt / op gedraagen
wat kon men beter voorwerp kiezen / wenschen
t heeft mij bekoort aen hem ~~sijn stem te geven~~

[p. 13]

[blanco]

[p. 14]

Uijt Gaaf van Jaer 1736

[doorgekrast] den 3 Januwarij verschooten 20 gulden aen verwisselen van twee loo-
ten in de derde Classes van de Uijtrechtse looterij die ik met de hr Zalomon Gesner
in Companjie heb. [doorgekrast] den 6 dito drie stoop olij betaalt ten kosten van het
Coleesie int Hof¹⁵⁷ ... Somma *f* 1-4-12

den 4 dito aen Kornelis Hoeksweg betaelt een vierendeel jaer kostgelt ... Somma
f 50-0-

den 25 Januwarij [doorgekrast] aen Kornelis Hoeksweg geleend *f* 4-0-

den 2 februwarij [doorgekrast] verschooten 26 gulden aen verwisselen van twee loo-
ten in de vierde Classes van de Uijtrechtse looterij die ik met de hr Zalomon Gesner in
Compangie heb.

den 6 februwarij [doorgekrast] ten kosten van het Coleesie verschooten 2 stoop olij
bedraagt 16 stuv en 4 duijten

den 21 februwarij [doorgekrast] aen Kornelis Hoeksweg geleent *f* 5-2-0

den 30 maart een pruijk gekogt van Monsr de pruijkmaeker en daer voor betaalt 16
gulden 14 stuijvers

den 6 april 1736 aen Kornelis Hoeksweg betaalt een vierendeel Jaers kostgelt 50-0-
en nog tien gulde daer boven voor sijn kinderen

den 20 april een paar Engelse kousen gekogt ~~vooer~~ en daer voor betaalt *f* 2-14-0

[p. 15]

den 8 mej 1736 een paer spaenlederen schoenen betaalt *f* 2-14-0

[doorgekrast] den 14 dito aen Kornelis Hoeksweg geleend *f* 5-5-0

157 *Coleesie int Hof*: het college in het Hof, het gezelschap dat op maandagen bijeenkwam.

[doorgekrast] den 1 Junij aen Kornelis Hoeksweg geleend *f* 10-10-0
den 2 Junij twee paer Engelse kousen gekogt *f* 4-2-0
den 20 Junij ben ik koomen woonen bij Anthonie van Rijsoort en geackordeert om int Jaar te betaalen de somma *f* 220-
den 12 august. een hoet gekogt van Monsr Plomp en daer voor betaalt *f* 3-8-0
den 7 octob^r een paer swarte kouse gekogt van vrouw Plomp en daer voor betaalt *f* 2-18-0
den 3 novemb^r gesonde aen Jaques de Roore 120 gulde in voldoening van een stukje schilderij van Berghem, en het gelt aen laten tijkenen bij de komisariss van den Hagenae^r
den 12 dito [doorgekrast] een stukje van Berghem gesonde na de hr Jan Snellen op t Haringvliet en daer voor bedonge 120 gulde
den 22 dito heeft Van Gelder den boekbinder voor mij gekogt 3 boeken, als den Ovidius en den Vergilius bijde door J: v: Vondel berijmt, op de verkooping van Jan van Kamen, en den anderen dag aen Van Gelder daer voor betaalt 4 gul 17 stuivers
den 1 desemb^r aen mijn suster betaalt 4 gul 6 stuyvers voor een 2 paer ygen gebryde onder kousen die sy voor mij betaalt had
den 18 dito met myn broedr Maarten mede gegeven de somme van 237 gulde 16 stuivers om te behandigen de hr D: de Smit in voldoening van twee schilderijen dien ik voor den genoemden heer verkogt heb als een Jan Steen aen de hr Van Vugt en het ander aen de hr Geev[aerts?]

[p. 16]

den 22 desember 1736 een paer zijde kousens gekogt van Juffr. Vrisendorp en daer voor betaalt 5 guld 5 stuiv
nog een paer harteleere handt schoenen gekogt bij De Bruijn en daer voor betaalt 2 gul 10 stuij

Uytgaaf van Jaer 1737

den 1 Januwarij betaalt aen Vrouw van Rijsoort een half Jaer kost gelt bedraagt 300 gulde
den 12 dito aen Cornelis Zonne leerkooper te Rotterdam verruijlt een stukje van Philip Wouerman voor een stukje van J: v: Does waerdig 50 a 60 gul en daer bij nog ontfange 220 gulde
den 29 dito aen de hr Patromann[?] in Den Haag een schilderij van A: Kirnigs[?] weder terug gesonde die hij bij mij gesonde hadt om hier te verkoopen
den 10 febr aen mijn suster betaalt 6 guld 16 stuiver voor kolenrink en voering voor een hemtrock
nog aen naije en knopen en zij 2-4-0
den 14 dito aen Aelbert de Jong gegeven 3 gul 4 stuij om aen zijn meester G[e]r[ard] Hoet te betalen voor een goud lijse dat sijn voorschreven meester voor mij heeft laten maken.
den 26 dito aen de hr Jaques de Roore weder om gestuert 2 schilderijen van Brakenborch, die hij mij gestuert hadt om de selve te verkoopen

[p. 17]

den 16 maart een paer swarte kousens gekogt voor 3 gul 2 st

den 25 dito met mijn broed^r Maarten mede gegeven de somme van 118 gul. 15 stuijvers om te betaalen aen de hr Van Genée, tot voldoening van een partij schilderijen die ik hier te Dort voor den genoemde hr verkogt heb

den 28 dito een fiool gekogt van een Duijtser voor 9 gul 9 stuijver aen het hujs van de hr Greenwood

den 1 april aen de wedue vrouw van Antoni van Rysoort betaalt 50 gulden voor een fierendeel Jaer kost gelt

den 11 dito een paer Spaens lere schoenen betaalt aen Willem ... [niet ingevuld] de schoenmaker, bedraagt *f* 2-15

den 11 dito aen Monije uijt Den Haag betaalt voor een vergult binnelijsje dat hij voor mij heeft laate maken *f* 1-13-

den 20 mej van mijn broed^r Kornelis gekogt 48 prenten van Vouet en daer voor betaalt *f* 5-2-0

nog drie plyster stukjes 0-18-

nog een schilderij geruijlt van A: Pijnaker tegen een stukje van mijn, gekopieert, na een stukje van W: v: Velde; en daer een rixdaalder toe

[p. 18]

den 2 Junij van Hoet in Den Haag gekogt 22 stuks prente van Wouerman voor *f* 15-15-0

den 8 dito aen Van Gelder betaalt 4 gulde voor 6 boeken van Wyerman

den 22 dito aen schelpgout betaalt *f* 3-4-0

den 25 dito een koperen tabaksdoos gekogt *f* 1-0-

den 29 dito aen de hr Jaques de Roore een stuk terug gestuert van G: van Alst dat hij mij gesonde hadt om hier te verkoopen - nog aen de hr De Roore gestuert 15 gulde 15 stuijver tot betaaling van de prente van Wouerman die ik van de heer Hoet gekogt hebt - nog 20 guld 15 stuijvers om te betalen aen G: Blok boek verkooper voor eenige prenten die ik bij hem gekogt hebt.

den 2 Julij aen de wedue van Antonie van Rijsoort betaalt een vierendeel Jaars kost gelt bedraagt *f* 65-15-0

den 2 dito aen Kornelia Vermeulen betaalt voor het naijen van 6 paar mouties *f* 2-2

den 15 Julij aen baas De Kivit betaalt *f* 2-14 voor 2 plankjes met eevoore¹⁵⁸ plaaties die hij voor mij gemaakt heeft

den 19 dito aen Van Gelder betaalt *f* 0-14-0 voor een boekje dat hij voor mij gemaakt heeft nevens de Verreziende Heremijt

den 27 dito aen baas De Vos betaalt 0-12-0 voor een ijken raamtje dat hij voor mij gemaakt heeft

[p. 19]

den 5 augustis 1737 aan Johannis van Braam betaalt 1 gul 8 stuijvers voor 14 blaajtjes getitelt De Naakte Waarhijdt

158 *Eevoore*: ivoren.

den 9 dito aen Van Gelder betaalt 4 gulde 18 stuivers voor 7 boeken van Jakomo Campo Wyerman voor mijn broeder Kornelis Schouman
den 21 dito aen Aderijaen van Vliet betaalt 3 gul 2 stu 5 duyten
den 26 dito aen baas De Vos den timmerman betaalt 1 guld 10 stuiv voor 2 raamtie en dan nog aen een Lijst wat verholpen
den 13 Septembr aen Scholte zijn orlosie weder gegeven in presensie van de hr: Jan van der Linde van Slingerlant
den 2 octobr 1737 aen de weduwe van Antoni van Rijsoort betaalt een vierendeel Jaar kost gelt bedraagt *f* 50-0
den 7 dito aen het naijen van een Japon betaalt *f* 0-18-0
den 8 dito een witte katoenen garen serp gekogt bij Andries de Bruijn en daar voor betaalt *f* 1-14-0
den 12 dito aen Juffr. Brinkis betaalt 9 gul voor 15 el groen kalemink
den 18 dito aen Aderijaanus van Vliet betaalt 5 gul 4 stuivers voor twee Classisse te verneren in de Ravestijnse Looterij
den 19 dito aen Willem de schoenmaker betaalt 3 gulde voor een paar gewasleeren schoenen
den 27 novembr aen Aderijaen van Vliet betaalt 5 guld 2 stuiv tot voldoening van de derde Classis in de Ravestijnse Looterij

[p. 20]

Uijtgaaf van t Jaar 1738

den 2 Januarij een fierendeel Jaars kost gelt betaalt aen de wedue Van Rijsoort bedraagt *f* 60-0-
den 28 dito betaalt aen een zitplaats in de Gr[ote] kerk *f* 4-0-
den 28 dito betaalt aen W: van den Berg voor een ½ anker witte wijn *f* 5-10-0
den 3 februarij bij baas De Jong een stuk geplamuert doek gekogt en daarvoor betaalt *f* 2-7-0
den 25 dito twee raamtjes betaalt aen baas De Vos *f* 1-10-
den 28 dito van Dirck Monseur de pruijkmaker een pruijk gekogt daar voor betaalt *f* 17-0-
den 1 maart een hoedt gekogt bij Plomp voor betaalt *f* 3-3-0
den 15 dito aen Kornelia Vermeulen betaalt voor t naije van 2 neus doekens 4 paar moutjes en t stoppen van een paar swarten zijden kousen *f* 1-13-0
den 24 dito een paar onderkousen betaalt aen mijn zuster die zij voor mij heft laten brijden *f* 2-8-
den 24 dito aen Willem de schoenmaker een paar Spaans leeren schoenen betaalt *f* 2-13-
den 28 dito aen baas De Vos betaalt voor een schilderij kas *f* 1-11-0
den 1 april aen de weduwe vrouw van Rijsoort betaalt een fierendeel Jaars kost gelt bedraagt *f* 60-0-
den 2 dito aen mijn suster betaalt een paar gebryde onderkouse *f* 1-17-0
den 10 dito aen een mantje pijpen betaalt *f* 1-0-
den 17 dito aen een zijldoeke kleet betaalt *f* 3-4-0
den 22 dito aen stoven gelt betaalt in de Groote Kerk *f* 1-5-0

[p. 21]

den 20 meij aen schipper Van de Bos gegeven 10 gulde om te behandigen aen A[n]tonie van Thiel tot voldoening van een goude ovalen lijst
den 2 Junij aen baas De Vos betaalt 2 guld 5 stuivv voor 3 raamtjes
den 3 dito aen baas Sacks betaalt 9 guld 16½ stuiver voor 5 vergulde Lijste dien hij te Amsterdam heeft laten maaken
den 12 dito aen Willem van den Bergh betaalt een 5 stoop wijn bedraagt 2 gulde 15 stuivers
den 21 Junij in de mart gekogt een paar pantoffels daar voor betaalt *f* 2-10
den 21 dito nog gekogt een half dosijn witte wijnglasen *f* 1-4-
den 2 Julij aen de wedue vrouw Van Rijsoort betaalt voor een vierendeel Jaars kost gelt bedraagt 60 gulde
den 12 dito aen Willem de schoenmaker betaalt een paar gewasleerde schoenen met Luykse zoolen *f* 2-18-0
den 14 dito aen mijn broeder Maarten Schouman geleent 100 gulde aen silver gelt
den 2 october aen de weduwe vrouw van Antonie van Rijsoort betaalt een fierendeel Jaars kost gelt bedraagt 60 gulde
den 7 novembr aen Waalpot betaalt voor maaken van een koperen plaat *f* 1-8-0
den 12 dito een paar kousen met werkies gekogt bij Bekolus *f* 2-12-0
aen bestoppe van agteren *f* 0-6-0
den 1 desembr aen Willem de schoenmaker betaalt voor te maken van een paar schoenen met Luykse soole *f* 2-18-0
den 17 dito aen Juffr. Sax betaalt 5 gulden voor 2 vergulde lijsjes die haar man voor mij ontbooden heeft van Amstedam

[p. 22]

tijkeningen en schilderijen dien ik versonden heb int Jaar 1742
[doorgekrast] den 2 februarij aen de heer Smit te Middelborg 2 stukjes schilderij en 12 tijkeningen zijnde vreemde gewaste met schipper Jan Evertse gesonden
den 21 dito aen de hr Hoet in Den Haag gesonden 9 tijkeningen en den 4 maart daar voor ontfangen een stukje van A. Cuijp
den 27 dito aen de hr Tirion boekverkooper te Amsterdam¹⁵⁹ gesonde 8 tijkeningen zijnde gesigten na leven¹⁶⁰

[p. 23]

den 27 desembr 1733 heeft Piter Schippers betaelt somma *f* 2-10-0 [getekend] Aart Schouman

[streep]

den 2 Janu heeft betaelt Jan van Kranenborg en voor sijn broer *f* 5-0-

159 De Amsterdamse boekverkooper I. Tirion (1705-1765) was tevens uitgever/drukker. Van hem is o.a. de kaart van Dordrecht uit 1742 die sinds jaar en dag de achtergrond vormt van de jaarboekomslagen van Oud-Dordrecht.

160 *Na leven*: naar het leven.

den 5 dito heeft betaelt De Jong en voor zijn broer *f* 9-15-0
den 2 februarij betaelt Jan van Kranenburg en zijn broer *f* 5-0-
den 2 dito betaelt Piter Schippers *f* 2-10-
den 2 dito betaelt De Jong en zijn broer *f* 6-10-

[streep]

den 3 februarij 1738 heb ik gekregen om te leeren tijkenen de zoon van Van Wel de
glazenmaker en geakordeerd tegen 3 gulde per maant
den 3 maart ontfangen 3 gul van Van Wel voor een maant onderwijs in de tijkenkonst
den 2 april ontfange 3 gul van Van Wel voor een maant onderwijs
den 8 dito heb ik gekregen om te leeren tijkenen het schoonzontje van Van den Broek
de munter
den 3 mejj ontfangen van Van Wel 3 gulde voor een maant onderwijs
den 2 Junij ontfangen van Van Wel 3 gulde voor een maant onderwijs
den 2 July ontfangen van an Wel 3 gulde voor een maant onderwijs
den 7 July ontfangen van Jan de Koning 15 gul 15 stuivers voor een Jaar onderwijs in
de tijkenkonst aen zijn zoon
den 6 dito van mevrou Van Meerdervoort ontfangen 4 gulde voor een maant onder-
wijs aen haar dogter
den 9 dito ontfangen van Van Broek 9 gulden voor 3 maande onderwijs aen zijn
schoon zoon
den 1 september ontfangen van Van Wel voor een maant onderwijs *f* 3-0-
den 11 dito ontfangen van mevrouw Van Meerdervoort 4 guld voor een maant onder-
wijs aen haar dogter
den 2 october van Van Wel ontfange voor een maant onderwijs *f* 3-0-
den 21 dito is bij mij gekoomen om te leeren tijkenen Gerit Hollant
den 5 november bij mij gekregen om te leeren tijkenen
den 5 dito ontfangen van M[ev]r. van Meerdervoort voor een onderwijs aan haar dog-
ter *f* 4-0-

[p. 24]

den 3 desember 1738 ontfangen van mevrouw Van Meerdervoort voor een maant on-
derwijs aen haar dogter in de tijkenkonst *f* 4-0-
den 1 october 1739 heb ik gekregen om te leeren tijkenen Wouter van Dam tegen 4
gulden ter maant

[Het grootste deel van het blad wordt in beslag genomen door een tekening van twee haaks op elkaar staande schuren, zie hier onder.]

[p. 25]

Memori van t Jaer 1739

den 5 Janu: [doorgehaald] een potrettie voor Leendert van der Pijpen geschildert *f* 20-
den 7 dito [doorgehaald] twee potretten in de Munt verandert en 18 anderen stukken
gevernist *f* 36-0-0

den 11 dito [doorgehaald] een sassenet voor Van der Bank de wijnkooper *f* 8-2-

den 12 dito [doorgehaald] twee wapens getijkt voor Roelandus *f* 4-0-

den 10 februarij [doorgehaald] nog een ditto met vier kwartieren *f* 3-3-0

den 15 dito [doorgehaald] een schilderijtje voor Mijn Heer Timmers op geschildert dat
Van der Burg hadt gedootverft *f* 12-16-

den 18 dito [doorgehaald] vier potretten gekopieert voor Jan van der Linden van
Slingerlant *f* 60-0

den 7 maart ontfangen voor een vierendeel Jaers onderwijs van mijn heer De Witt
voor het leeren van zijn soon *f* 12-0

den 19 dito [doorgehaald] voor mijn heer Timmers geschildert het potret van zijn
soontie *f* 21-0

den 30 dito [doorgehaald] voor mijn heer Otto Buk de muntmeester een haart stuk met
bloemen geschildert *f* 21-0-0

den 30 april [doorgehaald] een bort met orlosies geschildert 9-0-0
den 16 dito [doorgehaald] een schouwstuk voor K. van Ringen 35-0-0
[doorgehaald] een schouwstukje voor De Jong de klatschilder 7-10
den 27 meij [doorgehaald] Mijn heer Cornelis de Wit [heer van] Jaersvelt geschildert
een wajer *f* 40-0-0
den 21 meij [doorgehaald] voor mijn broer Kornelis een schouwstuk *f* 12-0-0
den 6 Junij [doorgehaald] een saset voor m[ij]n h[eer] Marschal *f* 7-10-0
den 20 dito [doorgehaald] geschildert het potret van Edouart Disert 15-15-

[p. 26]

den 6 Julij [doorgehaald] voor Roelant Kuijter den houtkooper geschildert een haart-
stuk verbeelt de dankbaerhijdt 12-0
den 10 Julij [doorgehaald] voor mijn heer Van Lil een ordenantie geschildert verbeelt
de vlugt van Josep naer Egipten 100-0
den 27 Julij ontfangen van Jan van der Linden voor het kopieeren van 12 potretten en
ses vogelties met water verf *f* 172-0-0
den 8 Julij [doorgehaald] voor Jan Janse Jongbloed een sassenet en schoorsteenstuk
geschildert somme *f* 33-5-
den 28 oktober [doorgehaald] voor de heer Van den Burggraaf geschildert een sasse-
net en aen het doek verschooten 3 gulden 15 stuivers somme 13-6-0
den 22 oktober [doorgehaald] geschildert het potret van Jan van Wageningen kaas-
kooper *f* 30-0-0
den 1 november [doorgehaald] voor Pieter Beets een schoorsteenstukje geschildert
15-0
den 29 november [doorgehaald] voor de heer Kornelis van Lil een kabinet stuckje
verbeelt een Goutweegsterje 95-0-0
den 8 november [doorgehaald] een waijer voor de heer Van Lil 40-0-0
den 13 desember [doorgehaald] een schouwstukje voor docter Steenberg - nog twee
schilderijen schoon gemaakt 25-0-0
den 8 Januwarij 1735 [doorgehaald] het potret van Peeteris Harings den apoteker 20-
0-0 en sijn vrouw 20-0-0
den 20 april [doorgehaald] een potretje in kleijn t soontje van Schelbeek 12-0-0
den 10 april [doorgehaald] twee ordonnanties geschildert op koper een kaersligje met
een dag ligt en naar Den Haag gestuert aen G. Hoet de koetseschilder int Voorhoudt
om daar te verkoopen voor hondert of tagtig gulden het stuk.
den 26 meij [doorgehaald] voor Van der Bank de wijnkooper een haertstuk geschildert
dat verbeelt een pot met bloeme 15 10-0-0 en een half anker wijn
den 27 dito [doorgehaald] een saset geschildert voor de faberijk¹⁶¹ De Haan 5-0-0
den 27 Junij [doorgehaald] een potret van de dogter van Wouter van Lil op ordenen van
de grootvader Cornelis van Lil 35-0-0

161 *Faberijk*: (stads)fabriek, titel van de hoogste technische ambtenaar van de stad, vergelijkbaar met Directeur Gemeentewerken.

[p. 27]

den 7 Julij 1735 [doorgehaald] een wayer voor de dogter van Wouter van Lil op orden van de grootvader Kornelis van Lil 40-0-

den 10 dito [doorgehaald] een tuijnstuk voor domine Steebergen te Gorkom op orden van De Gelder de koren kooper 20-0-

den 12 septembr 1735 [doorgehaald] voor de hr Van Stok de rafvenadeur¹⁶² een sassenet geschildert 7-10-

den 4 octobr 1735 [doorgehaald] de hr Nierhof zijn vrouw geschildert f 25-10-

den 30 septembr 1735 [doorgehaald] voor Van den Berg de wijnkooper te Bergen op Soom een schoorsteenstuk geschildert f 25-10-

den 1 octobr 1735 [doorgehaald] voor de heer Daniel de Smit woonende te Middelborgh een ordonantie geschildert op zijn moderns gekleet en den 15 dito hem toe gesonden f 131-0-0

den 7 novembr [doorgehaald] voor ... [niet ingevuld] Hordijk te Rotterdam twee wapens met waterverf geteekent f 7-10-0

den 30 dito voor de hr Van Lil twee potretten geschildert verbeeldende zijn eijgen person en daar voor ontvangen f 100-0-

[streep]

den 30 desember 1735 twee schoorsteen stukke geschildert voor Juffr. Halling en den 19 Januarij 1736 daer voor ontvangen de som van: 72 gulden

[streep]

de somme op getrokke¹⁶³ van t Jaer 1735 tot 1736 Somma f 523-10

[p. 28]

Ontfangst van t Jaer 1736

den 18 febr [doorgehaald] aen de hr Van Meerdervoort verkogt 8 vogelties met waterverf geteekent f 10-10

den 20 april het potret geschildert van hr De Haan de Notarius en daer voor ~~bedongen~~ ontfange f 26-5-0

den 23 dito [doorgehaald] het potret geschildert van W. van den Berg de wijnkooper f 30-0-

den 1 mej [doorgehaald] voor den heer Burggraaf een voor kamer geschildert en daer voor bedongen 2 stukkes van H. Sagtleven en een Model van Rubbeen en 125 gulden aen gelt toe

den 25 mij [doorgehaald] aen de heer Van Lil verkogt een stuk van H: van Lin voor f 60-0

tussen den 25 mij en 3 augustis een kamer geschildert voor de hr Willem Snellen op zijn Ex[cellenties] buijtenplaats en daer voor ontvangen de somme van 250 gulden

den 12 august [doorgehaald] twee stukjes van H. Sagtleven gestuert aen de Jongen heer Jan Snellen en daer voor bedongen te ontvangen de somme van 150 gulden

162 *Rafvenadeur*: raffinadeur. Dirck en Johan van Stock hadden tussen 1719 en 1736 een suiker-raffinaderij in het oude huis Beaumont in de Wijnstraat. Zie: Sigmond & De Meer (2013), *Een zoete belofte*, p. 85.

163 *Op getrokke*: opgeteld.

den 30 dito [doorgehaald] ontvangen van de hr Jan Snellen de somme van 138 gul 12 stuivers in voldoening van 150 gulden zoo dat mij nog komt 11 gulden 8 stuivers.

[p. 29 en 30]

[blanco]

[p. 31]

Zinnebeelt van t huwelijk

een Vogel in een kooi, waar boven vertoont wert
een roofgierigen havik op zijn wiken hangende
en ter zijde de kevie verneemt men een kat
die greetig op de vogel loert: met dit bijschrift
Serva sed Secura. Voor Vrijhijdt Veilighijdt. Onder
dit zinnebeelt leest men dese tweeling:

In Vangknis voedert mij de min, en waare ik Vrij,
Het ongeluk hadt ongelijk meer maghts op mij.

[p. 32]

[in potlood:] Mijn obligasie van 600 gulden is num^o 6639 fol 821 Reg^{ta} 457

[in inkt:] den 24 april 1740 aen Pieter van Gelsdorp gegeven om den intrest voor mij te ontvangen

Memorie van boeken dien ik uijt geleend heb

[doorgehaald] aen de hr Blankert de wijnkooper Tacitus in folio

[doorgehaald] aen de hr Hoolaert de Anatomie van Van der Graght in folio

den 14 Julij op mijn Brusselsees rijs mede genoomen 20 goude dukate maakt 105 gulde daar van weder terug gebracht 9 dukaaten

den 20 September 1739 [doorgehaald] van Johan Stevanus Riep een half anker Rinse wijn gekregen af III

den [doorgehaald] 19 october 1739 van Van der Bank een half anker Vranse wijn gekregen af

den 11 Junij 1740 aen mijn broeder Kornelis gesonden 3 tijkeningen 2 van Bisschop en een van Rademaker alle met kleuren, en gesonden met schipper Jan Evertsee en aen laten tijkenen bij Huijbert van der Monde

Aantekenboekje II (1748-1753)

[p. 1]

Kladboek dienende tot het ander dat ik in s' Haage heb, van t Jaar 1748

[p. 2]

uyt gaaf van t Jaar 1748

d 19 septr aen Johanna van Asperen van t naije van eenig lynd [=linnen] goet 2-8

d 1 octobr aen de hr: van der Bank betaalt voor een half anker witte wijn 8-0

d: 4 dito aen de weduwe Juffrouw Balen betaalt voor een stuk neteldoek 2-10-

d. 5 dito aen Monsr Kuijpers betaalt een paar swarte kouse 1-18-

d 10 dito aen Monsr Johan Verpoorte betaalt voor 2 Jaar en agt maande scheere 10-14-

d 12 dito aen Monsr de Jong betaalt voor 23 dage kostgelt 27-12

d. 12 dito nog aen Fernis 5-3

d 13 novemb aen baas Karis de schoenmaker betaalt een paar schoene en een paar gelapte 3-7-

[streep]

uijtgaaft van t Jaar 1749 te Dordrecht

d. 17 april aen baas Karis een paar schoenen en een paar gelapt 3-7

d. 17 dito aen Dirk Monseur voor een n[ie]uwe pruijk 8-0-

en voor een Jaar poederen 3-0

d: 17 dito aen mons^r Johannes Riemsdijk betaalt 18 dagen kostgelt 15-8-

d: 16 mej aen mons^r Riemsdijk betaalt voor 8 dagen kostgelt 8-16-

d: 30 dito aen mons^r Johannes Riemsdijk geleent agt goude ducaaten

den 3 Juny aen de baas [niet ingevuld] kastemaker betaalt voor een ijke houte kasje 7-19-

d: 3 dito nog betaalt aan de baas [niet ingevuld] blikslager voor een blikke bak 5-7-8

d: 7 Julij aen Baas karis betaalt voor een paar Spaans leere schoenen 3-0-

den 12 Septemr een paar swarte kouse betaalt aan mons^r Kuypers 2-14-

[p. 3]

Ontfangst van t Jaar 1748

d: 23 sept van de h^r baljouw Halling ontfange voor t schilderen van 6 stukke zoo in koleure als int Grauw 220-10-

d: 10 octobr ontfangen van de hr Dirk Gyben voor t schildere van een stukje, 6 sas-sinette en verscot [= voorschot] van twee vergulde lijsten, same 57-10-

d: 23 nov. ontfangen van de heer Joris van der Linde van Slingelant voor t schilderen van sijn Ed portret en een s[ch]oorsteenstuk, en repareere van een schilderij en t teekenen van ses segels 85-1

[streep]

d: 16 april 1749

van de hr van Erp ontfangen voor het teekenen van Zijn Ed portret int klijn 15-15-

d: 16 dito van mevrouw van Slingelant voor 2 maand onderwijs aen haar dogter 10-10-

d: 7 Julij van de hr Johan van Braam ontfange voor t Copieeren van twee portretten 37-16-

d: 8 dito van de heer Pieter van der Werf ontfange voor t schilderen van Sijn Ed. niget en de lijst 44-0-

d: 4 augustus van de heere Bisschoppe te Rotterdam ontfangen voor twee teekeninge zijnde seer raare [zeldzame] vinken (als een met 2 koppe en een witte) 10-10-

d: 10 septemb van de hr Johan Hendrik de Roo ontfange voor het schilderen van Sijn Ed: twee Jongste kinderen in een deurstuk - de somma 60-0-
den 12 dito van mijn broeder Maarte Schouman ontfangen de somma van hondert gulde welken ik hem geleend had

[p. 4]

Uijt gaaf int Jaar 1749

den 17 Septembr aen mons^r Kuijpers betaalt ses lessen 3-10-

den 19 Septemb aen mons^r Aelbert de Jong betaalt voor twee schilderijtjes van de monie 44-10-

den 20 dito aen mons^r J v Riemsdijk betaalt voor 37 daage kost gelt 41-9-4

den 24 Desemb aen baas Karis een paar schoenen betaalt 3-0-

d: 31 dito aen meester Johannis Verpoorte afbetaalt voor t scheere t geen ik hem schuldig was 3-10-

nog aan den bovengenoemde betaalt voor een bant 7-0-

Uijt gaaf int Jaar 1750

d: 10 Janu. aen Juffrouw van Dam betaalt voor twee schilderij[en] int hof gekogt den 14 april 1749 daar voor betaalt 3-14-9

den 20 mej aen monseur Johannis van Riemsdijk betaalt een Jaar kamer huer verscheene den 3 april 50-0-

d. 22 dito aen Kuijpers betaalt een paar swarte kouse 2-14-

den 24 mej aen mons^r Aelbert de Jong betaalt voor t helpe aen vernisse van eenige schilderije van de heer Hardenbroek 21-15-

d: 29 dito aen buerman Karis betaalt een paar Spaans leere schoene en een paar gelapte - saame 3-17-

d: 29 dito aen Dirck Monseur betaalt voor een n[ie]juwe pruijk 8-0-

[p. 5]

Ontfangst van t Jaar 1749

d: 23 decemb van mons^r Aalbert de Jong ontfangen een Jaar intrest van drie obligaties, die zijn Ed: voor mij heeft ontfangen 67-10-

d: 23 dito nog van den bovengenoemde ontfangen voor t koopen van eenige teekeningen 4-4-

d: 30 dito van de hr borgemeester Johan Gevaarts ontfangen voor eenige teekeningen gekogt voor zijn Ed: te Amsterdam 31-0-

den 30 dito van de heer Borgemeester Damus van Slingeland ontfange voor vier teekeningen van zijn Ed: buijteplaats 40-0-

Ontfangst van t Jaar 1750

d: 10 Januari van de heer Hendrik Boon voor twee hordertjes 11-10-

d: 10 dito van de hr. borgemeester Govert van Slingelant ontfange van wegens den boedel van de hr. van Meerdervoort, voor gedaane dienste in de verkoop van zijn Ed. nagelaaten liefhebberij 36-0-

d: 10 dito nog van schout Verhoep ontfangen voor t koopen van twee schilderijtjes 10-11-

d. 20 meij van de heer Borgemeest^r Dames van Slingelandt ontfange voor vier vergulde lijsjes en glase 10-10

d: 24 dito van de hr Papegaeij ontfangen voor rekening van de heer Hardenbroek, voor t schoonmaken en repareere van eenige schilderijen van Suijthoven 21-0-

d: 25 dito van de hr baljouw Halling ontfangen voor een schoorsteenstuk in sijn voor-kamer en voor t schoonmaken eenige schilderijen 64-0- nog voor negen vergulde lijsjes 47-0-

d: 9 Junij van Wouter Dam ontfangen voor een Jaar onderwijs in de schilderkonst 48-0-

[p. 6]

Uijtgaaf van t Jaar 1750

d: 18 novembr aen Kuijpers de viskoper betaalt een paar swarte kousens 2-14-

d: 18 dito nog betaalt aen mons^r Aelbert de Jong de somma van ses gulden welk hij voor mij betaalt hadt voor de verteering op de Steeneekamer^r [Steenenkamer]

d: 22 dito aen Meulemans betaalt voor t maaken van een rok en verdere onkoste 8-5-
den 30 dito aen buerman Caris de schoenmaker betaalt een paar Spaans leere schoenen 3-0-

d: 30 dito aen de Baas [niet ingevuld] kastemaker betaalt een paar eijke raamtjes ...-15-

d: 30 dito aen de pruijkmaker betaalt voor 6 pruijke te poederen 0-11-

d: 30 dito aen Zeger Blanker betaalt voor een 1/4 van een anker roode wijn, en een dito witte met de onkosten zaame 8-2-

[streep]

Uijtgaaf vant Jaar 1751

d. 5 april aen mons. Kuijpers betaalt een paar swarte kouse 2-14-

d. 5 dito nog betaalt aen mons^r Johannis van Riemsdijk voor twee planke die hij voor mij bestelt had 1-6-8

d: 10 dito aen mons^r Johannis van Riemsdijk betaalt een half Jaar kamer huer 25-0-

d: 17 dito aen baas Karis de schoenmaker betaalt een paar gewast lere schoene en een paar gelapt 3-6-

d 21 dito aen de pruijkmaker betaalt voor 6 pruyke ter kamme -12-

d: 21 dito aen mons^r Johannis van Riemsdijk betaalt een half jaar kamer huer 25-0-

d 21 dito nog aen Johannis van Riemsdijk betaalt voor een en twintig dagen kost gelt samen 23-2-

[p. 7]

Ontfangst van int Jaar 1750

den 19 novemb van mons^r Aelbert de Jong ontfangen voor t schilderen van een roer en een plankje voor de heere dekens van t kleermakersgilden 28-0-

den 19 dito nog van de bovengenoemde ontfangen voor drie obligasies mij toebehoerende die saame sevenentwintig hondert gulde sijn op t Comptoor van Dordregt den intrest voor een Jaar bedraagt zaame 67-10-

[streep]

Ontfangst van t Jaar 1751

d: 12 april van de heer Hassevoort ontfangen vijf ducaaten en een stuk van Arent de

Gelder voor een teekening van mij getekent van A. Stork

d: 12 dito nog geruyt met den bovengenoemde heer een stukje van C. Dusart tegen een stukje van G: de Heus van mij. Stuk om stuk

den 28 Juny van de Heer Borgemeest^r Pouweles Gevaarts ontfangen voor seven portretten voor zijn Ed. geschildert en de lijst daar bij geleverd zaame 550-0-

d: 28 ditto van de h^r David Crena ontfangen voor t schilderen van zijn Ed: portret en zijn vrouw, en nog een schoorsteenstuk en twee lijsten 130-0-

d: 14 Julij van de Heer Johannis Deerkens ontfangen voor t schilderen van zijn Ed: en vrouw en de lijst daar bij verschooten - samen 200-0-

den 20 dito van de h^r Johan van der Linden van Slingelandt ontfangen voor t teekenen van agt portretten met swart, sijnde van zijn Edele famielje. Somma 68-5-

[p. 8]

Uijtgaaf van t Jaar 1751

den 17 Julij 1751 aen de weduwe Juffrouw Balen betaalt ~~voor~~ seven elle fijn linden tot ses paar moutjes. Somma 12-12-

d: 23 dito aen Juffrouw Riemsdijk betaalt voor een pont witte sayet voor tot twee paar onderkousen 2-4-

de 6 Septemb. aen de dogter van ... Sax betaalt voor drie bokaale 2-5-

d: 11 dito aen mons^r Kuijpers betaalt voor een paar swarte kouse 3-4-

[streep]

d: 29 april 1752

aen baas Caris betaalt een paar gewast lere schoone 2-14

d 30 dito aen mons^r Aelbert de Jong betaalt voor de heer Jan van Gool voor een ge-rookte zalm 6-13

d: 30 dito nog aen mons^r de Jong betaalt voor de helft in een schilderij van De Ring, met vrugte en bloeme 25-0-

d 2 octobr aen baas Caris de schoenmaker betaalt een paar schoenen van lappe met Luykse zoole 1-0-

een dito zonder Luykse zoole 1-14-

den 19 april 1753 aen de heer Aelbert de Jong betaalt ~~somma~~ 25 gul[den] zijn helft in een bloemstuk van De Ring onder myn zynde berustende seggen vijfentwintig guldens dus hoort het bovengenoemde stuk mij int geheel toe

den 1 Juny 1753 aen beurman Caris betaalt een paar gewast lere schoenen 2-14-

d: 16 nov 1753 aen heer Aelbert de Jong betaalt voor t geen hij voor mij betaalt heeft voor de verteering op de Steenenkamer met het collegie van P. Kuypers: Somma 6-11

[p. 9]

Lyst van mijn Schilderijen int Jaar 1765.

no

1 twee stuks van A. v.d. Burg, Elias van de Ravens gespyst, en Susanna met de Boeven.

2 twee lantschapjes van A. Willaarts op kooper.

3 een dito van Bril ovaal

4 twee dito door Wouermans

- 5 een dito door Milee
- 6 een dito door Tomas Wijk
- 7 een dito zynde een zeehaven
- 8 een Ranconteren door P. Snijders
- 9 een Marceerent leger door v: Lindt
- 10 ~~een woelent water door Bakhuijsen~~
- 11 een dito klijnder van Bakhuyzen een zee strant.
- 12 ~~een landschap van Maas~~
- 13 een Battalje door Hugtenberg
- 14 een waterval gemerkt Cf [monogram: C en F door elkaar] denk van Griffier.
- 15 een gesigt buyte Roomen door Verscheuring.

[p. 10]

- 16 een doode Haas van Hondekoeter
- 17 een dito Duyf etc: doot met eenig Jagttuijg.
- 18 een stuk met vogels door Bisschop
- 19 [gedeelte doorgestreept, daar boven:] de vier getijde van t Jaar door Jordaans
- 20 een Jongetje en meijssjes kop bij malkandere door D: Baasen[?]
- 21 Kristus met den Engel door een goet meester
- 22 Het pourtret van A. v.d' Burg door hem selfs.
- 23 dito door van Mirevelt, door hem selfs met nog een dito in een stuk.
- 24 ~~een tempel stuk door een goet meester~~
- 25 een dito door Hoockgeest.
- 26 het stadshuys van Haarlem, en Delft, twee stuks door J. ten Compen
- 27 een watermolen door I: Ruysdaal
- 28 een lantschap door S: Ruijsdaal
- 29 een boere binnehuys met figuere door J. Ostade
- 30 een boere geselschap vol figuere door dito.
- 31 een kramer zijnen mars presenterend aen een boer en Boerin door C. Dusart
- 32 een slapende boer - door of in de manier van Bega

[p. 11]

- 33 een mans kopje door Rembrandt.
- 34 een dito levens groot tpourtret van Pourbus door hemzelfs.
- 35 een oud mans hoofd door E Zam in crion¹⁶⁴
- 36 mijn pourtret in crion door C. Troost
- 37 een stukje met vrugte door Hanot.
- 38 twee met bloeme door Gaspers Petro Verbrugge
- 39 een lantschapje met beeltjes en beesjes door I: Bot
- 40 een dito door den selven.
- 41 een dito met Iteljaanse boere en bedelaars door A. Bot
- 42 een dito door Hobbema

164 *Crion*: crayon, krijt.

- 43 een dito door Pijnaker
- 44 een dito in de manier
- 45 een dito door Van der Meer
- 46 een dito door Berkheijden waar in een postwagen.
- 47 een dito met koetjes door D^r v: Bergen
- 48 een dito door Huysman van Meggelen

[p. 12]

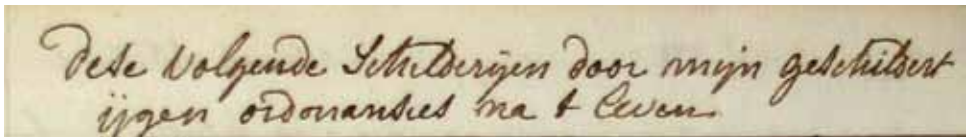
- 49 een woelent water van J: v: Goyen
- 50 een wintertje, van diito
- 51 een dito, van Breugel
- 52 een dito, van Dubbels
- 53 een gesigt met scheepjes, ~~aende~~ door dito
- 54 een dito door Zeeman
- 55 een zeetje door Jan Maat
- 56 een dito door Bon Peeters
- 57 een dito door de Vliger
- 58 een dito ~~door denselven~~ door een goet meester
- 59 twee dito door Stork.
- 60 een stuk met vissen door v: Beyeren
- 61 een dito met vrugte en een kreeft door dito
- 62 de historie van Tobias met den Engel do^r A. de Geldert
- 63 Cristus lesende aen de schoot van Maria en Joseph staet te arbyden door dito
- 64 een vrouw met een landtaaren door dito.
- 65 een biddent mannetje door Schalken
- 66 een vrouwe pourtret zijnde de princes van Niuwborg door dito

[p. 13]

- 67 een jongens kop door dito
- 68 een vrouwe kop door dito
- 69 een weenende Maria Magdalene door Limborg
- 70 een musicerent geselschap door Geerars
- 71 een manskopje door Douw
- 72 ~~een dito vrouwtje door Rembrandt~~ een dito vrouwe kopje
- 73 een maane scheijn door Everdingen
- 74 een moye stondt door Bakhuijsen
- 75 een landschap met beelde en beesjes door Berghum
- 76 een dito door W. Romijn
- 77 ~~een groot landschap in de~~ een dito
- 78 een biddende monnik door Carrats
- 79 een afneming van t kruij rijk van ordonantie door Langfrank
- 80 ~~een mansportret door~~ een landschap van Berghem
- 81 ~~een dito door Frans Hals~~ een dito door Berghem en Weeninx
- 82 een mannetje met een glas in de handt en een vrouwtje etc. door ~~dit~~ Frans Hals
- 83 een oostindise roode Raven door Snijders levensgroot.

[p. 14]

- 84 een paerde markt door Pieter Wouerman
- 85 de zeven provinsie danse om den hoet van vrijheit et[c]. - door Keller op een koo-
pere plaat.
- 86 een landschapje door Pousijn
- 87 een dito door Moses Uijtenbroek
- 88 een dito door Molijn
- 89 een heer en Dame die muciceere door la Haije
- 90 een boere geselschap van J. M. Molenaar
- 91 een historie stuk van A. Terwesten
- 92 een lantschapje met beesjes door J. v: d' Does
- 93 een dito door S. v:d: Does
- 94 een dito door den selven
- 95 t/m 100 [niet ingevuld]

[p. 15]

dese volgende schilderijen door mijn geschildert ijgen ordonansies naar t leven

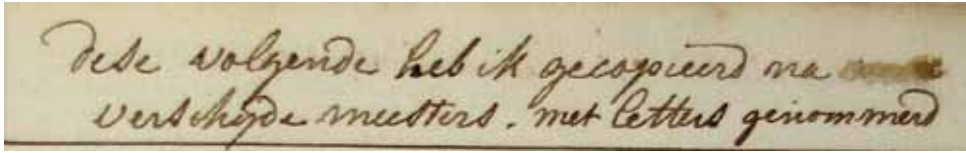
[streep]

- no. 1 een vrolijk geselschap daar de Juffrouw en heer slaapen, en meyt, en knegt
drinke etc.
- 2 een dito de meyt en knegt speeldende met de kat en hondt
- 3 een leesent oudt vrouwtje keers ligt
- 4 een man met een pyp levens groot
- 5 een dito met een osse kop en doode vogels et[c].
- 6 een Juffertje met een hoetje op t hooft.
- 7 een dito zonder hoetje
- 8 een dito
- 9 een dito meijsje met een hontje in een nisje
- 10 Maria Josep en Cristus
- 11 een landschapje
- 12 een dito water met scheepjes
- 13 een stuk met uijle en andere vogels
- 14 een dito met ~~met~~ witte eende et[c].
- 15 een dito met een gans en andere vogels.
- 16 een dito met hoenders, kalkoen et[c].
- 17 met doode vogels.

[p. 16]

- 18 een schilder die een mijsje na t leven schildert
- 19 een dito, tot een wederga die na plyster teekent bij de kaars.

20 een herderinnetje met een schaap, onder een boom zittende
21 een pourtretje van mijn zelve zittende voor den Esel.
22 t/m 34 [niet ingevuld]

[p. 17]

Dese volgende heb ik gecopieerd naar [niet leesbaar, doorgehaald] verschyde meesters. Met letters genommerd

[streep]

A -een vrouwtje speelen op een gitaar met een mannetje agter haer staande et[c]. na Metsu

B -een dito met een kan in haar handt et[c]. na dito

C -een dito mannetje en vrouwtje spelende met een hondtje na den ouden Frans van Mieris. Het orgineel is in het Cabinet van zijn Hoogh: P^r. d: Oranjen

D twee mannetjes na David Teniers 2 stuks

E een boere geselschap na A. Ostade

F een Jongetje met een eij in zijn in zijn handt, na Schalke

G een dito met een rommelpot. na dito.

H twee paaretjes na Potter 2 stuks

I een slapende Veenus na vander Burg

K een stuk met vogels na Hondecoeter

L Cristus geboorte in de stal met eenige herders na Rubbens

M een stukje met scheepe na W: v: de Velden

N een vrouwe pourtret na van Dijk

O de schilder R: du Val na Kneller

P [in een ander handschrift:] het pourtret van Jan Steen en zijn vrouw bij malkaar.

[p. 18]

Q [ander handschrift:] een Jongen met een hont in een nis, na Netscher.

[p. 19-20]

[blanco]

[p. 21]

1753

d: 19 april aan de weduwe mevrouw Didriek van den Santheuvel geleverd een groepje met twee kindertjes, welk ik voor haar Ed. heb laten maken daar voor betaalt met de onkoste twintig guldens.

d: 16 novemb [doorgehaald:] t portret van domine Casinove en zijn vrouw geschildert en door zijn broeder Josef Casinove gehaalt

d: 17 dito [doorgehaald:] t portret van den advocaat Van Wageningen, en vrouw geschildert en door de knecht van de Jong aen huys laten brengen

d: 17 dito aen de weduwe Mevrouw van den Santheuvel geleverd een Stuk van mij geschildert, en daar voor ontfange een stuk van de Gelder en twintig guldens toe.

d: 21 dito voor ~~mevr~~ de heer Cornelis van der Dussen geschildert twee hordertjes met Aelbert de Jong zamen.

d: 18 dito geschildert het portret van domine Casenove en vrouw

[p. 22]

d: 12 july voor de vloot heer van de Wal geschildert + portret van Sijn Ed: dogter.

d: 12 dito voor de heer van der Werf koopman in de Houttuijn schoongemaakt en gevernist een schoorsteenstuk.

d 14 dito geschildert het portret van de heer ... Dierkens en sijn Ed. huysvrouw.

d: 20 dito geschildert het portret van de heer Timmers heer van Est en sijn huysvrouw - bedongen voor de bijde *f* 70 gulde en aen de lyste verschoote *f* 22-10- somma *f* 92-10-

d: 6 maart 1752 aen mons^r Johannis van Riemsdijk dese bovestaande rekening mede gegeven aen de heer Van Est om daer gelt op te ontfangen.

d: 3 July voor mevrouw de weduwe Okker Repelaar geschildert twee stukke in grauw met kindertjes *f* 80 gul vorschot aen doek *f* 4-6

d: 5 dito voor mevrouw de weduwe van den Santheuvel schoongemaakt en gevernist ses portretten.

d: 13 dito voor mons^r Aelbert de Jong geschildert een stuk in de tuyn van de heer Pieter Gelsdorp.

d. 14 dito nog voor mons^r Aelbert de Jong geschildert een haartstuk voor de landmeter Jan de Vries

d 12 octob nog op ordenen van mons^r Aelbert de Jong geschildert vier kooperen schilde voor de schutterij van de St Joris

d 14 dito nog op ordenen van mons^r Aelbert de Jong geteekent een wapen met agt quartiren van Yssendoorn

d: 14 dito voor de heer Huijbert Gyben geschildert veertien stuks glasies voor een toverlantare a twalif stuyv[ers] t stuk

1753 november de heer D: Roelandus is debet aen Aart Schouman voor het teekenen van een wapen met 8 kwartiren, nog in een ander kwartiren bij getekent, vershot aen lijst en glas etc. somma *f* 14-10-

[p. 23]

d: 1 July voor de hr. van der Werf[?] geschildert een portret van sijn nigt Patroon[?] om mede na de Westindie te voeren¹⁶⁵

d: 1 July voor de heer baljouw Halling schoongemaakt 16 portrette van sijn famielje

d: 4 dito voor de hr. de Roo geschildert sijn twee kindere in een deurstuk

d: 5 dito voor de heer baljouw Halling geschildert een schoorsteenstuk in sijn Ed:

165 Vergelijk het geschilderde portret op p. 24, d.d. 20 mei 1749.

voorkamer

d. Int jaar 1750 geschildert dit na volgende

d: 10 January t portret van domine Aelberti

d: 11 dito voor de heer Govert Roelandus een portret gekrioneert van zijn groote vader.

d. 23 mej voor mevrouw Repelaar schoongemaakt en verholpen een schoorsteenstuk daar voor gerekent *f* 1-4

d: 26 novemb de heer David Crena geschildert met zijn vrouw in twee ovale portrette den 10 april 1751 geschildert t portret van de vrouw van Dirck Gijben

X nog geschildert t portret van Huijbert Gijben zijn vrouw

d: 12 april voor de heer Hassevoort geteekent een tekening na Stork

d: 13 dito voor de heer Borgemeester H: van Slingelandt geteekent twee oude portretten op een bladt - met swart.

d: 17 dito voor mons^r Aelbert de Jong geschildert een plank met grotwerk, en een gase hordetje.

d: 29 dito voor de heer Jan van der Linden van Slingelandt geteekent negen oude portrette van zijn Ed. famielje.

[p. 24]

Schilderijen en teekeningen gemaakt 1748 terwijl ik te Dordregt was, en ook verkogt, daar een X voor staat is betaalt¹⁶⁶

d: 28 aug een stuk van vogels voor mij geschildert

d: 6 sept voor mons^r Albert de Jong geschildert zijn twee kinderen in een stuk en daar mede gelekwideert tegens 40 gulden welk [ik] bij hem verteert heb

d: 23 dito voor mij geteekent een tekening na een stuk van V: d^r Kabel

d: 25 dito aen de hr. Jan van der Linden van Slingelant verkogt een schoorsteenstuk voor de somma van 30 gulde

d: 26 dito aen de hr. .. [niet ingevuld] Crena verkogt twee gesnede lijsten van Noteman, voor 15 guld: 15 stuyvers.

d: 30 dito geschildert het portret van Jan van der Linde van Slingelant int ovaal.

d: 2 octob. een portretje in een snuijfdooz daar voor ontfangen 7 gulde

d: 8 dito voor de hr. Jan van Braam gecoopteert 2 portrette

d: 10 dito voor de hr. Mattheus Rees geschildert een sassinet.

d: 20 novemb. 10 stuks portrette geschildert in de munt in een stuk dat mijn meester Aderyaen van der Burg geschildert heeft in t Jaar 1732

d: 22 dito voor de heer Jan van der Linde van Slingelant getykent 6 zegels en een schilderij verholpen

d: 23 dito voor de hr. van der Swet geschildert drie sassinette

[horizontale streep]

Schilderijen en teekeningen gemaakt te Dordrecht 1749

d: 26 april een portretje van Capitijn van Eerp int klijn

d 30 mey geschildert een portret van Juffrouw Patroon nig van de heer van der Werf.

d: 1 Juny voor de heer Boon geschildert 2 hordetjes 12 guld.

166 In de kantlijn staat bij vele posten een X (betaald): deze zijn in de transcriptie weggelaten.

Bijlage 2

De kunsthandel van Aart Schouman 1733-1753

In de aantekenboekjes komen transacties voor van Aart Schouman met collega kunsthandelaars en -verzamelaars. Zowel aan- en verkoop als ruil komen voor. De verkoop van zijn eigen kunst is hierbij uiteraard niet opgenomen: elke kunstenaar probeert zijn werk te verkopen.

Wat opvalt is, dat het erop lijkt dat Schouman vooral handelde om zijn eigen collectie uit te breiden. Hij ruilde andermans werk voor eigen producten. Hij kocht meer dan dat hij verkocht. Opgeroepen wordt het beeld van een liefhebber, die zijn collectie aanvult wanneer de middelen dat toestaan. In plaats van geld vraagt hij vaak een kunstwerk als vergoeding. Hij kwam bij vele verzamelaars aan huis: hij kreeg opdrachten, zijn advies werd ingewonnen en hij was bekend in kunstlievende kringen. Zo ontstond een circuit waar we een deel van te zien krijgen.

In deze bijlage worden de kunstenaars vermeld, van wie werken door Schouman werden verhandeld, in alfabetische volgorde.

Willem van Aelst

Delft 1627 - Amsterdam na 1686: schilder van stillevens.

Er staat G. van Alst, maar waarschijnlijk staat de G. voor Guillaume.

Op 29 juni 1737 stuurde Schouman een stuk van G. van Alst terug naar Jacques de Roore in Den Haag, dat hij niet had weten te verkopen in Dordrecht. Het gebeurde vaker dat Schouman schilderijen opstuurde of opgestuurd kreeg. De werken die nu eenmaal alleen konden worden beoordeeld door ze te zien, moeten daar nogal onder geleden hebben.

Nicolaes Berchem

Haarlem 1620 - Amsterdam 1683: schilder van – vaak italianiserende – landschappen en genretaferelen.

Op 20 september 1737 stuurde de Rotterdammer Jan Snellen een stukje van Berchem naar Schouman terug dat hij voor 135 gulden aan hem verkocht had. De dag daarop verkocht hij het aan Cornelis van Lil voor 140 gulden.

Cornelis of Abraham Bisschop

Cornelis Bisschop (Dordrecht 1630-1674) of diens zoon Abraham Bisschop (Dordrecht 1670 - Middelburg 1731).

Op 11 juni 1740 stuurde Schouman twee gekleurde tekeningen van (vader of zoon) Bisschop naar zijn broer Cornelis. Niet vermeld werd of deze bedoeld waren om verkocht te worden.

Richard Brakenburg

Haarlem 1650-1702: schilder van genretaferelen.

Op 26 februari 1737 stuurde Schouman twee werken van Brakenburg terug naar zijn collega Jacques de Roore in Den Haag, nadat hij vergeefs geprobeerd had ze in Dordrecht te verkopen.

Aelbert Cuyp

Dordrecht 1620-1691: schilder van landschappen en portretten.

Schouman verkocht op 11 februari 1738 aan Isaac Morjé, de door hem geportretteerde suikerraffinadeur binnen de firma Vriesendorp, twee schilderijen van Aelbert Cuyp voor 14 gulden. Dit uitzonderlijk lage bedrag staat in schril contrast met de prijzen die werden betaald voor een Berchem (140 gulden) of een Wouwerman (275 gulden). Op 21 februari 1742 ruilde hij met Gerard Hoet in Den Haag negen tekeningen (van zijn hand?) voor een stukje van Cuyp.

Jacob van der Does

Amsterdam 1623 - Sloten 1673: landschapschilder.

Zie bij Philips Wouwerman. Het stukje van Van der Does werd geschat op 50 tot 60 gulden.

Cornelis Dusart

Haarlem 1660-1704: schilder van genretaferelen.

Op 12 april 1751 verwierf Schouman een stukje van Dusart in ruil voor een werk van Willem de Heusch.

Jan Fyt

Antwerpen 1611-1661: schilder van dierstukken, leerling van Frans Snijders.

Slechts zelden werd aangetekend wat het schilderij voorstelt. In dit geval: *Dode vogels en vee*. Dat brengt ons niet veel verder, want dit onderwerp heeft Fyt tientallen keren geschilderd. Schouman verkocht het stuk aan zijn vriend Frans Greenwood op 12 september 1737 voor 21 gulden 10 stuivers. Dit bedrag was exact de prijs die hij er zelf voor had betaald. Omdat hij er nog schildermateriaal en tekeningen bijgaf, leed hij verlies op deze transactie.

Aert de Gelder

Dordrecht 1645-1727: laatste leerling van Rembrandt en tot het eind van zijn leven in diens trant werkend, vooral schilder van bijbelse voorstellingen. Woonde in de Wijnstraat, niet ver van de plaats waar Schouman opgroeide.

Op 12 april 1751 deed Schouman kennelijk een goede zaak. Hij maakte voor de heer Van Hassevoort een tekening, zijnde een kopie naar een werk van zeeschilder Abraham Storck. In ruil daarvoor ontving hij 5 ducaten en nog een stuk door Aert de Gelder. Zijn werk werd in de 18de eeuw kennelijk niet meer gewaardeerd. Wellicht had Schouman wel belangstelling, vanwege hun gedeelde herkomst.

Op 17 november 1753 breidde Schouman zijn collectie uit met nog een De Gelder. Hij leverde aan de weduwe Van den Santheuvel een door hem geschilderd stuk en daarvoor ontving hij een stuk van De Gelder en nog 20 gulden toe.

Willem de Heusch

Utrecht begin 17de eeuw-1692: schilder van kleine landschapjes.

Er staat G. de Heus, maar ook hier is waarschijnlijk Willem (Guillaume) bedoeld.

De heer Van Hassevoort ruilde op 12 april 1751 (zie De Gelder) met gesloten beurzen

een stukje van Cornelis Dusart voor een stukje van G. de Heus uit de collectie van Schouman.

Alexander Keirincx

Antwerpen 1600 - Amsterdam 1752: Zuid-Nederlands schilder van (fantasie)landschappen.

Er staat A. Kirmgs, misschien is hiermee Keirincx bedoeld.

Op 29 januari 1737 stuurde Schouman een schilderij terug naar Den Haag aan de heer Patromann (?), dat hij kennelijk niet had kunnen slijten aan een van zijn cliënten in Dordrecht.

Herman van Lin

Actief in Utrecht ca. 1659-1670: schilder van ruitergevechten en jachtgezelschappen.

Schouman verkocht op 25 mei 1736 een stuk van hem voor 60 gulden aan Cornelis van Lil.

Louis de Moni

Breda 1698 - Leiden 1771.

Deze weinig bekende schilder is de enige tijdgenoot van Schouman in dit overzicht.

Op 19 september 1749 betaalde Schouman zijn vriend en collega Aelbert de Jong 44 gulden 10 stuivers voor twee schilderijtjes door De Moni.

Adam Pynacker

Pijnacker 1622 - Delft 1673: schilder van landschappen.

Op 20 mei 1737 ruilde Schouman weer eens een stuk door hemzelf gemaakt tegen een werk van een 17de-eeuwse meester. Voor een kopie naar Willem van de Velde ontving Schouman een schilderij door Adam Pynacker, plus nog een rijksdaalder toe.

Abraham Rademaker

Lisse 1676/77 - Haarlem 1735: tekenaar van topografische voorstellingen, vooral van kastelen. Groot voorbeeld voor Schouman, en ook voor Cornelis Pronk, Jan de Beyer en Paulus van Liender.

Deze stukken werden vaak geruild. Zo maakte hij voor Frans Greenwood twee aquarellen naar stukjes van Jan Griffier, die Schouman kennelijk in zijn collectie had. In ruil daarvoor kreeg hij op 23 april 1738 twee tekeningen van Rademaker ter waarde van 30 gulden en nog 15 gulden toe.

Op 11 juni 1740 stuurde hij met schipper Jan Evertse naar zijn broer Cornelis in Middelburg twee tekeningen van (Cornelis of Abraham) Bisschop en een van Rademaker, alle in kleur. Niet zeker is of dit handelswaar was.

Pieter de Ring

Leiden 1615-1660: schilder van stillevens.

Op 30 april 1752 betaalde hij Aelbert de Jong 25 gulden voor het halve bezit van een schilderij door De Ring, voorstellende een stilleven met vruchten en bloemen. Een jaar later betaalde hij nogmaals dit bedrag, waardoor hij volledig eigenaar werd van dit stilleven.

Peter Paul Rubens

Siegen 1577 - Antwerpen 1640: schilder van genrestukken en portretten.

Zie bij Saftleven. Een model van Rubens is waarschijnlijk een van zijn vele voorstudies in olieverf.

Herman Saftleven II

Rotterdam 1609 - Utrecht 1685: schilder van landschappen en stadsgezichten. Telg uit een schildersfamilie: zijn vader Herman (I) was minder bekend.

Op 1 mei 1736 noteerde Schouman dat hij vanwege het schilderen van de voorkamer van de heer Burggraaf 2 *stukkies van H. Saftleven* en een *Model van Rubbeen* (Rubens) en nog 125 gulden toe ontving. Op de 12de augustus daaropvolgend stuurde hij de twee schilderijtjes naar de Rotterdamse verzamelaar Jan Snellen en vroeg daarvoor 150 gulden. Hier is dus echt sprake van handel.

Jan Steen

Leiden ca. 1626-1679: schilder van genrestukken, vooral huiselijke taferelen.

Op 18 december 1736 gaf hij zijn broer Maarten, de schipper, een bedrag van 237 gulden 16 stuivers mee om in Middelburg aan de heer De Smit te overhandigen, vanwege twee schilderijen, waaronder een Jan Steen. Hij had de werken voor deze verzamelaar doorverkocht. Schouman was hierbij louter intermediair. Hij vermeldde niet of hij daar nog wat aan verdiende.

David Teniers II

Antwerpen 1610 - Brussel 1690: schilder van genrestukken, maar ook van vele andere werken. Ook diens vader was schilder, maar stond in de schaduw van de zoon.

Aan Jacques de Roore verkocht hij op 16 oktober 1738 een stukje van Teniers, waarvoor hij 97 gulden 5 stuivers ontving.

Simon Vouet

Parijs 1590-1649: schilder van de Franse barok, hofschilder van Hendrik IV.

Op 20 mei 1737 kocht hij van zijn broer Cornelis 48 prenten van Vouet voor 5 gulden 2 stuivers. Hier moet sprake zijn van 18de-eeuwse prenten naar werken van Vouet. De Franse meester heeft een groot oeuvre nagelaten van schilderijen en tekeningen. Hij is niet bekend als graveur. De prijs geeft al aan dat het hier gaat om goedkoop seriewerk.

Philips Wouwerman

Haarlem 1619-1668: schilder van voorstellingen met paarden, o.a. veldslagen- en ruitstukken.

Op 12 januari 1737 ruilde Schouman met de leerkoopman Cornelis Zonne te Rotterdam een schilderij. Hij leverde een stukje van Philips Wouwerman tegen een stukje van Jacob van der Does dat op 50 tot 60 gulden geschat werd. Dat Schouman daarnaast nog 220 gulden ontving, geeft wel aan hoe immens populair – en dus kostbaar – de werken van Wouwerman waren.

Op 2 juni 1737 kocht Schouman voor 15 gulden 15 stuivers van Gerard Hoet in Den Haag 22 prenten van Wouwerman. Net als bij Vouet moet het hier gaan om 18de-

eeuwse prenten naar werk van Wouwerman.¹⁶⁷

Op 9 juli 1738 ontving Schouman van Jacques de Roore in ruil voor een schilderij nog eens dertig prenten van (naar) Wouwerman, die 30 gulden waard waren.

In enkele gevallen worden geen schildersnamen vermeld. Zo verkocht Schouman in Dordrecht een partij schilderijen voor de heer Van Genée (uit Middelburg?). Op 25 maart 1737 gaf hij de opbrengst mee aan zijn broer Maarten.

Een volledige lijst van zijn collectie – of moeten we zeggen handelsvoorraad? – is dus zeker niet te maken voor deze periode. Dat overzicht krijgen we pas in 1765. De lijst van zijn collectie op dat moment staat in het tweede aantekenboekje.

167 Wuestman (2009), 'Prenten naar Philips Wouwerman', p. 54-65. Zij citeert Johann Caspar Füssli, die in een brief klaagde dat heel Duitsland werd overspoeld met een stortvloed aan prenten naar Philips Wouwerman. Verder schrijft zij dat tot 1800 naar schatting een kleine driehonderd prenten naar zijn voorstellingen verschenen.

Bijlage 3: Chronologie

Jaar	Gebeurtenis	Werk
1710	Aart Schouman geboren te Dordrecht op 4 maart 1710	
ca. 1725 tot 1730	Leerling bij kunstschilder Adriaan van der Burg (1693-1733)	<i>Een aap als schilder voor zijn ezel</i> (tekening naar schilderij van Teniers)
1726	Overlijden vader Schouman	
1727	Eerste opdracht voor familie Van Slingelandt	Tekening van huis hoek Voorstraat / Nieuwkerkstraat
ca. 1728	Zelfportret	Zelfportret in rood krijt (RPK)
1728	Eerste topografische tekeningen	<i>Vianen aan de Lek</i> (1728) (veiling Van Stockum 1941); <i>De trasmolen te Zwijndrecht</i> (1728) (DI 2282)
1729	Topografie Dordrecht	De huizen van Van Slingelandt aan de Wolwevershaven
1729	Eerstbekende Zeeuwse tekening; later nog vaak tekeningen onderweg naar Middelburg; laatstgedateerde topografische tekening is van 1784	<i>Ruïne van het Huis Oosterstein op Duiveland</i> (ZI II, 1858); <i>De oude toren van Wissenkerke</i> (ZI II, 1490)
1730	Topografie omgeving Dordrecht	Aquarel <i>Huis Meerdervoort bij Zwijndrecht</i> (veiling Van Huffel, 1936)
1730	Zelfportret	Zelfportret in olieverf op paneel, RM
ca. 1730	Portretten	Jongeman met gravure van een uil bij kaarslicht (mezzotint, RP-P-1909-84); portret van Jan Snellen bij kaarslicht (mezzotint, RP-P-1909-73)
1732	Overlijden moeder Cornelia de Vos	
1733	Overlijden leermeester Adriaan van der Burg; begin eigen loopbaan	
1733	Portretten	Koopman/reder Isaac Morjé en zijn vrouw Francina Vriesendorp; Aletta Melano, weduwe Hendrik Vriesendorp; en Hendrik Vriesendorp jr. (DM)
1733	Eerste inschrijving leerling in zijn <i>Memori boek van mijn Desiepeken die ik heb onderwesen</i>	

1734/35	Vormde met drie anderen een club die in het Hof bijeenkwam om te dammen, pijp te roken en wijn te drinken; er werd gediscussieerd over godsdienst en poëzie	
1734	Samenstelling voorouderserie Van Slingelandt	Kopieën in gewassen inkt van originele schilderijen voor Jan van der Linden van Slingelandt
1734	Eerste werken kamerdecoratie	Vier schoorsteenstukken
1734	Portretten	De zoon van Timmer; Eduard de Cerf; kaaskoopman Jan van Wageningen
1734 jan.	Decoratiewerk	Chassiniet voor wijnkoopman Van der Bent
1734 nov.	Albert de Jong en zijn broer Lambert als leerlingen bij Schouman	
1735	Portretten	Apotheker Petrus Harnes en zijn vrouw; Schelbeeks zoon; Wouter van Lils dochter (besteld door grootvader Cornelis); mw. Nierhof; Cornelis van Lil (2x)
1735	Genrestukken	<i>Dame die haar voet laat opmeten door een schoenmaker</i> , olieverf-schilderij Hermitage; <i>Vertumnus en Pomona</i> , olieverf op doek, 94 x 132 cm, Kopenhagen 1980
1735	Eerste grote orders buiten Dordrecht	Schoorsteenstuk voor wijnkoopman Van den Berg uit Bergen op Zoom; Daniel de Smit uit Middelburg
1736	Portretten	Notaris De Haan; dokter Van Convent en zijn vrouw; groepsportret drie dochters van Van Meerdervoort; viceadmiraal Van Convent; nicht van Van der Eyst; Rotterdamse verzamelaars Jan en Pieter Bisschop (vernietigd in mei 1940)
1736	Opdrachten door Cornelis van Lil	<i>De kunstenaar in zijn atelier</i> met Cornelis van Lil op de voorgrond (O.-I. inkt, RUL); pentekening <i>De kunstenaar in zijn atelier met Cornelis van Lil, garenkoopman in Dordrecht</i>

1736	Oprichting Sint-Lucasbroederschap, vereniging van kunstliefhebbers; Schouman was geen lid, maar legde er contacten voor opdrachten	Gravure <i>Vergadering van de Dordtse broederschap Sint-Lucas</i> (DI 2845)
1736		Gravure <i>Fluitspeler voor een rondboogvenster</i> (RPK)
1736	Eerste aquarellen naar de natuur	Acht kleine aquarellen met vogels voor Pompe van Meerdervoort
1736	Opdrachten soms deels voldaan met kunstwerken; Schouman werd actief als kunsthandelaar	
1736	Interieurwerk	Grote behangselschildering voor Burggraaf (Wijnstraat); kamer in buitenplaats van Willem Snellen
1736	Portretten	Drie dochters van Pompe van Meerdervoort (in huis Meerdervoort)
1737	Portretten	Vrouw van musicus Alec (?); kleinzoon van Cornelis van Lil; Dirk Gyben en Katharina van der Linden; Arent Maertensz de Heer, zijn vrouw en hun twee dochters
1737	Genrestuk in stijl leermeester Adriaan van der Burg	<i>Dame en heer aan tafel in een tuin</i> , slapend of dronken, terwijl een man en vrouw van kennelijk lagere stand zich vrolijk maken en het glas heffen
1737	Eerste grote werk als topografisch kunstenaar stad en regio	Aquarel <i>Gezicht op Dordrecht</i> (GPV 504)
1737	Religieus werk	<i>Vlucht naar Egypte</i> (olieverf op doek, kunsthandelaar Stodel)
1737 e.v.	Talrijke opdrachten 'toegepaste' kunst: vensterschermen, snuifdozen, wijzerplaten, waaiers	Opdrachtgever (sept.) voor twee vensterschermen: Gijsbert van Rijsoort
1737	Interieurwerk: grootste opdracht in Dordrecht tot dan toe voor decoratief werk	Kamer in 't rond met voorstellingen uit Ovidius i.o.v. Hendrik Braats; schoorsteenstuk voor Berck
1738	Portretten	Neef van Van den Berg (ten voeten uit); wijnkoper Van den Berg in Bergen op Zoom; Jan Cornelis de Wit en zijn vrouw

1738	Religieus werk	<i>Christus en de Samaritaanse vrouw</i> (olieverf op doek, kunsthandaelaar Stodel); <i>Het offer van Abraham</i> (groot schilderij in opdracht voor Cornelis van Lil)
1738	Interieurwerk	Schoorsteenstuk voor Heilige Geest- en Pesthuis ter Grote Kerk met toepasselijke zinnebeelden: <i>Wijsheid in de tempel van Charitas</i> (Van Gijn) schoorsteen- en bovendeurstukken voor jonge Mr. Van den Brandeler; beschilderd plafond Voorstraat 302
1738	Actief als kunsthandaelaar; contacten met schilders/handelaars in Den Haag (Jacques de Roore) en Middelburg (zijn broer Cornelis)	Isaac Morjé (geportretteerd in 1733) koopt van Schouman twee schilderijen door Aelbert Cuyp
1738	Ontwerp groot en klein bord en kelk voor Heilig Avondmaal	Opdracht van burgemeesters van Dordrecht
1739	Genrestukken	Kabinetstukje voor Cornelis van Lil
1739	Aquarellen topografie Dordrecht en omgeving; veel werken uit deze periode zijn voorzien van gouden rand	<i>Gezicht op Dordrecht vanaf de Kalkhaven</i> (DI 346); <i>Gezicht op Dordrecht, gezien vanuit het zuiden</i> (Den Haag, particuliere collectie); <i>De dijk te Papendrecht</i> (RPK); <i>Molen De Hoop aan de Noordendijk buiten Dordrecht</i> (RAD); <i>Houtvloten op de Merwede bij Sliedrecht</i> (GPV); <i>Gezicht op Elshout tegenover Krimpen a/d Lek</i> (DI 2098)
1739	Topografie Buitenplaatsen	Voor Van Slingelandt serie tekeningen van buitenplaats Crabbehoff (deels in GPV)
1739	Aquarellen naar de natuur	<i>Boomkruiper, bergvink en boekvink, met landschap met twee kerktorens</i> (Fondation Custodia); <i>uil bedreigd door vier kleine vogels</i> (privécollectie)
1740	Topografie Dordrecht en omgeving	<i>Gezicht op Dordrecht vanaf Zwijndrecht</i> (DI 347); <i>Het huis Meerdervoort</i> (DI 2159)
1740	Portretten	Jan van Wageningen met zijn twee kinderen op één stuk

1740	Topografie buiten Dordrecht	<i>2x Gezicht op de dorpen Well en Bokhoven</i> (collectie De Grez, KMSK)
1741	Portretten	Ontvanger Stoop met zijn vrouw; Johan en Boudewijn de Roo, kinderen van Johan Hendrik de Roo en Johanna Onderwater
1741	Topografie Dordrecht	<i>Gezicht op Dordrecht, van Groot-hoofd tot Riedijkspoort</i> (DI 348)
1741	Op weg naar Middelburg maakte Schouman tekeningen die later werden uitgewerkt	<i>Gezicht op Ooltgensplaat</i>
1741	Interieurwerk	Schoorsteenstuk voor Dordtse logement in Den Haag
1742	Topografie Dordrecht en omgeving	<i>Watermolen bij Dubbeldam</i> (DI 1967); <i>Gezicht op Groote Lindt</i> (gezien vanaf het pad achter het huis Meerdervoort, RPK)
1742	Topografie buiten Dordrecht	<i>Gezicht op Liefkenshoek</i> (ZI II 1299, aq)
1743	Portretten	Onder de Linde; Gerard Beelaerts; Schook en zijn vrouw
1743	Genrestukken	Twee kabinetstukjes voor Gysen
1743	Interieurwerk	Plafondstuk met kindertjes
1743	Aquarellen naar de natuur	IJsvogel en lijster, met op achtergrond wintergezicht op Dordrecht (Artis)
1744	Topografie Dordrecht en omgeving	<i>Huis Bleyenburgh, de Waag en de Beurs in Dordrecht</i> (RAD); <i>De kerk van Dubbeldam</i> (GPV); <i>Gezicht op Dordrecht met de Riedijkse poort</i> (RPK); <i>Uitladen van een driemaster bij het Groothoofd</i> (RUL); <i>Gezicht op Puttershoek aan de Oude Maas</i> (GPV G 1905)
1744	Topografie buiten Dordrecht	<i>Gezicht op Veere</i> (DM, O.-I. inkt); <i>Gezicht op het dorp van Der Heyde</i>
1744	Opdracht van Govert van Slingelandt	Vier aquarellen van buitenhuis Patijnenburg bij Naaldwijk
1744-1749	Opdracht van Mr. Hendrick van Slingeland	32 aquarellen van buitenplaats, tuin en omgeving van Zuydwind (afgebroken in 1812) en het dorp 's-Gravenzande

1745	Topografie Dordrecht en omgeving	<i>Gezicht op Dordrecht vanaf het Mallegat</i> (DI 349); <i>Gezicht op de Spuiport</i> (DI 789); aquarellen <i>Huis te Merwede</i> uit diverse standpunten (DI 2193); O.-I.-inkt-tekeningen van Huis te Merwede (DI 2194);
1745	Topografie buiten Dordrecht	<i>Gezicht op dorp 's-Gravenzande</i> (buiten de Zuydwindserie)
1745	Portretten	Schilder Albert de Jong (1714-1766?) met zijn vrouw en zoon
1745	Schenkt door hemzelf gegraveerd glas aan dhr. Hartcamp	Man die naar dronken vrouw kijkt (glas is waarschijnlijk verloren; in 1766 in collectie Jan Bisschop, Rotterdam)
1747	Portretten	Nicolaes Landtschot, als Raad van Justitie vertrokken naar O-Indië; Diderik van den Santheuvel; zijn vrouw en twee kinderen
1747	Een van twee bekende geschilderde stillevens door Schouman, beide met dode dieren (zie ook RKD); slechts twee tekeningen bekend in dit genre	<i>Stillevens met kalfskop</i> (olieverf op linnen, CM Utrecht)
1747	Topografie Dordrecht en omgeving	Aquarel en gouache <i>Gezicht op Dubbeldam</i> (DI 2006A)
1747	Topografie buiten Dordrecht	<i>Gezicht op Bruinisse</i> (pen en penseel in O.-I. inkt; ZI 1707);
1747	Interieurstukken	Lange Gortstraat 38, Middelburg, bovendeurstuk: eenden en reigers op oever, met veer drijvend op water (citaat Melchior d'Hondecoeter)
1748	Portretten	Jan van der Linden van Slingelandt (in ovaal schoorsteenstuk); twee kinderen van Albert de Jong, portret op een snuifdoos
1748	Opdrachten van muntmeesters in Dordrecht	Elf nieuwe portretten bijgeschilderd in bestaand groepsportret (Adriaan van der Burg, 1732)
1748	Schouman woont zowel in Den Haag als in Dordrecht; grootste deel van het jaar is hij in Den Haag	

1748-53	Schoumans tweede aantekenboekje, afwisselend in Dordrecht en Den Haag. Meeste inkomsten had hij nog van Dordtse klanten, maar ook al (vóór 1751) portret van Haagse predikant Sandifort.	In zijn boekje lijst van 21 schilderijen door hemzelf en 16 kopieën naar oude meesters; daarnaast ook schilderijen van anderen in zijn bezit
1748	In juli lid geworden van Haagse schildersbroederschap Pictura	
1749	Portretten in Dordrecht	Portret twee jongste kinderen De Roo: Hendrik (6 jaar) en Johanna (8 jaar)
1749	Ingeschreven bij Haagse Tekenaadademie, samen met zijn Dordtse leerling Wouter van Dam	
1749	Topografie Dordrecht en omgeving	Aquarel <i>Gezicht op de Spui poort en 's Lands werf</i> (DI 989)
1749	Aquarellen naar de natuur	Twee tekeningen van vogels voor de broers Bisschop in Rotterdam
1749	Tekeningen voor Damas van Slingelandt	Vier aquarellen van buitenverblijf Haaswijk te Dubbeldam; toegankelijk van Huis Haaswijk (DI 2018 a-d)
1749-1759	Voor 21-delige <i>Vaderlandsche Historie</i> van J. Wagenaar tekent Schouman ongeveer tweehonderd portretten, naar het leven maar ook naar oude geschilderde portretten; tekeningen worden in gravure gebracht door Jacobus Houbraken en Pieter Tanjé	
1750	Portretten	Paulus Gevaerts, burgemeester van Dordrecht; ook zijn zoon en dochter; dominee Alberti; zelfportret; Maria Arnoudina Gevaerts, dochter van burgemeester Paulus Gevaerts (Den Haag); David Crena en zijn vrouw
1750	Topografie Dordrecht en omgeving	<i>De lantaarn aan het eind van de Dordtse Kil</i> (O.-I. inkt, DI 2133)
1750	Topografie buiten Dordrecht	<i>De Vlissingse poort te Middelburg</i> (O.-I. inkt, ZI II 35); <i>Middelburgse Noordpoort en Vlissingse poort, beide gezien vanaf stadzijde</i> (ZI II, 343 en 353)

1750/51	Verschijning van <i>De nieuwe schouburg der Nederlantsche kunstschilders en schilderessen</i> door Johan van Gool	gravure door J. Houbraken naar tekening van Schouman, voorstellende portret van schrijver/schilder; vooraf gaat gedicht van Frans Greenwood; andere gravures met schildersportretten eveneens door Schouman getekend
1751	Portretten	Burgemeester Paulus Gevaerts (7x); David Crena en zijn vrouw (ovaal); vrouw van Dirk Gyben; vrouw van Huybert Gyben; dochter van Van der Wal; Dierkens en zijn vrouw; Timmer en zijn vrouw; Crena (2x)
1751	Topografie Dordrecht en omgeving	Aquarel <i>Gezicht op Dordrecht vanaf de 's Gravendeelse Dijk</i> (RAD DI 1938)
1751	Topografie buiten Dordrecht	Twee tekeningen van de ruïne van de kerk van Buttinge (O.-I. inkt, ZI II, 125 en 126)
1751	Interieurstukken	Schoorsteenstuk en twee lijsten voor Crena;
1751	Glasgravingen	Gegraveerd glas met voorstelling van man die wijnkan vasthoudt (RM)
1751	Benoemd tot bestuurslid van Haagse Tekenenacademie	
1752	Portretten	Zelfportret in ovale lijst, met palet en penselen (mezzotint);
1752	Glasgravingen	Glas met portret van Willem IV naar gravure door Pieter Tanjé naar geschilderd portret door Gerard Sanders uit 1750
1752	Reis naar Walcheren: bezocht zijn broer in Middelburg; kreeg opdrachten voor behangsels en groepsportretten; maakte ook vele topografische tekeningen	Aquarel met gezicht op Fort Rammekens vanaf het water; in Middelburg kamerdecoraties voor huis Schorer (Dam zuidzijde); huis Lange Gortstraat 38; huis Wagenaarstraat 1
1752	Topografie buiten Dordrecht	3x aquarel + 1x O.-I. inkt gezichten op Ameide (GPV, Teylers); gezicht op Fort Rammekens (aquarel, ZI II 904); gezicht op dorp Monster

1752-1762	Benoemd tot eerste bestuurder (deken) van Pictura te Den Haag	Wijnglas, gegraveerd in stippeltechniek door Schouman, voorstellend Pictura, aangeboden aan broederschap Pictura
1752	Decoratiewerk	Opdracht van Huybert Gyben voor beschilderen van veertien toverlantaarnplaatjes
1753	Portretten	Advocaat Van Wageningen en zijn vrouw; dominee Casanova en zijn vrouw; groepsportret van Rotterdamse broers en kunstverzamelaars Jan en Pieter Bisschop en hun bezoeker Oliver Hope
1753	Topografie buiten Dordrecht	Oude ruïne van Brigdamme op Walcheren (RPK)
1753	Reis naar Duitsland (Kassel); hoopt op aanstelling tot hofschilder, als opvolger van Philip van Dijk, die ook in Middelburg werkte	Aquarel van natuursteenwerf van landgraaf bij Kassel, gezien vanuit zijn kamer in herberg De zwarte adelaar; portret van Willem VIII, landgraaf van Hessen-Kassel
1753	Schouman voorgoed vertrokken uit Dordrecht naar Den Haag	

Geraadpleegde bronnen

Archiefbronnen

Regionaal Archief Dordrecht

Archief 9, Oud-rechterlijk archief
Archief 11, Doop-, trouw- en begraafboeken
Archief 20, Oud-notarieel archief
Beeldbank

Gemeentearchief Rotterdam

Doop-, trouw- en begraafboeken

Nationaal Archief Den Haag

Rekenkamer ter Auditie (3.01.28)
Financie van Holland (3.01.29)

Het Utrechts Archief

Beeldbank

Literatuur

Alleblas, Jan (1983). 'Nieuw leven in een oude brouwerij? – Geschiedenis en toekomst van De Sleutel', in: *Kwartaal & Teken* 1983 nr. 2.

Alleblas, Jan, B. Jintes & P. Schotel (1988). *Was getekend Dordrecht 1780-1960*. Zwolle/Dordrecht: Waanders/Dordrechts Museum.

Blok, P.J. & P.C. Molhuysen (1930). *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. 10 delen (1911-1937), deel 8. Leiden: Sijthoff.

Bol, Laurens J. (1991). *Aart Schouman. Ingenious painter and draughtsman*. Doornspijk: Davaco.

Bollebakker, Hans (tekst) & Marco de Nood (foto's) (2004). 'Aart Schoumans *Trouwe herder* in het Zeepaert', in: *Heemschut*, juni 2004, p. 24-26.

Bosman, Antony (1955). 'Aert Schouman gaf de stoot tot twee Dordtse kunstgenootschappen', in: *De Dordtenaar*, 16 juni 1955.

Broeke, Martin van den (2012). 'Kunst verzamelen, mecenaat en statusvertoon. De verzamelingen van Hendrik van Slingelandt (1702-1759) als distinctiemiddel', in: *Virtus*, jrg. 19, 2012, p. 125-146.

Buckley, Wilfred (1931). *Aert Schouman and the glasses that he engraved with a supplementary note on glasses engraved by Frans Greenwood*. Londen: E. Benn.

Catalogus Herdenkingstentoonstelling Aart Schouman 1710 – 1792 (1960). Dordrecht: Dordrechts Museum.

Catalogus Arent de Gelder (1645-1727) – Rembrandts laatste leerling (1999). Dordrecht/Keulen/Gent: Dordrechts Museum/Wallraf-Richartz-Museum/Snoeck-Ducaju & Zoon.

- Dalen, J.L. van (1931). *Geschiedenis van Dordrecht*. 2 delen, Dordrecht: Morks.
- Duinen, Herman A. van & Cees Esseboom (red.) (2008). *Water wordt een feest zodra het bij de brouwer is geweest – Dordtse brouwerijen door de eeuwen heen*. Jaarboek 2007 van de Vereniging Oud-Dordrecht.
- Dumas, Charles (2006). *De kasteeltekeningen van Abraham Rademaker*. Zwolle/Wijk bij Duurstede: Waanders.
- Gijn, S. van (1908). *Dordracum Illustratum, Verzameling van kaarten, teekeningen, prenten en portretten betreffende de stad Dordrecht*. 2 delen en register, Dordrecht: De Dordrechtsche Drukkerij- en Uitgevers-Maatschappij.
- Gool, J. van (1750-51). *De nieuwe schouburg der Nederlantsche kunstschilders en schilderessen*. 2 delen, Den Haag: gedrukt voor den autheur; Reprint (1971), Soest: Davaco.
- Greenwood, Frans (1736). *Lykklagt over myn zeer lieven zoon, Kornelis Greenwood, overleden in Suriname den IIIden april MDCCXXXVI, in den ouderdom van XXVII jaren VII maanden en I dag* (Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag; fotokopie in: RAD 489, inv.nr. 32223)
- Grever, Tonko (2010). *Museum Van Loon – Een extera fraay huis*. Amsterdam/Zwolle: Museum Van Loon/WBooks.
- Hartendorf, Guus (1998). ‘De levensloop van J.T. Cremer’, in: Guus Hartendorf, e.a., *Duin en Kruidberg, Honderd jaar buitenplaats en Het duingebied van de familie Cremer*. Haarlem: De Vrieseborch.
- Havers, Emile & Sander Paarlberg (2010). ‘Een nieuw familieportret van Aert Schouman’, in: *Bulletin Dordrechts Museum*, Jrg. 35 nr. 1, p. 12-13.
- ‘Herenboekjes’(1744 en 1754): *Lyste, Waar in verthoont worden de Naamen Van de Ed: Groot Agtb: Heeren Regenten der Stadt Dordrecht*. Dordrecht: d’Erve J. van Braam, Stads Drukster (RAD 489, inv. nrs. 62336 en 62337).
- Hordijk, L.W. (2000). *Geschiedenis en genealogie van de families Hordijk*, deel 1. Brielle: eigen uitgave.
- Lapikás, L. (2014). *Fragment Genealogie Rolandus*. Muiden: eigen uitgave.
- Leer, Kees van der (1999). *Het eilandje Meerdervoort - van ridderslot tot tuindorp*. Zwijndrecht: Gecombineerd Woningbeheer Zwijndrecht/Historische Vereniging Zwijndrecht.
- Liefkes, J.R. (1987). *Museum Mr. Simon van Gijn – Catalogus van de glasverzameling*, Dordrecht: Museum Mr. Simon van Gijn.
- Noortwijk, Liesbeth van & Sander Paarlberg (2010). *Dordrechts Museum – De collectie - het gebouw*, Dordrecht/ Bussum: Dordrechts Museum/Thoth.
- Nusteling, Hubert (1998). ‘De bevolking: van raadsels naar oplossingen’, in: Frijhoff, Willem, Hubert Nusteling & Marijke Spies (red.). *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813*. Dordrecht/Hilversum: Gemeente Dordrecht/Verloren.
- Overvoorde, J.C., e.a. (1900). *Oude Gebouwen te Dordrecht*. Dordrecht: Vereeniging tot Instandhouding van Oude Gebouwen.
- Prieëlle-Bunk, Hanne de (2011). ‘Het huis van piraat Laurens Davidszoon van Convent’, in: *Oud-Dordrecht* 2011 nr. 3, p. 222-232.
- Roever, N. de (1888). ‘Aert Schouman volgens zijne aanteeckenboekjes’, in: *Oud Holland* (1888), p. 33-44.

- Scheen, Pieter A. (1981). *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1880*. Den Haag: eigen uitgave.
- Schüttenhelm-Okma, Anne-Marie (1998). 'Zoo vaardig mogelijk', in: Guus Hartendorf, e.a., *Duin en Kruidberg, Honderd jaar buitenplaats en Het duingebied van de familie Cremer*, Haarlem: De Vrieseborch.
- Sigmond, Kees (2001). 'De geslachten Van Slingeland(t) in Dordrecht en het baljuwschap Zuid-Holland in de 14de en 15de eeuw', in: *De Nederlandsche Leeuw* 2001, kol. 521-580; en 2004, kol. 258-263.
- Sigmond, Kees & Sjoerd de Meer (red.) (2013). *Een zoete belofte – Suikernijverheid in Dordrecht (17de-19de eeuw)*. Jaarboek 2012 van de Vereniging Oud-Dordrecht.
- Smit, F.G.A.M. (1988). *Frans Greenwood, 1680-1763: Dutch poet & glass engraver*. Peterborough: eigen uitgave.
- Smit, F.G.A.M. (1998). *Additions and corrections*. Peterborough: eigen uitgave.
- Wagenaar, Jan (1749/74). *Vaderlandsche Historie vervattende de geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden*. 24 delen (1749-1774), deel XIV, p. 169-179, Amsterdam: Isaak Tirion.
- Wiersum, W. (1910a). 'Jan Bisschop', in: *Rotterdamsch Jaarboekje* 1910, p. 50-74.
- Wiersum, W. (1910b). 'Het Schilderijenkabinet van Jan Bisschop te Rotterdam', in: *Oud Holland* 1910, p. 161-187.
- Wright, Christopher (1980). *Paintings in Dutch museums*. Londen: Sotheby Parke Bernet.
- Wuestman, Gerdien (2009). 'Prenten naar Philips Wouwerman', in: Buvelot, Quentin (red.). *Catalogus Philips Wouwerman 1619-1668*. Den Haag/Zwolle: Mauritshuis/Waanders, p. 54-65.

Krantenartikelen zonder auteur

Dordrechtse Courant, d.d. 9-5-1899

NRC, d.d. 2-5-1915

Internet

Erica van Dooremalen, www.dordtenazoeker.nl

André den Haan, www.uwstamboomonline.nl

Gebruikte afkortingen

CM	Centraal Museum, Utrecht
DI	Dordracum Illustratum
DM	Dordrechts Museum
DTB	Doop-, trouw- en begraafregisters
GPV	Gemeentelijke Prenten Verzameling
KMSK	Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen
NA	Nationaal Archief, Den Haag
ONA	Oud-notarieel archief
ORA	Oud-rechterlijk archief
RAD	Regionaal Archief Dordrecht
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort
RKD	Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, voorheen Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie
RM	Rijksmuseum, Amsterdam
RP	Rijksprentenkabinet
RUL	Rijksuniversiteit Leiden
UBL	Universiteitsbibliotheek Leiden
z.f.	zonder folionummers
ZI	Zelandia Illustrata

Index op persoonsnamen

- Aalst, G. van 144
Aelberti, dominee 162
Aerendebroeck, Aegje van 12
Alec de muzikant 137
Asperen, Johanna van 153
Baasen, D. 157
Baen, Jan de 85
Bakhuysen, Ludolf 157, 158
Balén, Jan 136
Balén, wed. 153, 156
Bank, van der 47, 56, 148, 149, 151, 153
Beeck, Aernout van der 14
Beelaerts, Gerard 79
Beets, Pieter 149
Bega, Cornelis 157
Bekol/Bekolus 35, 146
Berchem, Nicolaes 51, 137, 143, 158
Berg, van den 139
Bergen, Dirck van 158
Bergh, Willem van den 47, 72, 77, 137, 139, 145, 146, 150
Berck 26
Berck van Goidschalxoord 73, 138
Berckheyde, Gerrit of Job 158
Beveren, van 113
Beyeren, Abraham van 158
Bie, Adrianus de 75, 77
Bisschop, Cornelis 151, 157
Bisschop, Jan 130, 153
Bisschop, Pieter 130, 153
Blankert, Zegert 38-39, 47, 151, 155
Blok, G. 144
Bogaert, Digna 82
Bol, Laurens J. 9, 60
Boon, Hendrik 154, 162
Bos, van de 54, 146
Bosman, Anthony 44
Both, Andries 157
Both, Jan 157
Braam, Johannis van 144, 153, 162
Braets 26
Braets, Adriaen 28, 73
Braets, Hendrik 63, 73, 138
Bragt, Maria van 14
Brakenburg, Richard 143
Brandeler, van den 28
Brandeler, François van de 73, 139
Brandeler, Philip van de 73
Breughel 158
Bril, Paulus (?) 156
Brinkis, juffr. 145
Broek, van den 52, 139, 147
Brouwer, Catrijn Jansdr. 83
Bruijn, Andries de 34, 143, 145
Bruijn, Jan de 139
Bruyn, Elisabeth Maria de 65, 67, 68
Buck, Otto 56, 148
Buckley, W. 46
Burg, Adriaan van der 19, 20, 21, 22, 25, 29, 31, 44, 76, 148, 156, 157, 160, 162
Burg, Huijbert van der 52, 133
Burggraaf, Huijbert van den 50, 55, 62-63, 149, 150
Campo Weyerman, Jacob 47, 144, 145
Caris, baas zie: Karis
Carracci, Annibale (?) 158
Casinove, dominee 160
Casinove, Josef 160
Civaert, Paulus 15-16
Compe, Jan ten 157
Convent, Hendrik van 17, 77, 137
Convent, Jan van 77, 137
Cool zie: Kool
Cremer, Jacob Theodoor 68
Crena, David 53, 54, 156, 162
Cuylenburg, Cornelis van 81
Cuyp, Aelbert 51, 90, 101-102, 138, 146
Dam, juffr. van 154
Dam, Wouter van 52-53, 147, 155
Dierkens, Johannis 156, 161
Disert, Edouard 148
Does, Jacob van der 143, 159
Does, Simon van der 159
Dou, Gerard 158
Dubbels, Hendrik Jacobsz. 158
Duren, Adriana van 53, 54

Dusart, Cornelis 51, 156, 157
 Dussen, van der 28
 Dussen, Cornelis van der 161
 Duval, R. 160
 Dyck, Anthony van 160
 Eelbo 28
 Eijdsen, Gerard van 14
 Eijst, van der 137
 Ent, Johanna/Anna van der 37-38
 Erkelens, Jan 14
 Erp, van 153, 162
 Everdingen, Allaert van 158
 Evertse, Jan 146, 151
 Francken, Hendricus 21
 Fyt, Jan 137
 Gaal, Pieter 134-135
 Geeraerts, Martinus Josephus (?) 158
 Gelder, de 149
 Gelder, Arent de 155, 158, 161
 Gelder, van 47, 143, 144, 145
 Gelsdorp, van 73, 137
 Gelsdorp, Jan 137
 Gelsdorp, Pieter van 136, 151, 161
 Gemert, Johannes van 37
 Genee, van 144
 Gesner, Zalomon 142
 Gevaerts 28
 Gevaerts, Johan 51, 80, 81, 129, 143, 154
 Gevaerts, Paulus 156
 Ghijben, Dirk 55, 138, 153, 162
 Ghijben, Huijbert 57, 161, 162
 Gijn, Simon van 9, 27, 91
 Godewijck, Margaretha van 45
 Gool, Johan van 10, 22, 31, 51, 59, 62, 64, 68, 76, 156
 Goyen, Jan van 90, 103, 158
 Gracht, Jacob van der 47, 151
 Greenwood, Cornelis 19, 21, 44-45
 Greenwood, Frans 19, 45, 46, 137, 138, 139, 144
 Griffier, Jan 139, 157
 Guarini, Giovanni Battista 66, 69
 Haag, T.P.C. 134
 Haan, de (fabriek) 149
 Haan, de (notaris) 77, 150
 Haen, Abraham de 54
 Hallincq 28, 73
 Hallincq, juffr. 150
 Hallincq, Johan Herman 54, 74, 137, 153, 155, 161
 Hals, Frans 158
 Hamburger, gebr. 69
 Hannot, Johannes 157
 Hardenbroek 154, 155
 Harings, Peterus 77, 149
 Hassevoort 155, 162
 Haye, Renier de la 159
 Heusch, G. de (Willem?) 156
 Heusch, J. de 138
 Hobbema, Meindert 157
 Hoekseweg, Cornelis 35-36, 38, 48, 142, 143
 Hoet, Gerard jr. 39, 50, 87, 132, 133, 143, 144, 146, 149
 Hoet, Gerard sr. 39
 Hoevenaer, Arijen 48
 Hogeveen, Gerard Aemilius van 64, 68-69
 Hogeveen, Johan van 64, 68-69
 Hollant, Gerit 147
 Hondecoeter, Melchior d' (?) 157, 160
 Honert, van den 21
 Hoogstraten, Jannetie van 18
 Hoogvliet, Arnold 45
 Hoolaart, van de 47
 Hoolaart, Jakob 138, 151
 Hoondert (v d Honert?), juffr. 138
 Hordijk, Jacob Adriaanse 57, 150
 Houbraken, Arnold 19, 80
 Houbraken, Jacobus 84
 Houckgeest, Gerard 157
 Huchtenburg, Johan van 157
 Huysmans, Cornelis (van Mechelen) 158
 Jong, Albert de 39, 40, 41-43, 52, 136, 143, 147, 153, 154, 155, 156, 161, 162
 Jong, baas de 145
 Jong, Johannes de 40
 Jong, kladschilder de 148

Jong, Lambert de 136
 Jong, Willem de 40
 Jongbloed, Jan Janse 149
 Jordaens, Jacob 157
 Kabel, Adriaen van der 162
 Kamen, Jan van 143
 Karis/Caris de schoemaker 35, 153,
 154, 155, 156
 Keirincx, Alexander 143
 Keller 159
 Keppel, Gerrit van 14
 Ketelanus, Hendrik Jan 65, 68
 Ketelanus, Herman Franciscus 64-65,
 67, 68
 Kimsius 56, 138
 Kivit, baas de 144
 Kneller, Godfried 160
 Koning, Jan de 147
 Kool, Jan 16, 140
 Kranenborgh, Ary van 52, 136, 146,
 147
 Kranenborgh, Jan van 52, 136, 146,
 147
 Kuijpers 153, 154, 155, 156
 Kuijter, Roelant 56, 149
 Kuipers, Gerard sr. 76
 Kuypers, P. 156
 Lanfranco, Giovanni 158
 Leyden, Jan van 16
 Liender, Pieter Jan van 59
 Liender, Paulus van 59
 Lil, Cornelis van 31, 32, 33, 56, 78, 79,
 85-88, 137, 138, 149, 150
 Lil, Wouter van 149
 Limborch, Hendrik van 158
 Lin, Herman van 150
 Linden, Catrijna van der 138
 Linden van Slingelandt, Johan v.d. 57,
 74, 80, 81, 145, 148, 149, 156, 162
 Linden van Slingelandt, Joris v.d. 153
 Lindt, van (?) 157
 Lugten, Arij 48
 Maas, Dirck 157
 Maat, Jan 158
 Marcel/Marschal, Arnold 131, 148
 Meer, Jan van der 158
 Meerdervoort, van zie: Pompe
 Melanen, Aletta 77, 78
 Meulemans 155
 Mierevelt, Michiel van 157
 Mieris, Frans van 160
 Milee (Jan Miel?) 157
 Molenaar, Jan Miense 159
 Monde, Huijbert van der 151
 Monije 144
 Monseur, Dirck 145, 153, 154
 Morjé, Isaac 77, 78, 138
 Molijn, Pieter de 159
 Netscher, Caspar 160
 Neurenberg, Johan van 110
 Nierhof 149
 Nooms, Reinier gen. Zeeman 158
 Noorthoorn, Maria van 36
 Noteman, Hendrik 54, 162
 Onderwater 28
 Ostade, Adriaen van 160
 Ostade, J. (Isaak van?) 157
 Ovidius 47, 64, 143
 Papegaeij 155
 Patromann 143
 Patroon, juffr. 162
 Peeters, Bonaventura 158
 Pijnacker, Adam 50, 51, 144, 158
 Pijpen, Leendert van der 148
 Pleunen, Tieleman 14
 Plomp 34, 143, 145
 Pompe van Meerdervoort 23, 28, 52,
 137, 147
 Pompe van Meerdervoort, J.D. 51, 80,
 137, 138, 139, 150, 154
 Ponse, Joris 52
 Potter, Paulus 160
 Pourbus (Pieter/Frans?) 157
 Poussin, Nicolas 159
 Pronk, Cornelis 17-18, 59
 Raats, Reijnira 36
 Rademaker, Abraham 59, 139, 151
 Rees, Mattheus 162
 Rembrandt 157, 158
 Repelaer 28

Repelaer, wed. van Ocker 161, 162
 Riemsdijk, Johannes van 41-42, 153, 154, 155, 161
 Riemsdijk, juffr. 156
 Riep, Johan Stevanus 151
 Rijsoort, Antonij van 35-36, 143
 Rijsoort, Gijsbert van 55, 138
 Rijsoort, weduwe van 37-38, 143, 144, 145, 146
 Ringen, K. van (De Ring?) 148
 Ring, Pieter de 156
 Roelandus, Abraham (?) 57, 148
 Roelandus, D. 161
 Roelandus, Govert 162
 Romeyn, Willem 158
 Roo, Boudewijn de 74, 75
 Roo, Johan de 74, 75
 Roo, Johan Hendrik de 74, 154, 161
 Roore, Jacques de 50, 132, 138, 139, 143, 144
 Rubens, Peter Paul 150, 160
 Ruijter, Jan de 14
 Ruisdael, Jacob van 157
 Rutten, Johannes 27, 37, 97
 Ruysdael, Salomon van 157
 Ruyter, Michiel de 85
 Sacks/Sax, baas 146, 156
 Saftleven, Herman 50, 51, 62, 129, 150
 Sandt, van de 42
 Santheuvel, van den 28
 Santheuvel, Diederik van den 79, 160
 Santheuvel, wed. van den 161
 Schaffeling zie Schatlijn
 Schalcken, Godefridus 158, 160
 Scharlaken, Gijsbert van Pietersz 82
 Schatlijn, Jan Claasz 16
 Scheen, P.A. 38, 52
 Schelbeek 149
 Schellinks, Willem 54
 Schie, Franciscus van 80
 Schippers, Pieter 52, 136, 146, 147
 Scholte 145
 [Schouman], Arien Maartensz 12
 Schouman, Cornelis 10, 19, 23, 47, 50, 144, 145, 148, 151
 Schouman, Geertruij 138
 Schouman, Jannetje 10
 Schouman, Leendert 10, 14, 17, 18, 23
 Schouman, Leendert 18
 [Schouman], Leendert Maartensz 12
 Schouman, Leendert Maartense 10-18, 47-48
 Schouman, Maaijken 48
 Schouman, Maarten 10, 17-18, 47-48, 50, 143, 144, 146, 154
 Schouman, Maarten Leendertsz 12
 [Schouman], Maarten Maartensz 12
 Schouman, Pleunis 18
 Schuijten 52, 136
 Sivaert/Siwaert zie: Civaert
 Slingelandt, van 23, 26, 28-29, 53, 80-81, 100, 132, 153
 Slingelandt, Adriana van 82
 Slingelandt, Barthout van 23
 Slingelandt, Cornelis Hendricksz van 83
 Slingelandt, Damas van 54, 111-112, 154, 155
 Slingelandt, Govert van 51, 154
 Slingelandt, Hendrik van 90, 129, 162
 Slingelandt, Hendrick Cornelis 82
 Slingelandt, Job Hendricksz van 83
 Slingelandt, Margaretha van 69
 Slingelandt, Simon van 28
 Smit 140, 146
 Smit, Daniel de 50, 143, 150
 Snel, Jan Jasperse 14
 Snellen, Jan 50, 129, 130, 137, 143, 150
 Snellen, Willem 62-63, 150
 Snijders, Frans 158
 Snyers, Peter (?) 157
 Son, Ida van 12
 Sprangh, Rijer van 16
 Star, Bartholomeeus van der 48
 Steebergen, dominee 149
 Steen, Jan 50, 51, 143, 160
 Steenberg, docter 149
 Steens, Neesje Hendricksdr. 12
 Stok, van 149
 Stoop 28

Storck, Abraham 51, 156, 158, 162
 Strij, Abraham van 52, 64, 73
 Strij, Jacob van 64
 Swet, van der 162
 Tacitus 151
 Taj 137
 Tanjé, Pieter 19, 21
 Temen (Teenen), Martinus van 52, 136
 Teniers, David 22, 139, 160
 Teresteijn van Halewijn, François 100
 Terwesten, Augustus 159
 Thiel, Arthur/Antonie van 54, 146
 Thijsdochter, Maaijken 12
 Timmers, heer van Est 148, 161
 Tirion 146
 Tollens, H.J. 69-71, 73
 Toulemonde 137
 Troost, Cornelis 157
 Ulft, Jacob van der 139
 Uyttenbroeck, Moyses van 159
 Velde, Willem van de (sr/jr?) 51, 144, 160
 Verbrugghen, Gaspar Pieter 157
 Vergilius 47, 143
 Verhoep, schout 51, 154
 Vermeulen, Joghem 15
 Vermeulen, Johan 16
 Vermeulen, Kornelia 35, 144, 145
 Verpoorte, Johan 153, 154
 Verpoorte, Maria 40
 Verschuring, Hendrik 157
 Visscher, Anna 45
 [Visscher], Maria Tesselschade 45
 Visscher, Roemer 45
 Vlieger, Simon Jacobsz de 158
 Vliet, Adriaen van 136, 145
 Vondel, Joost van den 45, 46, 47, 64, 143
 Vos, Aart de 12, 15-17, 47-48
 Vos, baas de 54, 144, 145, 146
 Vos, Cornelia de 10-14, 16, 18, 25, 47
 Vos, Guillaume Jansz de Vos 12
 Vouet, Simon 50, 144
 Vries, Jan de 56, 161
 Vries, T. de 15
 Vriesendorp, Francina 77, 78
 Vriesendorp, Hendrik jr. 77, 78
 Vriesendorp, Hendrik sr. 77
 Vriesendorp, juffr. (Francina?) 34, 143
 Vugt, van 143
 Waalpot 146
 Wageningen, advocaat van 161
 Wageningen, Jan van 79, 149
 Wal, van de 161
 Walk, Cornelis van der 137
 Wassenaar, van 57
 Weenix, Jan Baptist 158
 Wel, van 139, 147, 148
 Werf, Pieter van der 153, 161, 162
 Westerhoven, Elisabeth 36
 Westerhoven, Susanna 36
 Wevort van Ossenborgh, J.M. van 101
 Wijk, Thomas 157
 Wijngaerde, Anthonis van 90
 Willaerts, Adam 90, 156
 Willem IV, stadhouder 46, 132, 133
 Willem V, stadhouder 46, 64, 133
 Willem de schoenmaker 35, 144, 145, 146
 Willems, Diliaantje 12
 Winter, H. de 18
 Wit, Jacob de 63
 Witt, Cornelis de Jacobsz. 84, 85
 Witt, Cornelis de Johansz. 56, 148
 Witt, Jacob de 84
 Witt, Jan de 52, 79, 137, 148
 Witt, Johan de 84
 Wouwerman, Philips 139, 143, 144, 156
 Wouwerman, Pieter 159
 Yssendoorn 161
 Zam, E. 157
 Zeeman zie Nooms
 Zonne, Cornelis 143

